

ՊՈՆՄՆԵՐ

[Կապուտաչյա հայրենիք](#)

[Դանթեական առասպել](#)

[Վահագն](#)

[Աթիլլա](#)

[Ազգային երազ](#)

[Հատված](#)

[Սոմա](#)

[Ամբոխները իսելագարված](#)

[Նաիրի երկրից](#)

[Դեպի ապագան](#)

[Բրոնզե թևերը կարմիր գալիքի](#)

[Երգ ժողովրդի մասին](#)

[Խաղաղության ռադիո](#)

[Ամենապոեմ](#)

[Չարենց – Նամե](#)

[Ասպետական](#)

[Ստամբոլ](#)

[Մաճկալ Սարոյի պատմությունը](#)

[Լենին](#)

ԷՊԻՔԱԿԱՆ ՊՈԵՄՆԵՐ

ԿԱՊՈՒՏԱՉՅԱ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

(Հատվածներ անավարտ պոեմից)

I

Ես սիրում եմ նստել ամեն իրիկուն,
Պատուհանիս առաջ երկա ը ու երկա ը.
Նայել պահվող ճամփաներին անանուն
Ու երազել խնդություններ արևառ:
Նայել կանաչ հովիտներին՝ արևի
Իրիկնային երանգներով շղարշած,
Խմել լուսե երանգները վերևի
Երջանկացած ու հարբած:
Ականջ դնել ցորենների շշուկին
Եվ սպասել, որ շշուկները բուրեն
Ու երգ դառնա երկնասլաց իմ հոգին
Ու երազները մեղմորեն օրորեն:
Ես սիրում եմ նստել մենակ ու անձայն,
Աչքերս հառել հուրհրատող երազին,
Լսել ձայներ, որ զնգացին ու անցան
Երանգների պես իրիկվա երազի:
Ապրել՝ հարբած երազներով իրիկվա,
Սուզվել անտես՝ աղբյուրների կարկաչում, —
Հարբե լ, հարբե լ ու մոռանալ առօրյան
Եվ հավատալ, որ հեռվից բախտն է կանչում...

II

Կա հոգեկան անհունության մի վայրկյան,
Երբ ամեն ինչ սուրբ է թվում ու անբիծ,
Երբ երազ է դառնում տաղտուկ առօրյան
Ու դառնում են ուղևորները ճամփից:
Դուռս բաց է, դուռս բաց է ձեզ համար
Օ՛, հեռավոր բարեկամներ ու քույրեր.
Միրտս վառել է կրակները անմար՝
Հին երազներն ու կարոտները հրե:
Միրտս վաղո՛ւց ձեր գալուն էր սպասում,
Հավատում էր կարոտակեզ, որ կգաք,
Ու կլինի հանդիպումի երազում
Քաղցր ժպիտ ու խնդություն ու կրակ:
Ա՛յն, ես գիտեմ, որ դուք կգաք խնդազին,
Լո՛ւյս կվառեք մառախուղում ու մութում —
Ու մի անմար կարոտանքով կրկնակի
Ճամփա կընկնենք իրիկնային մշուշում...

III

Օ՛, հեռավո՛ր, կապուտաչա՛ սիրուհիս. —
Հովիտի մեջ փրփրուն գետն էր հոսում
Եվ անդադրում պատմում էր ինձ, որ ունիս
Դու գգվանքներ ու գրկանքներ սերասուն:
Այնտեղ, կանաչ ու ծաղկաշատ գետափին
Տնակս այնքա՛ն հոգեթով էր ու անդորր.
Լսում էի ալիքների երգը հին,
Որ ինձ թվում էր մայրական մի օրոր:
Ալիքների հազարաձայն երգի մեջ
Ես գիտեի գուշակել քո ապագան,
Լսում էի կարոտերգերդ անվերջ,
Լսում էի խոստումներդ՝ ես կգա՛մ:
Ուռին, բարդին ու թթենին գետափնյա
Լսում էին ինձ հետ երգերը ջրի
Ու սիրտ շոյող շշուկներով դյուրական
Թախծում էին մենության մեջ օրերի:
Ա՛խ, իմ գետակն ու իմ այգին հայրական,
Գետեզերքին՝ իմ երազը տխրամած.
Ե՛րբ, ե՛րբ էր, որ ասացիր՝ ես կգամ —
Ու խոստումիդ սիրտս խնդաց ականա...

IV

Օ՛, հեռավո՛ր, կապուտաչա՛ սիրուհիս...
Հովիտի մեջ փրփրուն գետն էր հոսում
Ու փսփսում էր երազներ անհունի
Գորշ օրերի միանման երազում:
Ելնում էր մայրս տնակից հնամյա,
Ծեր քայլերով գնում էր ավր ջրի
Ու թթենին մեղմ օրորում էր նրա
Թախիծը հին, անհրապույր օրերի...
Ես չըզիտեմ, ես չըզիտեմ հիմա էլ՝
Աղջի՛կ ես դու, թե այն տնակն ու այգին,
Ուր հոսեցին իմ երազները ջահել
Ու վայրկյանները անսփոփ պատրանքի:
Բայց ես գիտեմ, որ սիրեցի քեզ մի օր,
Երբ հասկացա, որ աշխարհում դու չկաս,
Բայց երազի ուղիներով հեռավոր
Դու մի գիշեր պիտի իջնե՛ս, պիտի գաս:
Հավատացի, որ կտեսնեմ քեզ մի օր,
Ու կլինես դու իմ անբիծ հարսնացուն՝

Արևների նման պայծառ, լուսավոր,
Ճաճանչների նման Վահագն Աստրծու:
Աներևտ ւյթ, կապուտաչյա՝ սիրուհիս, —
Գիշերների տխրության մեջ լուսնկա,
Սիրտս տալով շշուկներին անհունի
Ես մեն-մենակ լույս ճամփաներդ ընկա...

V

Որոնումիս ճանապարհին անձանոթ
Չհոգնեցի, չհոգնեցի ես երբեք:
Այրում էր իմ սիրտը հեռու մի կարոտ,
Կանչում էր լույս հեռուներդ անեզերք:
Գնտ ւմ էի գիշերային իմ ճամփով
Ես միայնակ ու տրտում:
Միայն կարոտս էր հեքիաթում հոգեթով
Երազանքներ անպատում:
Ու լուսնկա ուղիներում անանուն —
Կարոտակեզ, սիրակեզ,
Անբառ սիրով ու կարոտով մի անհուն —
Քեզ սպասում էի ես:

VI

Ու լուռ էր այնպես: Հեռու-հեռում
Մի հազարամյա վանք էր երևում:
Փայլում էր ոսկին հնամյա խաչի —
Եվ ես կանգ առա նրա առաջին:
Ճամփան՝ ոլորուն՝ դեռ իջնում էր վար,
Դեպի դաշտերի գիրկը, ուր չկար
Մարդկային աղմուկ ու երգ ու շառաչ, —
Երազ էր կարծես՝ անապատ դառած:
Ու լուռ էր այնպես: Վայրկյանն էր հոսում:
Ու հին լռության լաբիրինթոսում
Սպասում էին դաշտ, հովիտ ու քար —
Կարծես թե մեկը այցի պիտի գար:

VII

...Եվ մի օր ես այն հին վանքը մտա:
Շուրջը կաղնիներ հաղթ բազմել էին:
Երգում էր անուշ զանգը հնամյա
Ու թախծում էին գորշ քարերը հին:
Եվ այն հին վանքի կամարների տակ,
Ուր մի անիմաց, անիմանալի
Գոյության ճախրում կա լուրջ ու պարփակ՝
Ես ծունկ չոքեցի աղոթքներով լի:

Թեկուզ չվառվեց տոնական բույրով
Ջահը վերևի, ջահը հազարաչ.
Թեկուզ չբացվեց վարագույրը մով
Եվ ոչ մի ծնծղա անուշ չգնգաց.
Թեկուզ ոչ մի երգ չլսվեց վանքի
Այն հազարամյա կամարների մեջ —
Բայց հոգիս զգաց մի հին բերկրանքի,
Բախտավորության ու սիրո վայրէջք:
Ու սիրտս լցվեց անհուն մի խնդում:
Հասկացա, որ կա, կգա, կլինի...
Ու ժպտում էր ինձ երկիրը տրտում,
Երկիրը ցավի, սուգի, արյունի...

VIII

Վերադարձա տուն...
Վայրկյանն իմաստուն, եկել է ահա:
Գնացել են մեր հնձվորներն արդեն
Ու հսկում են ես հին շեմքի վրա:

Գնացել են մեր հնձվորներն արդեն:
Ես մենակ նստած սպասում եմ լուռ:
— Ճերմակ սիրուհիս, ես գիտեմ, գիտեմ,
Որ նրանք հիմա հնձում են տխուր...

Ցավում է հոգիս ու խոցվում է խոր.
Վառվում է քո հին կարոտն իմ հոգում:
Բայց ինչո՞ւ է սիրտս այսպես բախտավոր
Եվ ինչո՞ւ է ցավն այսպես ամոքում...

Հնձում են հիմա հնձվորներն այնտեղ.
— Ճերմակ սիրուհի՛, կապուտաչյա քո՛ւյր...
Արևը հիմա այրում է այնտեղ
Խե՛ղճ հնձվորների կրծքերը մաքուր...

Իսկ ես անսփռփ սպասում եմ դեռ
Վերադարձների բերքառատ ժամին: —
Օ՛, հեռու իմ քույր, երկիր իմ անտեր —
Այնտեղ, երևի, քրքջում է քամին...

IX

Օ՛, իմ հեռո՛ւ, կապուտաչյա՛ սիրուհի,
Երկիր իմ որբ, արնաքամ ու ավերակ...
Օրերում այս տառապանքի ու մահի
Վառել է իմ սիրտը հեռու մի կրակ:
Օրը կգա: Ու հեռավոր դաշտերից

Մեր հնձվորները, հոգնաբեկ, կգան տուն:
Կբոլորեն սեղանի շուրջը նորից
Ու կլինի հագա՛ր ծիծաղ ու խնդում:
Ու խնջույքում, աներևույթ դու կգաս,
Միրտս կզգա քո թովչությունը մոտիկ.
Եվ չես լինի դու արնավառ մի երագ,
Ու կխնդան քո զավակներն անոթի...
Կտեսնեն քեզ հանկարծ լուսե՛ ու պայծառ
Ու կլինես դու հարագատ ու անուշ:
Մութը կանցնի ու մառախուղը անծայր
Հուշ կդառնա, հնամենի մի գրույց...

X

Կապուտաչյա՛ սիրուհիս, ամուսնանանք պիտի մենք
Արևի տակ՝ հայրենի հովիտներում կանաչուն:
Ու հնամյա աշխարհում մենք Բախտավոր կլինենք,
Կապուտաչյա՛ սիրուհի՛ ս, դրախտայի՛ ն իմ թռչուն:
Հովիտներում հայրենի, հովիտներում սրբազան
Կլինի մի հարսանիք հագարնվագ ու խնդուն,
Երգ ու ծիծաղ կլինի ու աղջիկները կգան
Ու կպարեն հնամյա պարերը խե՛նթ ու ճկուն:
Ու գինիներ կլինեն արնափրփուր ու կարմիր,
Որպես երագն արյունիս, որպես հոգուս գոհը հիր:
Ու ծաղիկներ կլինեն բազմաբույր ու բազմերանգ՝
Հարսանիքիս խնջույքին փսփսալու են նրանք
Առասպելները ապրըված ու գրույցներ հնամյա
Նրանց մասին, որ չկան ու մոռացվել են հիմա:
Եկե՛ք, եկե՛ք հարսանքիս օրն այնքան երգ կլինի,
Այնքան խնդում ու ծիծաղ, այնքան ցնձանք արյունի,—
Եկե՛ք, եկե՛ք, սրբազան հովիտներում հայրենի
Վաղը մի սուրբ խրախճանք, մի հարսանիք կլինի:
Կարս, 1915. II

ԴԱՆԹԵԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼ

(Հիշողություններ պատերազմի դաշտից)

ՄԻՀՐԱՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, ՍՏԵՓԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ
և ԱՇՈՏ ՄԻԼԻՈՆՉՅԱՆ
նահատակ ընկերներիս,
որ ընկան Մուղուզի դաշտում

1915 թվի դեկտեմբերի 25-ին

I

Մենք ճամփա ընկանք առավոտ ծեղին՝
Կապույտ երկնքի խորությամբ արբած:
Թարմ, թեթև էր մեր ճամփորդի հոգին՝
Ուրախ էինք մենք և մեր սիրտը — բաց:
Կանչում էր, կանչում ճամփան անմեկին
Ոլորապատույտ մեր առաջ փռված:

Եվ վերջին անգամ նայեցինք մենք ետ,
Ուր ոչինչ չկար մեզ համար դյուրիչ:
Անցյալը կորել, ցնդել էր անհետ,
Որպես երազում արձակած մի ճիչ:
Ո՛չ մի տխրություն չէր ճախրում մեզ հետ՝
Կախարդել էր մեզ առավոտը ջինջ:

Պար էինք խաղում ու երգեր ասում,
Զենքերի փայլով հրճվում էինք մենք:
Կարծես մանկական կապույտ երազում՝
Ամեն ինչ այնպես ժպտում էր աննենգ:
Ո՛չ հրաժեշտի անորոշ հուզում,
Ո՛չ էլ մեռնելու կասկածանք կար նենգ:

Անսահման դաշտն էր փռված մեր առաջ:
Ոսկի հասկերով ողջունում էր մեզ
Աշխարհի հեռուն՝ բա՛ց, լայնատարա՛ծ,
Արևի շնչով լվացված կարծես:
Իսկ ճամփան, անձայր իրանը փռած,
Թավալվում էր մի հսկա օձի պես:

Թեթև քայլերով ու սրտով թեթև
Քայլում էինք մենք կայտառ ու ջահել:
Մեր հոգին ուներ թռիչքներ ու թն՝
Ո՞վ էր մեզ արոյոք այդպես հմայել...
Նայում էին մեզ լեռները պարթև՝
Կոչո՛ւմն է նրանց — հավիտյա՛ն նայել:

Ուշ իրիկուն էր, երբ մի գյուղ մտանք:
Վրաններն արդեն զարկրված էին,
Երբ նույնպես ուրախ, անհոգ, անվտանգ
Բոլորեց իսկույն մեր շուրջպարը հին.
Զնգացին նորից հազա՛ր երգ ու վանկ
Եվ վերջին անգամ պղպջաց գինին:

Լուսնյակը արդեն բարձրացել էր վեր
Եվ շուրջը փռել արծաթե մշուշ,
Երբ հոգնած մտանք վրանները մեր,

Խոտերի վրա պառկեցինք անուժ,
— Է՛, բարի գիշեր, անգի՛ն ընկերներ, —
Ու խոր քուն մտանք, քնեցինք անուշ:

II

Եվ ուրախ էինք այսպես — երեք օր:
Բայց հետո հանկարծ բացվեց մեր առաջ
Մի ավեր ուղի, ուր անհուն ու խոր
Մի տառապանքի խորշակ կար վառած:
Եվ կամաց-կամաց դարձավ վիրավոր
Մեր հոգին անօգ ու բազմաերազ:

Երկինքն էլ կարծես փոխվել էր արդեն:
Անձրևներ էին մեր գլխին տեղում:
Ավերված ուղին փռված էր մեր դեմ՝
Իր ծայրը թաղած մեզ-մառախուղում:
Եվ երկնքի պես մեր հոգին էլ թեն՝
Անձրևների տակ մրսում էր, դողում:

Ճամփի մոտ ընկած տեսանք մի դիակ:
Կանգնեցինք, մի պահ նայեցինք իրար:
Փոել էր արդեն անձրևների տակ.
Ի՞նչ ցեղից էր նա — այդ ո՞վ կիմանար:
Իր ապրած կյանքից ամեն հիշատակ
Սրբել էր, տարել անձրևը վարար:

Երկա՛ր կանգնեցինք: Մի զինվոր — ընկեր
Դիակն հրելով, խնդաց խելագար:
Բայց չէ՞ որ նա՛ էլ կրել է զենքեր,
Եղել է մեզ պես կյանքի սիրահար:
Ես մտածեցի՝ գնում ենք մենք էլ
Այսպիսի դիակ դառնալու համար:

Եվ անցա առաջ: Լեռներից անդին
Երևաց հանկարծ արեգակը հուր:
Եվ ես մոռացա այն այլանդակ դին,
Շնչեցի հողի թարմությունը խոր,
Եվ նորի՛ց իմ բաց ու լցված սրտին
Աշխարհը թվաց այնքան թա՛րմ ու նո՛ր:

Արևի ոսկի մատները իջան
Ու գուրգուրեցին հեռուները թաց:
Հավիտյան վազող ու միշտ ժրաջան՝
Խոտերի միջից առվակը խնդաց:
Եվ թեթև՝ նետած սլաքի նման
Դեմից մի թռչուն անցավ սրընթաց:

Այս, այդ դաշտերի հեռո՛ւն ոսկեգույն,
Այդ երկինքների կապո՛ւյտը պայծառ...
Ամեն ինչ կարծես ասում էր հոգուն,
Որ այս աշխարհում քմահաճ ու չար՝
Չըպե՛տք է, որ մարդն հեկեկա անքուն —
Աշխարհում մի օր ապրելու համար:

Եվ ես հարց տվի հանկարծ ինքս ինձ,
Թե ո՞ւր ենք գնում այսպես եռանդով:
Չէ՞ որ աշխարհում կա խոր մի կսկիծ,
Ամենքի համար կա մի վիշտ անթով —
Էլ ի՞նչ ենք ուզում վերցնել կյանքից
Ահաբեկիչի խելագար խանդով:

Ինչո՞ւ է երազն այս աշխարհավեր
Կախվել մեր գլխին այսպես կուրորեն:
Ինչո՞ւ են փռում այսքան ցավ, ավեր,
Հողմերը այս չար ե՞րբ պիտի լռեն:
Եվ ո՞վ է լարում այսպիսի դավեր —
Կյանքը դարձնում նզովյա՛լ զեհեն:

Եվ մի՞ թե մարդիկ այստեղ չե՞ն նայել
Երբեք հեռուներն այս լա՛վ աշխարհի,
Ուր արևը բո՛ւր հրաշք է վառել,
Որ մարդու հոգին խանդավառ, բարի՝
Գզվի հիացքով երջանկավայել —
Ամե՛ն մի խոտի, ամե՛ն մի քարի:

Այս, ո՛չ... Սատանա՛ն քրքջացել է այս
Ոսկի դաշտերի քնքշությանը խոր,
Փռել է կարմիր խորշակ ու երաշտ,
Վառել է ոսկի հասկերը բոլոր: —
Մրտի կսկիծով ես անցա առաջ
Ու շուրջս նորից նայեցի մոլոր: —

Եվ ահա — կրկին մի քանի դիակ:
Եվ այստեղ ահա — վարսեր կանացի:
Իսկ այստեղ, արնոտ վերմակների տակ —
Փտած փշրանքներ արնաներկ հացի:
Ո՞վ է հեռացել այստեղից — մենակ,
Քարացա՛ծ սրտով, լուռ, առա՛նց լացի...

Իսկ այստեղ ահա — մի ոսկրացած ձեռք:
Մարմինը չկա: Ընկած է անձայն:
Քիչ հեռուն գտանք սրունքները մերկ,
Իսկ քիչ է՛լ այն կողմ — ատամներ ցիրցան:

Իսկ այնտեղ, ժայռի կատարին այն լերկ,
Մոռացել էին մի հին հրացան:

Սարսափած սրտով մենք անցանք առաջ,
Եվ մեր հայացքից արյուն էր կաթում:
Լուսնոտի նման բուր ու շվարած՝
Այլևս ոչինչ չէինք նկատում:
Մի ծա՛նր կսկիծ ուսերիս առած՝
Լուռ քայլում էինք արնաբույր տոթում:

Իրիկնամուտին մենք մի գյուղ մտանք:
Անունն էր միայն, իսկ ինքը չկար:
Այլանդակ գուղձեր, դևի ապարանք:
Մնացինք հանգիստ առնելու համար:
Եվ գիշերն ամբողջ պատմեցին նրանք
Զրույցներ գազիր ու խայտանկար...

III

Եվ նորից՝ կանուխ, առավոտ ծեգին,
Մենք ճամփա ընկանք անխոնջ ու համառ:
Այս անգամ արդեն լեռնոտ էր ուղին,
Բայց տրտունջ չկար հոգու համար:
Նախատում էինք տրտնջացողին,
Դեպի նա դառնում անողոք ու չար:

Ես չեմ մոռանա մեր վերելքը թեք
Թափարիզ լեռան ծերպերով անտես:
Այնքան գեղեցիկ չի՛ եղել երբեք
Տոկացող կամքի մաքառումը վես:
Թվում էր, թե հին ասպետներ ենք մենք
Եվ վեր է մղում սուրբ ցնորքը մեզ: —

Սառած — ծերպերով գնում էինք մենք՝
Ե՛վ զենք, և՛ զրահ ուսերիս առած:
Իսկ ձյունոտ ուղին խաբող էր ու նենգ՝
Սայթաքում էինք, բայց անցնում առաջ:
Վագրերի նման ճկուն էինք մենք՝
Հայացքներս լուրթ գազաթին հառած:

Վերելքը ծանր էր և ուղին — ավեր:
Եվ այնտեղ չկար ո՛չ մարդ, ո՛չ թռչուն:
Եվ շարա՛ն-շարա՛ն բարձրանում էր վեր
Մեր բեռնավորված ընկերների չուն:
Իսկ ձյունն անընդհատ լարում էր դավեր՝
Ոտքերիս կպած մեզ վա՛ր էր կանչում:

Կեսօր էր արդեն, երբ հսկա լեռան
Ձյունապատ ու ցուրտ գագաթը հասանք:
Կանգնեցինք ճերմակ գագաթի վրա,
Ուր ո՛չ արարած, ո՛չ բույս կար, ո՛չ կյանք:
Եվ կրծքերը մեր ահից թունդ առան
Անհո՛ւն զգացինք, որ ապրում ենք, կա՛նք:

Հպարտ հայացքով նայում էի ես
Եվ խմում էի անսահման հեռուն:
Բարձրության վրա անհո՛ւն է այնպես
Մարդկային հոգին աշխարհը սիրում:
Անբառ հրճվանքով զգում էի ես,
Որ կյանքն է իմ մեջ ցնծում ու եռում:

Եվ՝ խորասուզված կույս հեռուների
Անսահման ու խոր անհունության մեջ —
Ես հոգուս խորքում խոստանում էի
Լինել վեհասիրտ, ու հպարտ, ու մեծ —
Երբ հեռվից հանկարծ մի զինվոր ընկեր —
Դողդոջուն ձայնով ինձ իր մոտ կանչեց:

Մոտեցա... և քար կտրած մնացի: —
Սառույցի վրա ընկած էր մի կին,
Որ առանց խոսքի ու առանց լացի
Մեռնում էր՝ անմիտ մի ժպիտ դեմքին:
Դողդոջ մատներով փշրանքը հացի
Մեղմել էր ամուր, որպես զանձ անգին:

Աչքերը թարթեց նա վերջին անգամ
Եվ գոհ ժպտալով՝ ժպտադեմ հանգավ:
Մարսափելի էր այս ամենն այնքան,
Որ մեր շրթերից ո՛չ մի բառ չընկավ:
Բայց ճշում էր մեր սրտերում կարկամ
Մի անհուն կսկիծ, ամեհի մի ցավ:

Մենք լուռ փորեցինք սառցի կուրծքը ծեր
Եվ անալեւու թաղեցինք նրան:
Դողդոջուն, սառած, չոր ձեռքերը մեր
Նույն ձյունն անհամբույր դիզեցին վրան:
Եվ ճամփա ընկանք, որպես մեռելներ,
Թաղելով այնտեղ և մեր խիղճն ունայն:

Ու քայլում էինք, հոգնած ու մռայլ,
Այդ ճամփաների հետքերով ավեր:
Եվ մեր թափորի ընթացքն համրաքայլ
Չար, մահաշշուկ բարձրանում էր վեր:

Եվ մեր համր հոգին ծանր էր, որպես քար,
Եվ չէինք կարող այլևս ցավել:

Մենք չէինք կարող խղճալ ոչ-ոքի.
Սարսափն էր նստել մեր հոգիներում:
Զգում էինք, որ — մի մութ թշնամի
Նենգ, դարան մտած, պահվել է հեռուն:
Զգում էինք, որ — չար ոտ իս կա մի,
Որ վերք է տալիս ու մահ է բերում:

Եվ սուրբ էր թվում ճամփան ահավոր,
Այդ ճամփան խելառ, քմահաճ բախտի:
Եվ քայլում էինք մենք հանդիսավոր,
Ինչպես մի վսեմ սրբազան ուխտի:
Եվ վերջին անգամ երդվում էինք, որ
Էլ ո՛չ ոք իր այս ուխտը չխախտի:
Եվ՝ ծանրաբեռնված քարավաններով՝
Դառնում էր մեկը ճամփաներից ետ:
Ի՛նչ էր հավաքել, ինչո՞ւ, ո՞ւմ գնով —
Մութ էր մեզ համար, անմիտ, անհեթեթ:
Բարեկամ էր նա... Բայց մե՛ր արյունով
«Բարեկամ» դարձած մի գիշեր մեզ հետ...

Եվ թշնամի էր մեզ ամեն մի քար.
Եվ ամեն մի իր լարում էր դավեր:
Եվ անցնում էինք մենք հանդիսաքայլ
Այն ճամփաների հետքերով ավեր,
Ուր ո՛չ մի էակ այլևս չկար,
Ուր չէ՛ր կարող մարդ խղճալ ու ցավել...

IV

Եվ ահա մի օր մենք մտանք մի գյուղ,
Որ գտնվում էր ծովակի ափին:
Հրդեհված էր նա: Այստեղ ու այնտեղ
Մի քանի տներ դեռ մխում էին:
Իսկ ծովի կապույտ ջրերը հնչեղ
Դեռ երգում էին իրենց երգը հին:

Կարկաչուն, հնչուն մանուկների պես,
Դեմքերին ժպիտ ու փրփուր փռած՝
Ալիքներն, անհոգ ու ժպտուն այնպես,
Վետվետում էին ու թռչում առաջ:
Անուշ ճիչերով պատմում էին մեզ
Հազար մանկական զրույց ու երազ:

Իսկ ավեր դարձած գյուղակն ավեր,
Ծեր, խորհրդավոր, որպես մեռած հայր,
Ննջում էր անվերջ իր սև նինջը խոր,
Մեռելաստանի իր նինջը մռայլ:
Եվ չէ՛ր հասկանում այդ ժիր, բախտավոր,
Չար ակիքների գրույցները չար:

Իսկ այգիների շուրջպարը կանաչ
Ձգվում էր անձա յր ու անձա յր հեռու:
Բնությունը, գիրգ ստիճանները բաց,
Ցուփ կնոջ նման հեթանոս, հլու —
Պատրաստ էր ամեն անցորդի առաջ
Իր աշնանային տռփանքը տալու:

Երկու ընկերով ներս մտանք այգին
Եվ տեսանք մեր դեմ — խաղողի մի ծով:
Անձնատուր եղած բախտի քմայքին՝
Մնվել էր անմահ արևի բոցով:
Հովերը նրան օրորել էին
Կարկաչուն ծովի հեռո՛ւ գնգոցով:

Մոռացած մի պահ հոգնությունը մեր
Խոնջացած սրտի, փոշոտ ոտքերի —
Մոռացած ամեն քանդում ու ավեր,
Բնության անճառ հմայքին գերի՝
Չորացած, ծարավ շրթունքները մեր
Վայելում էին բերքը տունկերի —

Երբ տունկերի մեջ... տեսանք մի դիակ:
Խեղդամահ արված՝ ընկած էր մի ծեր:
Ընկած էր արնոտ խաղողների տակ՝
Նրանց ստվերին ընկեր էր դարձել...
Ու չովել էին աչքերն այլանդակ՝
Զարհուրանքալի մեզ տալով հարցեր:

Ընկերս ճչաց ու ընկավ գետին:
«Ձո՛ւր», — շշնջացին շրթերը նրա:
Մռայլ մոտեցա այգու ջրհորին,
Ամբողջ մարմնով կախվեցի վրա՝
Ուզեցի նայել հատակի ջրին —
Ոչինչ չերևաց: Պարան կար: Առա, —

Եվ կախ տվեցի անտակ հորի մեջ: —
Լսեցի հեռու ճղփոցը ջրի:
Ու վեր քաշեցի ձիգ պարանը ես:
Դույլը մի վայրկյան զարնվեց քարի.

Էլի՛ մի վայրկյան... Եվ հանկարծ ասես
Իմ դեմ ոգինե՛ր ելան շուրջպարի...

Չոսած աչքերով նայում էի ես
Դույլում օրորվող ջինջ, հստակ ջրին,
Որի մեջ մարմնի կիսանեխ մասեր
Հանդարտ, դանդաղկոտ օրորվում էին:
Ճիչը իմ կրծքում զսպելով հազիվ՝
Ջրհորի մոտից հեռացա լռին:

Հարբածի երեր, տարտամ քայլերով,
Որպես հալածված երկու ուրուններ՝
Մենք դուրս վազեցինք դեմքերով խռով, —
Եվ սարսափահար հայացքները մեր
Ո՛չ այգի էին էլ տեսնում, ո՛չ ծով, —
Ուր Մա՛հն էր արդեն իր թույնը քամել...

V

Եվ ահա մի օր տաժանքոտ ճամփից
Հոգնաբեկ, անուժ, հանգստի համար —
Մենք մտանք Մեռած Քաղաքի շենքից
Մեռած Քաղաքի փողոցները մառ:
Սարսափն էր սահում մեր մռայլ դեմքից,
Ու տենդում էր մեր սիրտը դիվահար:

Մեռած Քաղաքում ո՛չ մի մարդ չկար:
Եվ ամայացած շենքերը ավեր,
Մութ, մահատեսիլ, կույրերի նման
Փորած աչքերով նայում էին վեր:
Եվ չէին կարող նրանց հանդիման
Գետին չնայել հայացքները մեր:

Չգիտեմ ինչու — մենք մտանք մի տուն:
Անարև, անբիբ աչքերի նման
Նայում էին մեզ կասկածով անքուն
Պատուհանների խռոչները լայն:
Շենքի մոտ ընկած՝ նեխել էր կատուն.
Այն ո՛վ էր արդյոք սպանել նրան:

Ներս մտանք: Տեսանք՝ կոտրած թախտի մոտ
Ընկած էր մի կին՝ արնաշաղ ու մերկ:
Խոռոչի նման բացված ահահոտ՝
Քրքջում էր կարծես բերանն արնաներկ:
Իսկ կոնքերն ու չոր ծծերն արյունոտ
Պատմում էին մեզ պղծումներ անելք:

Ցնդեցին գանգիս ճիգերը հետին.
Ուղեղս կարծես արդեն ի՛մը չէր:
Ու պար բռնեցին երկինք ու գետին,
Եվ մեկն ինձ ասաց, որ պետք է փախչել...
Սակայն ո՞ւր գնալ, որ քեզ չգտնեն
Այդ կոնքերը մերկ, այդ ծծերը ծեր...

Եվ մենք այդ գիշեր մնացինք այդտեղ
Մեռած Քաղաքի ավեր շենքերում:
Ամբոխավել էին տեսիլներն ահեղ.
Խեղերի նման ցատկոտում, պարում,
Ու դառնում էին մեռելներ մի տեղ՝
Սատանայական տենդոտ շուրջպարում:

Մեռած Քաղաքի շենքերից մեկում,
Աչքերս անլույս խավարին հառած,
Պառկել էի ես — ահավոր, անքուն:
Ու դեմս, կարմիր կրակներ վառած՝
Ցատկոտում էին, բառաչում, տնքում
Մեռելներ զարհուր ու բազմատարազ:

Գույնզգույն շորեր, մարմիններ մեռած,
Սրունքներ կապույտ, ստինքներ դեղին,
Հետույքներ ուռած ու արնակալած —
Խեղկատակ, արագ ցատկոտում էին, —
Իմ սարսափահար աչքերի առաջ,
Անթափանց միգում գերեզմանային...

Երգ էին ասում, ոռնում էին խուլ,
Հեծկլտում էին, ծիծաղում, շաչում, —
Խինդի էր նման ոռնոցը տխուր,
Լացի էր նման խինդը կարկաչուն, —
Բայց մահո՛ւ նման, և՛ ծանրը, և՛ խոր —
Կրծում էր հոգիս ամե՛ն մի հնչյուն:

Եվ դժժում էր իմ ուղեղում բորբոք
Երգը այդ շփոթ, սատանայական,
Դառնում էր հեռու կարոտի մորմոք,
Եվ թվում էր ինձ, որ արդեն չկամ,
Այլ ինչ-որ հեռու երազում մի շոգ
Տարվում է հոգիս անգո՛ր ու անկամ:

Թռչում էի ես, որպես մի ուրու —
Նրանց պես ուրախ խաղում, ցատկոտում:
Եվ հանկարծ նրանց աղմուկը հեռու
Երգ դարձավ անփույթ՝ մանկական խնդում:

Եվ ես հասկացա, որ հեռո՛ւ-հեռուն
Ծո՛ վն է շառաչում գիշերվա տոթում: —

Մանուկներ ուրախ, խլրտուն ու վառ,
Արևի նման կարմրավառ լուսին,
Մեռելներ զվարթ ու խայտանկար —
Պա՛ր էին խաղում, երգում միասին...
Թռչկոտում էին սեթևեթ ու չար
Եվ երգում էին Աստղկա մասին...

Խե՛նթ երգում էին, որ Աստղիկը կա՛,
Ապրում է այնտեղ — ջրերի խորքում.
Թո՛ղ բուքը ոռնա՛ աշխարհի վրա —
Իրե՛ն ինչ՛ նա կա՛ — անմահ, անհերքում, —
Եվ մի՛ շտ գեղեցիկ ու կույս կմնա
Իր աստվածային, անհուն եզերքում:

Եվ մեռելների շուրջպարն էր թռչում
Լուսնահար, խելառ, տխուր, արնաներկ,
Հնչում էր նրանց երգը կարկաչուն՝
Մատանայական տագնապի մի երգ, —
Ու ցատկում էին խավարի միջում
Մարմինները մառ, սրունքները մերկ...

Ու ձուլած իրար սեր, ցնորք ու մահ,
Լուսնահար ծովի երգով օրորուն —
Ուղեղիս բորբոք կտավի վրա
Թանձրացան նրանք ու անցան հեռուն, —
Եվ խավարն իջավ աչքերիս վրա
Եվ ո՛ղջը կորավ աներազ նիրհում...

VI

Մեռած Քաղաքից մենք ճամփա ընկանք
Ճի՛ շտ դեպի կռիվ — դեպի ռազմավայր:
Գնում էինք մենք՝ համառ և ուրախ
Կովելու, կովով մեռնելու համար:
Նահանջում էր դեռ թշնամին արագ —
Եվ չէինք մենք դեռ հանդիպում իրար:

Թնդանոթները թնդում էին թունդ,
Եվ սրտատրոփ տեսնում էինք մենք,
Թե ինչպես այնտեղ, լեռներում կապույտ
Ավեր է փռում նա, հարված ու վերք,
Եվ դառնում են շեն գյուղեր — մոխրակույտ,
Եվ ծուխը կապույտ բարձրանում է վեր:
Եվ գնում էինք առաջ ու առաջ՝

Չյունապատ լեռան ահավոր կողով:
Դժվար էր ուղին: Բայց այքերս հառած
Փախչող թշնամուն՝ անհուն մի կորով
Մղում էր մեզ միշտ առաջ ու առաջ
Եվ սրտերս այրում քանդումի հրով:

Երբ մենք, մի վայրկյան, հանգստի համար,
Կանգնեցինք լեռան ճերմակ գագաթին —
Նայեցի հեռուն: — Վարը, հողմավար,
Ծովն էր աղմկում գանգատով մթին:
Զարնվում էին ջրերը իրար,
Ու խուլ, ու վարար մորմոքում էին:

Արճիճի նման գորշ, անփայլ ու մութ
Փռվել էր իմ դեմ ծովը հողմակոծ:
Գորշացել էին ջրերը կապույտ
Ու գորշ էր թվում աշխարհը ամբողջ:
Եվ ինչ-որ մի խոր ու տխուր խորհուրդ
Համակեց հանկարծ էությունս ողջ:

Եվ ծեր, ծովի պես, ծանրացավ հոգիս:
Ու կատակ թվաց արած գործը մեր:
Բայց լուռ բարձրացա, քայլեցի նորից:
Թնդանոթները թնդում էին դեռ:
Լցվել էր հոգիս անբառ մի կսկիծ՝
Թվում էի ինձ մենա կ ու անտեր:

Հանկարծ կանգ առա ես ձորամիջին:
Այլանդակ մի դի փոված էր իմ դեմ:
Նրա մոտ ընկած վիրավոր մի ձի
Ջղաձգորեն մեռնում էր արդեն:
Հե՛յ, մի քիչ առաջ, հլու իր սանձին՝
Մա՛ էլ էր փախչում այս վայրից գեհեն:

Ո՞ւր էիր փախչում, խղճո՛ւկ անասուն...
Քեզ քո տերն այստեղ ծեծելո՞ւ վ բերեց:
Բայց նա չգիտե՞ր, որ այս երագում
Միայն Մա՛ հն է տեր՝ անողոք ու մեծ:
Էլ ինչո՞ւ էր նա ավերել ուզում,
Այս դաժան մարտին ո՞վ նրան հրեց:

Տե՛ս, այլանդակված այժմ ընկած է նա:
Սևացել է, տե՛ս, արճիճի նման:
Անթաղ, անշիրիմ այստեղ կմնա,
Ոչ ոք չի՛ փորի նրան գերեզման, —
Ոչ ոք չի՛ տխրի, որ նա գոհ եղավ
Մի արնածարավ, անիմաստ ցասման:

Չգիտեմ ինչու, կամքիս հակառակ,
Նայեցի ահով նրա երեսին, —
Ու առաջ անցա քայլերով արագ,
Հոգուս բեռ արած խեղճությունը իմ:
Իսկ մերոնք, անմար եռանդով վայրագ,
Կովում էին դեռ ու քանդում էին:

Հուր ու ծխի մեջ օրը վերջացավ —
Եվ մենք կանգ առանք լեռան փեշի մոտ:
Հուր ու ծխի մեջ թշնամին անցավ՝
Ուսին շալակած պարտություն, ամոթ:
Եվ ամեն անկում, ամեն վերք ու ցավ
Ծածկեց գիշերվա վարագույրը սոթ:

Եվ մենք ետ դարձանք դաշտերից մարտի՝
Հանգստանալու հեռավոր գյուղում:
Հեռուն՝ մի այրած, սևասև արտի
Ցողուններն էին ծուլորեն մխում:
Ու քայլում էինք՝ հոգնած, անոթի,
Աշնան գիշերի մեզ-մառախուղում:

Երկու ընկերով քայլում էինք լուռ՝
Հոգնած զինվորի եռանդով անշեջ:
Մեռելի նման ահավոր, տխուր
Ծովն էր տարածվել մշուշոտ ու գեջ:
Գնում էինք լուռ, չգիտեմ, թե ո՞ւր
Միշտ նո՛ւյն ծովափով — անվե՛րջ ու անվե՛րջ:

Երբ ուրվագծվեց մշուշում մի լեռ —
Ասացին, որ գյուղն այնտեղ կլինի:
Բայց ծավվում էին սրունքները մեր.
Ընկերս ուզեց, որ ընկնի, քնի —
Բաց երկնքի տակ, գյուղ չհասա՛ծ դեռ,
Հենց ճամփի վրա՝ ինչ կուզե — լինի:

Ու մնաց այնտեղ: Ես անցա առաջ:
Նրան երևի ձիով կբերեն:
Վերելքը ծանր էր, ծանր էր՝ ի՛նչ արած...
Պետք է իմ բոլոր ուժերը լարեմ,
Հասնեմ — նո՛ր քնեմ հոգնած, խոնջացած,
Որ երազները հոգիս օրորեն:

Բարձրանում էի: Վայրենի քամին
Ծեծում էր կուրծքս ահռելի ուժով
Եվ մթնում էին հայացքները իմ,
Լցվում էր հոգիս թանձր մշուշով:

Բայց ճիգ թափելով մի գերմարդկային՝
Ես քայլում էի լուռ, ուշի-ուշով:

Մենակ, անընկեր: Հսկա բուռի պես
Ավագե մատներն աչքերիս հառած՝
Ոռնում էր քամին: Ընկնում էի ես,
Նորից բարձրանում ու անցնում առաջ:
Երբեք չէր եղել մարմինս — այնքան հեզ,
Եվ ոգիս — այնքան կամքի ուժ առած:

Ու վատնում էի ճիգերս հետին:
Գագաթը մոտ է — կհասնեմ հիմա:
Բայց հանկարծ քամին շարտեց գետին,
Դեպի անդունդը՝ ուղի դ դեպի մահ:
Բայց ո՛չ... Մեռնողի տազնապով մթին
Գրկեցի քարերն ու ոտքի ելա:

Քայլեցի նորից: Եվ հանկարծ իմ դեմ
Փռվեց լույսերի մի ոսկի մշուշ:
Ա՛, հասել էի ես գյուղը արդեն:
Հասել էի ես: Կես-գիշեր էր ուշ: —
Եվ ցուրտ խրճիթի խոտերի մեջ թեն
Քնեցի անտ ւշ, քնեցի անտ ւշ...

VII

...Կռիվն սկսվեց — անողոք ու գոռ:
Մենք դաշտում էինք: Ձյունոտ լեռներից
Հարձակվում էին նրանք — բյուրավոր,
Մերթ ետ նահանջում մեր գոռ գրոհից,
Մերթ առաջ անցնում ոհմակներով նոր —
Ու փախչում էին, ու գալիս նորից:

Եվ ընկնում էին նրանք շարեշար,
Մոնչում էին գագանների պես:
Բայց խիտ, անհատնում շարքերով վարար
Շարժվում էին նորից դեպի մեզ:
Ամեն ինչ հանկարծ խառնվեց իրար —
Եվ սվինամարտն ահա սկսվեց:

Մենք գրկում էինք ու չանկռում իրար,
Սվինի զարկով գլորում գետին:
Վագրերի նման խորամանկ ու չար,
Ապրելու հսկա ծարավով հետին՝
Խոշտանգում էինք — ապրելու ւ համար, —
Եվ կռվում էինք, և կռվում էինք:

Եվ չէինք հիշում այլևս ոչինչ,
Եվ չգիտեինք ի՞նչ էինք անում:
Եվ շատերն էին ընկնում մեզանից
Եվ ոտքերի տակ մեր անշնչանում:
Չէ՛ինք տարբերվում վայրի գազանից
Ահի ու արյան այդ խառնարանում: —

Կոխոտում էինք ընկերների դին,
Ընկերների դին դիրք էինք անում:
Ու վատնում էինք ճիգերս հետին
Անհասկանալի տազնապով անհուն:
Եվ չգիտեինք, և չգիտեինք,
Թե հորձանքը սև մեզ ո՞ւր է տանում:

Իրիկունն իջավ: Անհուն խավարի
Խավար ծալքերում կորավ ամեն բան:
Եվ իջավ մոռյլ երազը Չարի
Այն խայտաճամուկ դաշտերում անբան:
— Է՛, մնաք բարի, ընկերնե՛ր արի,
Դուք պատվո՞վ անցաք ձեր կյանքի ճամփան:

Իսկ մենք — նենգորեն նահանջեցինք ետ՝
Չյունագիշերի մրրիկների տակ:
Եվ իմաստ չունե՛ր ճամփան անհեթեթ,
Եվ անցնում էինք՝ անկումին գիտակ:
Երբե՛ք չէր եղել հոգիս — այնքան խենթ,
Եվ գանգս — այնքան գառանցոտ ու տաք:

Հոգուս մեջ կարծես հնոցներ կային,
Եվ աչքերիս մեջ — խարույկներ լափլեզ:
Բայց մարմինս հավե՛ր թժ, հավե՛ր թժ մարդկային՝
Ապրել էր ուզում: Մահապարտի պես
Հայացքներս հառած ահավոր Մահին՝
Մյուսների հետ փախչում էի ես:

Եվ խավարի մեջ կարմիր ու կարմիր
Գնդակներն էին թռչում ու շաչում:
Եվ ընկնում էին ընկերները մեր
Սատանայական խուճապի միջում:
Եվ ընկնում էին անգի՛ն ընկերներ:
Եվ վերջին անգամ մեզ էին կանչում:

Եվ երբ արևը բարձրացավ երկինք,
Եվ մենք լույսի տակ իրարու գտանք —
Մեռելների պես սփրթնած էինք,
Չէինք հավատում, որ ապրում ենք, կանք.

Անխոս հայացքով իրար թաղեցինք,
Իրար հոգու մեջ գերեզման մտանք:

* * * * *

Նրանք մնացին ձյունոտ դաշտերում՝
Քաղցած գայլերի ոհմակների կեր,
Այնտեղ, ուր ընդմիջտ տանջանքն է լռում
Եվ հոգին դառնում անհունին ընկեր.
Ուր իբր հիշատակ կյանքերից սիրուն —
Մնում են միայն այլանդակ գանգեր:
Ու մութ է հիմա այնտեղ, ամայի,
Քամին է միայն ոռնում ու կոծում,
Տոնելով վայրագ հարսնիքը Մահի՝
Նենգավոր ու խոր ձյունների ծոցում:
Եվ ո՞վ կգնա, և ո՞վ կնայի
Անդրշիրիմյան տոնող Աստծուն...

* * * * *

Իսկ մենք ապրում ենք ու շնչում ենք դեռ
Այս խայտանկար, ավերակ գյուղում,
Ուր ամեն տան մեջ մա՛հ է ու ավեր,
Ուր ամեն վայրկյան արյուն է ցողում,
Ուր ամեն վայրկյան լարում է դավեր
Քմահաճ բախտի ժրաջան մեղուն:
Եվ առօրյա է հիմա մեզ համար
Մարդկային անթաղ, այլանդակված դին:
Ահաբեկիչի քրքիջով համառ
Մենք կեր ենք նետում անկուշտ անդունդին:
Եվ իմաստ չունի այլևս հիմար
Ճակատագրի որոշած Անդին:
Եվ գինին այստեղ ծորում է առատ,
Եվ հարբում ենք մենք կարմիր խնջույքում:
Այլևս չկա և ո՛չ մի արատ,
Որ ծաղիկ չտա մեր գինով այգում:
Պատրաստ է ընդմիջտ մեր զոհը պարարտ՝
Մենք՝ զոհ, մենք՝ դահիճ՝ ուրիշի ձեռքում...

VIII

...Երեկ առավոտ բարձրացա կանուխ
Եվ լուռ կանգնեցի բլուրի վրա:
Հեռուն՝ զնգալով իջնում էր մի ուղիս,
Լսում էի ես կարկաչը նրա:
Կապույտ երկնքում ո՛չ ամպ կար, ո՛չ ծուխ:
Եվ ես մոռացա՝ տաժանքն առօրյա...

Ա՛խ, գյուղակների շուրջպարը կանաչ՝
Դաշտերի ոսկի հեռաստաններում,
Ուր մի անսահման թախիծ կա փռած
Եվ մի հոգեթով տխրության հեռու,
Ուր հավերժության ցնորքը անհաս
Ճախրում է կարծես ոսկի դաշտերում...

Ամեն ինչ այնպես անդորր է ու կույս,
Որ չեմ հավատում կարմիր երազին:
Միրաժի նման փարվում է հոգուս
Անէ աշխարհի քնքշությունը հին:
Բայց չե՞ որ այստեղ ապրել են անհույս —
Եվ չե՛ն էլ լսել քնքշության մասին...

Օ՛, խորհուրդների հավերժական մա՛յր,
Որ տառապանքի ու տարփանքի մեջ
Հղանում ես միշտ կյանքեր անհամար —
Հազար գույներով՝ հագա՛ր էլնեջ, —
Որ հղանում ես աշխարհի համար
Հավիտենական կշռույթների վեճ...

Օ՛, դո՛ւ, բարբարո՛ս, խելագա՛ր, ցավո՛տ,
Երբեմն իմաստուն, երբեմն — գազան,
Աշխարհներ այրող կախարդական խո՛տ,
Աշխարհներ շինող բախտի գավազա՛ն, —
Դիվային ոգի՝ ճահիճների մոտ,
Ոչնչի՛ մասին — ադո՛ թք սրբագան...

...Ու պե՛տք է քայլե՛լ ու քայլե՛լ համառ՝
Ապրելու հսկա տենչը բեռ արած —
Քայլել անիմաստ մի կյանքի համար,
Մարել — ու վառել աստղերը մարած,
Որ — տիեզերքի գառանցանքը մառ
Չցնդի) երբեք ու մնա — երազ...

1915 — 1916

Տաճկաստան — Պարսկաստան
Հայկական VII Կամավորական բանակ

ՎԱՀԱԳՆ

Փրկությանդ արև՝ Վահագնին տեսար...
Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Հրդեհի աստված, հրդեհ ու կրակ,
Օ, Վահագն արի: — Տեսնում եմ ահա,
Որ ծիծաղում ու քրքջում են նրանք
Արնաքամ ընկած դիակիդ վրա:
Թե մի՞ ֆ էիր դու... Եկան, երգեցին
Մի հին իրիկուն գուսանները ծեր,
Որ հզոր ես դու, հրոտ, հրածի՛ն,
Որ դու կբերես փրկությունը մեր:
Եվ հավատացինք, հարբած ու գինով,
Որ դու կաս՝ հզոր, մարմնացում Ո՛ւժի —
Իսկ նրանք եկան՝ արյունով, հրով
Մեր երկիրը հին դարձրին փոշի...
Եվ երբ քարշ տվին դիակդ արնաքամ,
Որ նետեն քաղցած ոհմակներին կեր —
Մեր կյանքի հիմներն անդունդը ընկան
Եվ արնոտ միգում ճարճատում են դեռ...

1916

ԱԹԻԼԼԱ

Топчи их рай, Атилла!
Вяч. Иванов

I

Դարերի խորքից արթնացած նորից՝
Անցնում եմ ահա երկրի դաշտերում.
Նայում եմ դեպի հրդեհվող հեռուն՝
Դարերի խորքից բարձրացած նորից:

Ինձ թաղել էին ոսկի դագաղում
Իմ հոները մի հեռավոր գիշեր:
Եվ ո՛չ մի արքա տեղըս չգիտեր —
Եվ աճյունիս հետ ոչ-ոք չէր խաղում:

Մոռացել էին արքա Աթիլին:
Եվ հեզնում էին երազը նրա...
Եվ կարծում էին, որ մեռել է նա...
Իսկ ես — բարձրացել, անցնում եմ կրկին:

Եվ հրդեհների բոցերը դեղին
Խանձում են ահա աստղերը նորից.
Էլ չե՛ք մոռանա, չե՛ք հեզնի էլ ինձ՝

Հոների արքա հոգի՛ր Աթիլին:

Ես կրկին ահա քանդում եմ, վառում.
Քաղաքներ, գյուղեր փլչում են իմ դեմ.
Եվ այս անգամ ես՝ գո՛ռ, անհա՛ղթ արդեն՝
Մի կարմիր գիշեր կմտնեմ Հռոմ...

Եվ իմ երկաթե բռունցքովը ես
Ձեր տաճարները անդարձ կքանդեմ.
Նորի՛ց կսողան արքաներն իմ դեմ՝
Մանր, ճահճային ճիճուների պես...

Նրանք — խեղկատակ ու ողորմելի,
Որ, կույր, խնդացին նստած կրկեսում
Երբ Թեոդոսը տեսավ երագում,
Որ կոտորվե՛լ է նետը Աթիլի:

Նրանք, որ մի օր իմ անակընկալ
Մահով կուրացած, որպես երագում,
Մի ինչ-որ հանգի՛ստ էին երագում
Հոգնած մարդկության ու իրենց համար:

Եվ չըզիտեին, որ ես չե՛մ մեռել,
Որ ես չե՛մ մեռնի, որ եղել եմ, կամ՝
Նորի՛ց կքնեմ, նորի՛ց կարթնանամ. —
Ես — հազարանուն՝ Մահ, Ավերք ու Նեռ...

II

Տեսնում են նորից իմ աչքերը նեղ,
Որ սեզ նժույզիս սմբակների տակ
Ցնդում են, որպես տարտամ հիշատակ,
Ձեր երագային շենքերը բյուրեղ...

Հե՛յ, արևմուտքից մինչև արևելք՝
Պիտի հրդեհեմ ու քանդե՛մ հիմա՝
Ես — արքա՛, աստվա՛ծ, ավերմո՛ւնք ու մա՛հ,
Ես — ճշմարտության խարազանը մերկ:

Եվ թո՛ղ աշխարհի տերերն իմանան,
Եվ խոր ըմբռնեն մի վերջին անգամ,
Որ եղե՛լ եմ ես, կլինե՛մ ու կա՛մ,
Ես — անհերքելի ու հավերժական...

Եվ թո՛ղ մարդկային ցեղերն առանձին
Հավիտյան հիշեն աղոթքում, երգում,
Որ խոտ չի՛ բուսնի այլևս այն երկրում,
Որով անցել է Աթիլի հին ձին...

Թող հիշեն նոքա, որ կամքս բռնի,
Քանդումի, հրի իմ ցնորքը հին, —
Երբեք չի՛ ցնդի, երբեք չի՛ մեռնի,
Ոչ-ոք չի՛ հաղթի արքա Աթիլին...

III

Իսկ երբ մի գիշեր կրկին հագենամ,
Երբ հոգնի խաղից մարմինս արի —
Նորի՛ց կքնեմ մի քանի տարի,
Ոսկի դագաղիս գիրկը կզնամ:

Եվ ինձ իմ մոայլ հսկաները խենթ,
Առանց աղոթքի և առանց խոսքի, —
Նորի՛ց կթաղեն դագաղում ոսկի
Եվ թաղողները կթաղվեն ինձ հետ —

Որ իմ մարմինը ո՛չ-ոք չգտնի,
Որպեսզի ո՛չ-ոք երբեք չիմանա,
Թե ո՛ր է թաղված հոն Աթիլը — նա,
Որ հավասարեց ձեր փառքը գետնի...

Որպեսզի կրկին, երբ երկրի հրից
Երկնի աստղերը գանգատվեն քարին՝
Իր հին երազին մի շտ հավատարիմ —
Արքա Աթի՛լը բարձրանա նորից...

1916, Մոսկվա

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԱԶ

(Պոեմ երգիծական և ողբերգական)
Բուրդը դրին ու զգեցին...
Ա.Թ. ԽՆԿՈՅԱՆ

1

Ցերեկի վազքից, հոգսերից հոգնած՝
Տուն վերադարձա գիշերի կիսին:
Իսկույն քնեցի: Եվ մեկ էլ, հանկարծ,
Մի երազ տեսա հայ ազգի՛ մասին:
Ես չեմ հավատում ո՛չ մի երազի:

Բայց արթնանալիս վախեցա, ապի.
Վատ բան է ասում իմ երագը այս
Ինչ էլ որ լինի — տեսիլ թե երագ —
Ինչ էլ որ լինի — պատմեմ աշխարհին,
Թող օրը անցնի — ու հետը բարին:

2

Գիշերը գնաց, բայց երկա՛ր, երկա՛ր
Իմ սրտի վրա ծանր, որպես քար,
Մի թախիծ մնաց երազից էն մութ —
Մի ճնշող թախիծ, ծանր մի խորհուրդ:
Ու մաշում է ինձ թախիծը հիմա.
Մութ, խորհրդավոր, սառը, որպես մահ
Գիշեր ու ցերեկ նվում է կարծես —
Եվ խելքս արդեն կորցրել եմ ես:
Շրջում եմ մենակ օրերիս միգում,
Մխում է ցավը իմ հոգնած հոգում
Եվ չեն ամոքում էլ հույսերը սին...
— Բայց ես մոռացա երազիս մասին:

3

Քնել էի խոր: Աչքերիս առաջ
Փռվել էր մի մութ, անթափանց մշուշ:
Կուրծքս բարձրանում ու իջնում էր ցած՝
Զգում էի, որ քնել եմ անուշ:
Քնել էի խոր: Եվ ահա հանկարծ
Թվաց ինձ, որ ես բարձրանում եմ վեր:
Միրտս մի մթին տագնապով զնգաց
Ու սուր կարոտով սկսեց ցավել:
Նախ թվում էր ինձ, որ թռչում եմ ես,
Բայց տեսա հետո, որ վերը, օդում,
Կախվել է հոգիս, որպես աչք հրկեզ
Ու վարը իշխող խավարն է դիտում:
Ու սո՛ւր հաճույքից ճչում էի ես,
Բայց խորթ էր ձայնս՝ մի կարկառ հնչյուն: —
Զգում էի լոկ, որ երկնի միջում
Կախված է հոգիս, որպես աչք հրկեզ: —

4

Ու մութ էր շուրջս, մի մթին գիշեր:
Աշխարհը հեռուն քնել է լռին:
Երկնքից կախված նայում էի ես
Վարը տարածված երկրի խավարին:
Սկզբում ոչինչ դեռ չէր երևում.

Խավար էր միայն, մառախուղ ու մութ:
Բայց հետո հանկարծ հեռու-հեռում
Կարմիր բռնկեց մի կրակ աղոտ:
«Հիվանդ կա» ասի մտքիս մեջ ինձ ես.
«Հիվանդի համար կրակ վառեցին»:
Ու միտք անելով ինքս ինձ էսպես
Նայում էի ես այդ կարմիր կայծին,
Երբ նրա կողքին, հապշտապ, արագ,
Տագնապով վառվեց մի ուրիշ կրակ:
Հետո մոտեմոտ, իրար հետևի՛ց
Ուրիշ կրակներ վառվեցին նորից —
Ու ծուխ բարձրացավ, ու հրդեհ, ու բոց.
Հսկա լեզուներ վառվեցին միգում —
Եվ մեկը ասաց իմ քնած հոգուն,
Որ վառվում է ողջ երկիրը Հայոց...

5

Ու, ծուխ շնչելով արնագույն մուժում,
Նայում էի ես վառվող հրդեհին
Եվ տեսնում էի՝ վարը, մշուշում
Վառվում է ահա մեր երկիրը հին:
Եզերքից-եզերք հրդեհը դեղին
Գրկել էր Հայոց աշխարհը, ու նա
Անկամ հանձնված կարմիր հրդեհին
Վառվում էր հսկա քուրայի վրա:
Արևի հսկա մի շողքի նման
Զարկել էր բոցը Արարատ սարին,
Որ վառվում էր տոթ, պարում ավլլան,
Ողջակեզ դարձած խավար աշխարհին:
Ու լուռ էր այնպես. ձայն, շշուկ չկար.
Կանգնել էր կարծես ժամանակը քար,
Որ հրդեհը այդ հավիտյան տևի...
Կրակահանդես, տոն էր երևի
Տոթ, արնակրակ հրդեհը այդ վառ —
Աշխարհի համար — մարդկության համար...

6

Նայում էի ես սրտով հրատապ
Ու թարթում էին աչքերս մխից —
Երբ տեսա հանկարծ, որ մեկը, շտապ,
Փախչում է ահա հրդեհի տեղից:
Հրդեհի կարմիր լույսով ողողված՝
Կարմիր էր թվում թուխ դեմքը նրա:
Վազում էր, գլուխն ու ճակատը բաց,
Ե՛վ աչքերը իր — կրակի քուրա —

Բոցկլտում էին քինոտ ու դաժան.
Եվ շրթունքներով թուխ ու պլնոր
Մոմոում էր նա, երդվում էր նա, որ
Չի՛ դրժի երբեք ուխտը սրբազան:
Ո՛ւր էր նա փախչում և ինչո՞ւ համար,
Ինչո՞ւ էր վազում ու երդում անում: —
Քարոտ էր ուղին, հրդեհ ու խավար,
Բայց վազում էր նա, չէր հանգստանում:
Երբեմն միայն թաշկինակը իր
Մոտեցնում էր շրթերին կարմիր
Ու շրթին սեղմած ձյուն-թաշկինակում
Խեղճը հազալով արյուն էր թքում:
Եվ նորից, պարզա՞ծ գույգ ձեռքերը վեր,
Հերոսի նման անփույթ, անձնըվեր
Վազում էր առաջ ու երգ էր երգում
Վրեժաժպիտ ու մահագուշակ —
Ու ծածանվում էր նրա աջ ձեռքում
Թաշկինակը իր, որպես դրոշակ...

7

Երբ հուրը մնաց սարի ետևում —
Կանգ առավ մի պահ այդ մարդը հանկարծ,
Երկչոտ աչքերով նա գննեց հեռուն —
Բայց չէր երևում կրակի մի կայծ:
Խորունկ շունչ քաշեց ու նստեց քարին:
Մի-երկու վայրկյան սպասեց լռին. —
Գիշեր էր շուրջը, խաղաղ ու հանդարտ:
Եվ ահա, որպես փորձըված մի մարդ,
Մատները դրեց շրթունքների մեջ
Եվ երկու անգամ բարձր, զի լ սուլեց:
Եվ ահա մեկ-մեկ, իրար հետևից,
Դուրս եկան նրա ընկերները քաջ,
Մոտեցան նրան, բռնեցին թևի՛ց
Ու հուզված՝ կեցան ընկերոջ առաջ:
-Ի՞նչ արիր, Ահո՛, — հարցրին նրան: —
Բայց Ահոն չունե՞ր լեզու ու բերան.
Սրտի տրոփից չէր կարող խոսել:
Խնդրեց մի վայրկյան, մի քիչ սպասել,
Շրթերը ծամեց, բարձրաձայն հազաց —
Ու հուզված ձայնով նա այսպես ասաց.
«Հորիզոններում տիեզերական,
Ուր աստղ ու լուսին բոցկլտում են վառ,
Աշխարհում այս մութ, նենգ ու խուլական —
Ո՛չ մի ազգ չկա հայի պես թշվառ...»:
— Լավ, ճառ մի՛ խոսիր, մենք այդ չենք ուզում,
Գիտենք, որ ճառեր դու լավ ես խոսում.

Դու մեզ այն ասա՝ ի՞նչ արիր, Ահո՛, —
 Ճառերը հետո, խոսքերը հետո:
 Դու, որ քաջ ես միշտ, շիտակ, անսասան —
 Կատարի՛ր արդյոք պարտքդ սրբազան:
 — Իհարկե, տղերք... ի՛նչ խոսք այդ մասին. —
 Ձեռքը դնելով ընկերոջ ուսին
 Նորից սկսեց Ահոն քաղցրաձայն
 (Այդ մարդը ուներ այնպիսի մի ձայն,
 Որ եթե խոսեր մի մութ փողոցում —
 Կասեիր՝ այնտեղ սրինգ են ածում...)
 « — Վառվում են այնտեղ երեխա ու կին...»:
 Բայց ընկերները խզեցին կրկին
 Խոսքերը նրա: — «Ի՞նչ արի՛ր, ասա,
 Պատմիր սկզբից եղածը գործի»: —
 Ու պատմեց Ահոն. — «Հենց որ տեղ հասա
 Առաջին գյուղում հրդեհը գցի:
 Խավար էր, տղերք... ի՞նչ իմանայի...
 Դուրս եկավ սակայն, որ... գյուղ է հայի...
 Բայց էս դեռ ոչինչ, դեռ ոչի՛նչ, տղերք.
 Այն էր՝ հավաքվել մարում էինք մենք՝
 Ջուր էինք լցնում կրակի վրա —
 Տեսնենք հարևան տեղերից ահա
 Օգնության եկավ գյուղը դրացի.
 Լավ է, կմարենք, մտքումս ասացի —
 Մեկ էլ են տեսա, որ կրակը թեժ,
 Որպես մի վիշապ, ագահ մի հրեշ,
 Հնոցի նման բռնկվեց միգում...
 Ու գյուղը մնաց կրակի գրկում:
 Եվ մենք հասկացանք, որ մեր դրացին
 Քարյուղ է լցնում մեր փոքրիկ կայծին...
 Ու կայծը ահա մի հրդեհ դառավ —
 Այսպես մեզ խաբեց դուշմանն անիրավ...
 Ու քամի ելավ, մոնչաց ահեղ —
 Կրակը ցրեց, տարավ ուրիշ տեղ,
 Այդտեղից վառվեց գյուղը հարևան
 Ու ծուխ բարձրացավ, ու հրդեհ, ու բոց, —
 Նայեցի՛ մեկ էլ — հրդեհի նման
 Վառվում է, տեսնեմ, աշխարհը հայոց...
 Կրակ է այնտեղ, ու հրդեհ, ու մահ —
 Հայոց աշխարհում հրդեհ է հիմա»:
 Ու լռեց Ահոն: Ու բարձր հազաց:
 Ջայռույթը մի պահ խեղդեց բոլորին:
 Եվ ահա նրանց Վետերանը հին
 Վեր թռավ տեղից ու խոսքս ասաց,
 « — Վայրկյանը խփեց... Օ, այո՛, այո՛...
 Կռիվ ու վրեժ, — չսպասենք իգուր:

Մենք մնանք այստեղ — դու գնա, Ահո՛,
Հայոց աշխարհի ահագանգը տուր»:

8

Ու նորից Ահոն ընկավ ճանապարհ:
Գիշեր էր շուրջը, ահռելի խավար,
Բայց վազում էր նա ու չէր սայթաքում.
Այնպես էր գնում խավարի գրկում,
Որ տանն էր ասես, գորգերի վրա —
Սովոր էր մթին հայացքը նրա:
Մի անգամ միայն խեղճը սայթաքեց —
Բայց խոպոտ հագաց, արնագույն թթեց
Եվ իսկույն նորից նա ոտքի թռավ.
Մի զարմանալի աշխույժ էր, իրավ,
Որ ուներ կյանքում այդ մարդը հիվանդ —
Մի զարմանալի, հանճարե ղ եռանդ:
Ես մտածեցի՝ «Ազնի՛ վ ծերունի,
Խեղճը թոքերի բորբոքում ունի,
Բայց իր աշխույժով պատանի է դեռ —
Գիտե սրբազան պարտքը կատարել:
Քո այդ անձնրվեր եռանդի համար
Քեզ փառք ու պատիվ, հիշատակ անմար:
Ով չի օրհնում քեզ — սրիկա է նա:
Եվ ո՛վ չի ների, եթե իմանա,
Որ դու մի չնչին սխալ ես արել —
Նրանց գյուղի տեղ — մեր գյուղն էս վառել...
Օ, այո, Ահո՛, ազնի՛ վ ծերունի՛.
Ով գործ է անում — նա սխալ ունի, —
Անսխալ մարդիկ աշխարհում չկան —
Աստված է միայն անսխալական...»:

9

Մինչ վազում էր նա դաշտում ամայի,
Ուր մութ էր ու մութ, մշուշ էր մահի, —
Ճամփին մնացած ընկերները հին
Մարի տակ նստած սպասում էին:
Վառվող սրտերով, աչքերը կրակ,
Խավարի գրկում նստոտած — նրանք
Մտորում էին աղետի մասին.
Եվ ահա, քինոտ ժպիտն երեսին,
Վեր թռավ տեղից Վետերանը ծեր
Եվ ազդու ձայնով սկսեց խոսել. —
«Ընկերներ, ասաց, եղբայրներ անգին,
Վառվո՛ւմ է հայոց աշխարհը կրկին...
Հասկանո՞ւմ եք դուք մտքով վերահաս,

Թե ի՞նչ են ասում կարճ խոսքերը այս...
 Հայոց աշխարհում հրդեհ է կրկին...
 Այսինքն այնտեղ երեխա ու կին
 Վառվում են հիմա անխիղճ կրակում
 Ու կյանք են հայցում, ու կյանքի փրկում:
 Ընկերներ, սակայն խոսքերը այս խուլ
 Որքան էլ հնչեն անհույս ու տխուր, —
 Ընկերներ, այս սև խոսքերում անգամ
 Մի բան կա՝ անչա փ մխիթարական.
 — Դուք տեսաք կարծեմ, որ մի քիչ առաջ,
 Դեպի հեռավոր ուղիներն հառած
 Իր աչքերը սև, կրակոտ ու վառ —
 Մեր ընկեր Ահոն ընկավ ճանապարհ:
 Ես դեռ չեմ ուզում շեշտել, որ նրա
 Գոյությունը լոկ մեր երկրի վրա
 Կբավե արդեն, որ ցրե իսկույն
 Ամեն մի անմիտ հուսահատություն...
 Եվ ո՞վ չըզիտե նրա փառքը մեծ.
 Նա որ տեղ հասավ ու զանգը տվեց,
 Զանգը մարտակոչ, աշխարհասասան —
 Կհիշեն իսկույն ուխտը սրբազան
 Ու եզերքներից, կողմերից հեռվի
 Դուրս կգան նորից մի ահեղ կովի,
 Եվ մենք, անվիատ, անվախ, անձնվեր —
 Կերթա՞նք փրկելու ժողովուրդը մեր...
 Ու շունչ կքաշե մեր ցեղն արնաքամ —
 Օ, ա՛յս է ահա մխիթարական.
 Օ, ստրուկ է նա, ով որ սիրտը դող,
 Յուր կյանքի համար կռվել չի կարող:
 Նա՛ է այս կյանքում ապրելու արժան,
 Ով աստվածային ցասումով դաժան
 Գիտե թշնամու արյունը քամել.
 Ով գիտե նրա արյունը խմել,
 Նա չի հալածվի գերության ներքո.
 Կռվով կգտնես իրավունքը քո...»:
 — Շատ ես աղմկում, ընկեր Վետերան, —
 Զայն տվեց հանկարծ ընկերը նրան —
 Ու թռավ, կանգնեց մի քարի վրա.
 Լեզեռն էր հին անունը նրա —
 (Որ թե թարգմանել դուք կարողանաք՝
 Հայերեն լեզվով կլինի «բանակ»):
 Դողում էր նրա մարմինը ամբողջ.
 Բարձր քրքջալով խոսքին ընկերոջ՝
 Խոսել էր ուզում, չէր կարողանում.
 Խեղդում էր նրան զայրույթը անհուն:
 Բայց զսպեց իրան, զայրացկոտ հազաց

Ու հզոր ձայնով հաղթ, հաստատ ասաց.
 — «Ես չեմ հավատում ձեր սին խոսքերին.
 Չեմ կարող լինել խոսքերի գերին.
 Հայր ց աշխարհում արյուն է հոսում —
 Դուք կանգնել այստեղ ճառեր եք խոսում...
 Ո՛չ, ես չեմ կարող: Ես ասում եմ, որ
 Ամենից առաջ գործ է հարկավոր:
 Դուք կանգնեք այստեղ դաշտում ամայի.
 Ես կերթամ ահա երկիրը մահի,
 Կգոհեմ ա՛յնտեղ ես իմ կյանքը, ինձ,
 Գուցե և մեկին փրկեմ կրակից...»:
 Եվ ճիշտ որ, իսկույն, առանց նայելու,
 Նա ճամփա ընկավ՝ իր խոսքին հլու:
 Վետերանն ուզեց կանչել, համոզել,
 Բայց ընկերն արդեն կորել էր, չկար:
 Եվ նա վերստին սկսեց խոսել,
 «— Ես խենթ չեմ, ասաց, կույր ու խելագար.
 Իմ սիրտն էլ, ասաց, այդպես է ուզում —
 Բայց կա սառը միտք, քարե համոզում,
 Որ շտապելով ոչինչ չես անի —
 Քամու բերածը քամին կտանի...»:
 Եվ այդպես, հուզված, զայրույթը հոգում,
 Աչքերում կրակ, թույն ու բորբոքում —
 Նա դեռ շատ կանն՝ ր վեճ ու դալմադալ,
 Բայց երկինքն հանկարծ սկսեց դողալ:
 Դողում էր կարծես երկինքը ամբողջ...
 Վետերանը ծեր քար կտրեց ասես.
 Շշնջաց միայն շրթերով դողդոջ.
 — Տղերք, Ահոյի ահագանգն է էս...

10

Եվ ճիշտ որ. անհուն գիշերի գրկում
 Մոնչում էր խուլ, ողբաձայն երգում,
 Ու հոսում էր հորդ ձայնի մի հոսանք.
 Ճչում էր կարծես վիթխարի մի զանգ:
 Ու դողանջները գիշերի գրկում
 Մազլցում էին հորիզոնն ի վեր:
 Ես մտածեցի՝ մինչ հիմա կյանքում
 Ով է այսպիսի ահագանգ տվել,
 Որ արթնացնի քուն մտած մարդուն...
 Բայց հարցս թվաց սրբապղծություն:
 Օ, ո՛չ մի ժամկոչ չի զանգել այդպես,
 Թեկուզ հրդեհներ շատ է պատահել:
 Չէ՞ որ ազգը մեր քնած է ասես —
 Մեր քնած ազգին այդպես է վայել...
 Այս զանգը ազգիս թող խրատ լինի,

Որ արթուն մնա, որ էլ չքնի...
Մինչ ես, դողալով տերևի մի պես,
Միտք էի անում ինքս ինձ այսպես
Ու նայում էի իմ մութ անկյունից —
Ժողովուրդն ահա արթնացավ քնից:
Ամենից առաջ մեծերն արթնացան:
Եվ ահա շտապ, խմբերով ցիր-ցան,
Բոլոր կողմերից եկան կրակուն
Ու հավաքվեցին զանգատան բակում:
Ամենից առաջ մի խենթ էր հասել
(Անունը նրա չեմ ուզում ասել) —
Զարթնել էր թե չէ՝ գիշերի մթում
Վազել էր իսկույն դեպի զանգատուն:
Եվ ահա, անմահ հերոսին վայել
Անմար եռանդով զանգում էր նա էլ:
Եվ ժողովրդի զարթնելու հուսով
Զիլ զանգում էին նրանք երկուսով:
Ու նրանց հուժկու ձեռքերի տակին
Դղրդում էին զանգերն ահագին,
Դողում էր նաև զանգատունն ամբողջ —
Ու ձայն էր կտրել հորիզոնը ողջ:

11

Վերջապես նրանք, երբ քիչ հոգնեցին,
Ժպտացին իրար — ու վար նայեցին: —
Ու սիրտը նրանց խնդաց զնգոցով,
Երբ տեսան նրանք բազմությունը ծով,
Որ վարն հավաքված իրենց էր նայում —
Հերոսն էր էին նրանք այդ պահուն...
Ծփում էր այնտեղ բազմությունը հոծ.
Հավաքվել էին մեծերը հայոց,
Ու աչքերն հառած դեպի զանգատուն
Աղմկում էին գիշերի մթում:
Աղմուկը սակայն երկար չտևեց.
Բարբառեց հանկարծ խենթը վերևից —
Ու տիրեց իսկույն լռությունը քար,
Կարծես ներքևում ոչ մի մարդ չկար:
Աղբյուրի նման կարկաչուն ու հորդ,
Մերթ մեղմ ու անուշ, մերթ անչափ խրոխտ,
Մերթ ինչպես վերից փոթորիկ սուրա —
Հոսում էին վար խոսքերը նրա...
Ու այս էր ասում այդ մարդը վերից.
« — Ընկերներ, հայոց աշխարհում նորից
Կրակ է ընկել, ու մրրիկ, ու մահ.
Ընկե՛ր ներ, համառ խմբերով հիմա
Մենք պետք է իսկույն, անվախ, անվեհեր,

Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր:
 Գիտեմ, ձեր սրտում տիրում է հուզում.
 Դուք անշուշտ հիմա գտնել եք ուզում:
 Թե ո՞վ է նորից աշխարհը վառել, —
 Կամ մինչև հիմա մենք ի՞նչ ենք արել
 Մեր ժողովուրդը փրկելու համար.
 Որպեսզի հարցը չմնա խավար
 Ու ոչ մի գաղտնիք մեր մեջ չմնա —
 Ամեն ոք թող այս խոսքերս իմանա»:

Եվ նա սկսեց պատմությունը՝ նր հին.
 Ո՞վ չի իմացել, որ մեր թշնամին
 Խաբող է ու նենգ, ու վախկոտ, ու մութ.
 Եվ ասում էր նա. «Ոչ մի ժողովուրդ
 Չի սիրում խարդախ թշնամուն մեր չար,
 Այնինչ ազգը մեր աստվածահանճար
 Ջարմանք է լցնում սրտում բոլորի —
 Իր բախտով դաժան ու կովով արի:
 — Այո, ընկերներ: Աշխարհը՝ ամբողջ
 Ողբում է հիմա աղետը հայոց,
 Չի կարողանում մեր վշտից քնի,
 Ուզում է մի կերպ, մի բանով օգնի,
 Ու իր հեռավոր, լուսավոր ափում
 Մեր վշտի համար արցունք է թափում:
 — Հայրենակիցներ՝ թե ամեն մի մարդ
 Թափելու լինի մի շիշ արտասուք —
 Մեր երկիրն էլի՛ կինդա զվարթ
 Ու էլ չի լինի ավերում ու սուգ:
 Հայրենակիցներ, հաշվել եմ, գիտեմ,
 Եվ երդվում եմ մեր հրդեհովը վառ, —
 Արտասուքն այդքան կբավե արդեն
 Մի փոքրիկ հրդեհ մարելու համար:
 Եվ հետո — երեկ, երբ խղճով հանգիստ
 Քնել էիք դեռ բոլորդ անխռով —
 Մեր անգուգական բարեկամներից
 Ջուր ենք պահանջել մենք հեռագրով:
 Սակայն մինչև գա օգնությունը այդ —
 Ով մի սուր առած, ով թեկուզ մի փայտ,
 Շարքերով անձայր, սովար, բազմահոծ —
 Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդն հայոց...»:

12

Երբ ձայնը նրա խզվեց զնգոցով —
 Վարը հավաքված բազմությունը ծով
 Մոնչաց ինչպես մի քաջ անվեհեր. —
 — Երթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր:
 Քիչ մնաց վերից մոնչամ ես էլ.

Իմ ամբողջ կյանքում ես չէի տեսել
 Մեր ճղճիմ կյանքի անթափանց մթնում
 Այդպիսի անկեղծ ոգևորություն:
 Եվ աչքս հառած հուզված ամբոխին՝
 Ես կծում էի շրթունքները իմ, —
 Նման էր ողջը երազի, քնի.
 Վախենում էի, որ երազ լինի...
 Տեսնելով սակայն, որ չեմ արթնանում,
 Խո՛ր ակնածանքով, հարգանքով անհուն
 Ես մտածեցի. աշխարհում այս մութ
 Ինչե՛ր չի անում ժամկոչը հմուտ...
 Անհասկանալի հրաշք ես դու, կյանք, —
 Բավական էր մի ազդու ահագանգ —
 Եվ փրկվեց ահա մեր ազգը մահից:
 Եվ չէի ուզում հավատալ ես ինձ,
 Բայց երբ որ մեկ էլ նայեցի ես վար —
 Չհավատալու էլ հնարք չկար:
 Չո՞ւրեք ասքերով տեսնում էի ես.
 Ներքևում ահա, հրձիգներ ասես.
 Ձեռքերին կարմիր լապտերներ առած
 Մեր խենթն ու Ահոն ընկել են առաջ —
 Հետքերից գցած բազմությունը հո՞ծ
 Գնում են փրկեն ժողովուրդն հայոց...

13

Ու զարմանք կտրած, սրտիս խնդություն,
 Ես նայում էի — չէի հավատում
 Բախտից կուրացած իմ թաց աչքերին.
 Եվ արցունքները հորդ հոսում էին
 Ճամփեքի վրա նրանց սրբազան...
 «Երանի՛ նրանց, որ ձեզ չտեսան, —
 Բացականչեցին շրթերս դողողոջ.
 — Քանի որ նրանք աշխարհում այս փուչ
 Չեն տխրի հետո, երբ դառնա երազ
 Ոգևորության սուրբ վայրկյանը այս...»:
 Ու գնում էին նրանք անձնվեր, —
 Ունե՛ի՛ն կարծես քաջության թևեր...
 Նույնիսկ գիշերի միգում անթափանց
 Ես տեսնում էի թևերը նրանց,
 Որ տանում էին թափորն անվեհեր —
 Աստվածաբնձա, սրբազա՛ն թևեր:
 Խավար գիշերի գրկում ահավոր
 Քայլում էր նրանց խումբը թևավոր,
 Գնում էր դեպի երկիրը հրի —
 Մի խումբ էր կարծես հրեշտակների...

Եվ ահա նրանց աչքերի առաջ
 Հեռուն, մշուշում բռնկվեց հանկարծ
 Վառ, արնանման կրակի մի դեզ,
 Մի հսկայական լեզու էր ասես —
 Ու մութ գիշերի լնդերքն էր լիզում
 Այդ հսկայական, այդ կարմիր լեզուն:
 Ու աչքերն հառած լեզվին հրածին
 Նրանք քարացան — ու սուր զգացին
 Վառվող դիերի բույրը ահավոր...
 Լսեցին նրանք կանչեր հեռավոր,
 Ճիչեր տխրաձայն ու աղեկտուր,
 Որ կանչում էին ու տանջում իզուր...
 Եվ ահա, հրե այն լեզվի նման,
 Բռնկվեց նրանց սրտում անձնվեր
 Ազնիվ վրեժի ու ասելության
 Թույնը սրբազան ու աշխարհավեր:
 Եվ այն է՝ նրանք ուզում էին որ
 Անցնեն անիծված սահմանն ահավոր
 Եվ նետեն իրենց հրդեհը անանց —
 Մշուշում հանկարծ դեմ ելան նրանց
 Խմբեր կիսամերկ ուրվականների,
 Որ փախչում էին ճանկերից հրի...
 Ու փախչում էին նրանք քայլերեր.
 — Կիսամեռ մարդիկ, կիսավառ կիներ
 Ու ծերունիներ տեսիլանման.
 Հայոց աշխարհի ժողովուրդն էր այն,
 Որ ահաբեկված սրից ու հրից
 Փախչում էր անդարձ հայոց աշխարհից.

Երբ նրանք այդ սև պատկերը տեսան —
 Հրաբուխ դարձավ քենը սրբազան
 Նրանց անվեհեր ու վեհ սրտերում.
 Եվ ահա, այդ սուրբ զայրույթով եռուն
 Ու մոնչունով աշխարհասասան
 Մի թռիչք արին — ու հրին հասան:
 Տեղ հասան տեսան — շատ են ուշացել.
 Իրենցից առաջ շատերն են հասել
 Ու իրենց նետած կրակի մեջ վառ
 Աշխատում են մի եռանդով անմար.
 Կրակի միջից իրեր են հանում —
 Եռանդով անմար, աշխույժով անհուն:
 Նայում էր Ահոն վառվող կրակին —
 Եվ ահա այնտեղ նա տեսավ մեկին,

Որ իրեն նետած կրակը անել
 Ուզում էր մի բան հրդեհից հանել:
 Ճանաչեց նրան — ու շշմած մնաց...
 Ու թվաց նրան, թե ինքը քնած
 Երազ է տեսնում ընկերոջ մասին...
 Բայց երբ որ տեսավ ընկերոջ ուսին
 Բոցը, որ նրան ուզում էր լափի —
 Բղավեց իզված ձայնով տազնապի.
 — Հե յ-հե յ, դո՛ւ րս արի, Լեզեոն եղբայր:
 Բայց չէր լսում նա: Նույն ջանքով անմար
 Կրակի տակից քաշում է մի բան —
 Ու նայում էին բոլորը նրան:
 — Օ, սաղամանդրա առասպելական,
 Հայր իր փառքով քեզ է պարտական. —
 Աղաղակեցի ես ձայնով հուզված —
 Բայց նա նույն պահուն ձեռքերով կիզված
 Դուրս քաշեց հրից այլանդակ, դեղին
 Մի անմխ դիակ — ու մի անկողին:
 Երբ դուրս եկավ նա ու բեռը դրեց —
 Դեմ վազեց Ահոն, ամուր համբուրեց
 Ու անհուն սիրով փաթաթվեց նրան.
 — Օ, ցնցող սիրո ցնցող տեսարան...
 Ահոն երևի դեռ երկա ր-երկա ր
 Ընկերոջ կրծքին փաթաթված մնար,
 Բայց ընկերը շատ չունեք ժամանակ՝
 Մերն համարելով անտեղի հանաք՝
 Մեղմ հրեց նրան ու հոգստ, լռին
 Մոտեցավ հրից ազատված իրին:
 « — Դե, պատմի՛ր, պատմի՛ր, այս ի՞նչ ես անում:
 Մեղքս ի՞նչ պահեմ. ես չեմ հասկանում —
 Գցել ես դու քեզ այդ կրակն անել...
 Բայց հրի միջից այդ ի՞նչ ես հանել...»:

Ու տխուր ժպտաց Լեզեոնը ծեր.
 « — Դիակ է, ասաց, մեռած աղջկա.
 Դիակներ են լոկ այստեղ մնացել —
 Ուրիշ ժողովուրդ այս երկրում չկա...»:

— Բայց դու, Լեզեոն, դու ի՞նչ ես անում:
 — Կրակի միջից ես բուրդ եմ հանում...
 — Բայց ինչո՞ւ համար, Լեզեոն ընկեր...
 « — Ախ, Ահո՛ւ, Ահո՛ւ ... Մեծ աղետը մեր
 Պե՞տք է վերջապես մի կերպ մեղմանա...
 Դուք ի՞նչ գիտեք որ... Ես ներկա եղա
 Մեր ժողովրդի սոսկալի բախտին.
 Ես ներկա եղա հայ ազգի գաղթին
 Եվ համոզվեցի, հասկացա ես, որ
 Ամենից առաջ բուրդ է հարկավոր

Մեր անտերացած, որք ժողովրդին.
 Միթե՞ չգիտես, որ ձմռան ցրտին
 Նա դաշտում թափված, անտեր պիտ մնա
 Բաց դաշտի վրա, ձյուների վրա
 Ու պետք է մեռնի անտուն ու անտեղ —
 Ո՞վ կտա նրան անկողին այնտեղ...
 Է, ես խոսելու չունեմ ժամանակ.
 Գործ է հարկավոր և ո՛չ թե հանաք:
 Եվ դու էլ, Ահո, ասա բոլորին,
 Որ իմ հետևից հանձնվեն հրին՝
 Բուրդ-բամբակ հանեն կրակի տակից —
 Իսկ երբ հանեցինք բուրդը կրակից
 Կերթանք, կգտնենք ժողովուրդը մեր
 Եվ բուրդ կտանենք մենք նրան նվեր:
 Եվ ժողովուրդը մեր որք, արնաքամ,
 Բուրդը գնելով մեր կյանքի գնով —
 Հանգիստ կքնի առաջին անգամ
 Մի եղեմական, մի անո՛ւշ քնով...»:
 Երբ Ահոն այս մեծ խոսքերը լսեց
 Ընկերոջ առաջ խոնարհվել ուզեց —
 Ուզեց համբուրել ոտքերի փոշին.
 Ջարմացավ նրա հանճարի ուժին:
 Հենց այն էր՝ իսկույն ուզում էր փորձի,
 Բայց ընկերն ասաց. — «Ուրեմն — գործի,
 Շո՛ւտ գործի անցեք. գիտեք, որ հիմա
 Ձմեռ է այնտեղ, ու քամի, ու մահ, —
 Իսկ որբերը մեր պառկած են հողին —
 Մերկ... գետնի վրա... առա՛նց անկողին»:
 Ու նետվեց նորից նա կրակը թեժ,
 Որպես զոհ կարմիր, որպես ողջակեզ...

16

Ու հետևելով սուրբ օրինակին,
 Բոլորը իրենց տվին կրակին —
 Ստվար խմբերով կրակը ընկան...
 — Ախ, գործում նրանց եռանդ կար այնքան,
 Որ ես, ընկճված նրանց եռանդից,
 Հայհոյում էի, ասում էի ինձ,
 Որ չեմ աշխատում, չեմ գործում ես է՛լ,
 Որ գիտեմ միայն երգել ու խոսել.
 (Ախ, չէր մոռացել իմ խենթ սիրտը դեռ,
 Որ երգիչ եմ ես... երկնքի թիթեռ...)
 Աստված իմ, աստված, ի՛նչ եռանդ էր այդ:
 Ես չէի տեսել այդպիսի եռանդ.
 Չէի է՛լ լսել աշխարհում այս հին
 Այդպիսի հսկա եռանդի մասին...

Չէր անցել գուցե և մի ակնթարթ
(Մրան են ասում իսկական եռանդ) —
Կրակի մե՛ջ էլ բուրդ չէր մնացել.
Եվ՛ հանել էին, և հարմար բարձել
Ձիերի վրա բուրդը արնակեզ.
Այն արնոտ բրդի մի քարվան էր մեծ,
Որ ճամփա ընկավ երգով հաղթական
Դեպի հեռավոր վայրը գաղթական,
Ուր թափվել էր վար խուռը, բազմահոծ,
Հրդեհից փախած ժողովուրդն հայոց:

17

Օ, Իսահակյան եղբայր Ավետիք, —
Քանի կան կյանքում Թորգոմյան որդիք —
Աբուլ Ալաներ չեն պակսիլ կյանքից...
Միրելի եղբայր, հավատա՛ դու ինձ,
Որ երբ ես տեսա երազիս միջում,
Թե ինչպես քա՛ղցր է, քա՛ղցր է դողանջում՝
Բրդի քարվանը Լեզեոն մեծի —
Աբուլ Ալայիդ քարվանն հիշեցի...
Մի՞ թե այս բանում մեղավո՛ր ր եմ ես —
Ավո՛ ջան, հոգի՛ս, խնդրում եմ... ներես...
Մի՞ թե չգիտես, որ մարդ երազում
Երբեմն հիմար բաներ է ասում: —
Ես էլ, երբ որ այդ քարվանը տեսա —
«Աբուլ Ալայի քարվանն է սա» —
Չգիտեմ ինչու ասացի հանկարծ...
Ախ, չէր մնացել խելքի մի առկայծ
Այդ նվիրական, այդ սուրբ վայրկյանին,
Երբ աչքիս առաջ օրորվում էին
Ձիերը՝ բարձած արյունոտ բրդով
Եվ Լեզեոնը, երբ սուրբ եռանդով
Նրա առաջից քայլում էր հանդարտ...
Նույնիսկ ես տեսա, որ լուսե մի վարդ
Վառվում էր նրա բյուրեղ ճակատին
Ու լույս էր տալիս աշխարհի մութին...
Ես այդ վայրկյանին շա՛տ էի հպարտ,
Որ մեր ազգն ունի այդպիսի մի մարդ:
Ու սիրտս նրան օրհնեք էր ասում
Իմ տարօրինակ, իմ խենթ երազում —
Երբ տեսա, որ այդ քարավանը մեծ
Հին Արարատյան դաշտի մեջ կանգնեց:
Եվ ես լսեցի, որ դաշտում այդ մութ
Զառանցում է մի մեռնող ժողովուրդ...
18

Ձյուն, բուք էր դաշտում: Գիշեր ու քամի:
 Ոռնում էր քամին, փնչում էր ու մի
 Մահվան երգ դարձած, ձուլված խավարին,
 Գնում էր դիպչում հին Մասիս սարին:
 Ախ, ինչէ՛ր ասես այդ երգում չկար.
 — Մեռնող պառավի կանչեր խելագար.
 Ձյունը ճանկոտող հիվանդի հառաչ,
 Քաղցից անասուն դարձածի բառաչ,
 Մանկան մոկտանք, որ նվում է խուլ —
 Մորթում են կարծես նոր ծնված մի ուլ...
 Ու լալիս էին, ու քրքջում էին.
 Քրքջում էր քամին, երգում էր քամին,
 Նվում էր քամին հուսահատ ու խուլ —
 Ու այս էր ասում այդ երգը տխուր. —
 «Մա՛հ է այստեղ. հազա՛ր-հազա՛ր
 Հեռանում են ու մարում —
 Այս անիծված, անհավասար,
 Արյունահեղ աշխարհում:
 Բուք է այստեղ, ձմեռ ու մուժ,
 Մահվան սարսուռ ու քամի —
 Տեր է այստեղ մահը խուժդուժ՝
 Բարեկամ ու թշնամի:
 Համբվում են ժամերն անդարձ
 Ու աշխարհից ցուրտ ու մութ
 Հեռանում է անվերադարձ
 Մի արնաքամ ժողովուրդ...»:
 Երգում էր քամին, հեծկլտում էր խուլ —
 Նվում էր կարծես մորթվող մի ուլ...

* * * * *

19

Երբ լսում էի այս խուլ երգը ես —
 Մի վայրկյան միայն մոռացա ասես
 Բրդի քարվանք Լեզեոն մեծի, —
 Բայց երբ որ հանկարծ նրան հիշեցի
 Սրտիցս կարծես հեռացավ մի ամպ
 Եվ սիրտս լցվեց անհուն բերկրությամբ:
 Դաշտը մի վայրկյան լուսացավ կարծես —
 Ու սիրտս նորից դադարել ուզեց.
 Տեսա, որ դաշտում, անտուն, անկրակ,
 Ձյուների վրա պառկած են նրանք,
 Ձյուների վրա, և ո՛չ թե հողին,
 Ձյուների վրա — առանց անկողին...
 Ու սրտիս զարկով նորից հիշեցի
 Բրդի քարվանք Լեզեոն մեծի —

Ու սիրտս նորից շունչ առավ հանդարտ,
 — Այս, նրանց համար փրկություն էր այդ...
 Եվ ճիշտ որ՝ տեսա՝ վեհանձն, անձնվեր,
 Ահա անձնուրաց հերոսները մեր,
 Վեհ գործով տարված, մտազբաղ, լռին,
 Բուրդ են բաժանում գաղթականներին...
 Երկնքից իջած մի հրաշք էր այդ.
 Մի վայրկյան չանցած, կամ մի ակնթարթ,
 Ես տեսա հանկարծ, որ բոլորն արդեն
 Պատրաստվում են, որ տեղերը հարթեն
 Եվ մոռանալով ձմեռ ու մշուշ —
 Անկողին մտնեն ու քնեն անուշ...
 Ու սիրտս ճախրեց, որպես մի թիթեռ.
 Վայր ընկավ կարծես սրտիցս մի բեռ.
 Աշխարհը կարծես լույս դարձավ ու փայլ,
 — Օրհնե՛ նք քեզ հավերժ, Լեզեոն էդբայր...
 Այդ անբջական վայրկյանին ես, ա իս,
 Որբերի քնին շա՛տ էի ուրախ...
 Շա՛տ էի ուրա իս նրանց հանգստին.
 Ուրախ էի, որ նրանք վերստին
 Գոնե մի գիշեր քնելու են կուշտ՝
 Անուշ մոռացած զրկանք ու կորուստ...
 Երբ հաջորդ պահուն բախտից խելագար
 Ես թաց աչքերով նայում էի վար —
 Դրախտավայել ժպիտը շրթին
 Ժողովուրդը իմ քնել էր արդեն...
 Ու չկար արդեն ձյուն, ձմեռ ու մութ.
 Ժպիտը շրթին քնել էր անուշ,
 Քնել էր հանգիստ ժողովուրդը խեղճ
 Եվ իր երկնային երազում անվերջ
 Տեսնում էր գուցե նա աշխարհը հին,
 Երբ երկրի վրա հոգսեր չկային,
 Երբ մարդը ուներ ժպիտներ ու թև
 Ու երգը շրթին ապրում էր թեթև...
 Նայում էի ես իմ ժողովրդին —
 Ու դրախտային ժպիտը շրթին
 Այնքան քաղցր ու խոր խռմփում էր նա,
 Որ ես վախեցա... որ էլ չարթնանա...
 Բայց վախս միայն մի վայրկյան տևեց.
 Անխուսափ մի միտք սիրտս արևեց.
 Օ, թո՛ղ չարթնանա, ասացի ես ինձ.
 Գիշեր է դուրսը մի մահու թախիժ,
 Գիշեր է դուրսը ու ձմեռ է ցուրտ —
 Քնի՛ր, օ, քնի՛ր, իմ խեղճ ժողովուրդ...
 Ժպտում էի ես այդ ակնթարթին —
 Ու հանգստացած իմ ժողովրդին

Նայում էի ես երկնի դրախտից
Ու լալիս էի անսահման բախտից...
Ու լույս էր շուրջս, հրաշք էր կարծես.
Հրճվանքից այնպես դողում էի ես,
Որ սիրտս կանգնեց ուրախությունից —
Եվ ես, քրտնաթոր, արթնացա քնից...
Արթնացա տեսա՝ անկողնում եմ — ես...
Ու սառ ջուր լցրին իմ գլխին ասես:
Ուզեցի ճչամ ու կանչեմ մեկին,
Ուզեցի սեղմեմ աչքերս կրկին.
Գուցե պատահի, որ զարթնումը այս
Մի վայրկյան է սուտ, մի տխուր երազ...
Ու սիրտս ասաց, որ երկրում իմ ցուրտ,
Ուր բուք է, քամի ու գիշեր է մութ —
Բոլորը հիմա պառկել են հողին՝
Մերկ... գետնի վրա... առանց... անկողին...
Ու տիրեց սրտիս անհույս մի հուզում,
Կյանքին հավատալ ես չէի ուզում:
Ինչե՛ր չէի տա ես այն վայրկյանին,
Թե երազ դառնար արթնացումը իմ...
Եվ ահա հանկարծ վայրկյանին այդ մութ
Վառվեց իմ սրտում մի կրակ աղոտ.
Մի միտք սկսեց իմ սիրտը հուզել —
Եվ սկսեցի ես ինձ համոզել.
«Մի՞ թե չգիտես, ասացի ես ինձ, —
Որ չի տարբերվում կյանքը երազից:
Միրաժ է կյանքը, երազ ու տեսիլ —
Քո այդ երազում դու կյա՛նքն ես տեսել:
Կյանքը աշխարհում մի երազ է հենց,
Օ, ցնդած պոետ Եղիշե Չարենց...»:

1917. XII — 1918. II

Էրզրում-Թիֆլիս

ՀԱՏՎԱԾ

...Օրերը այստեղ են բերել:
Եվ ես
Այստեղից
Անցնում եմ՝ տարտամ ու երեր:

Նորից
Քայլերս դարձել են տարտամ:
Նորից ծանրացել է

Սրտիս մեջ թախիծը
Անկամ:

Գնում եմ,
Գնում եմ —
Նորից.
Գիտեմ, որ անցնում է տարին:
Գիտեմ, որ
Նորից ու նորից
Ոտքերս առել են քարի՝ ...

Ու շուրջս խավար է:
Ու շուրջս մշուշ է
Ու մահ:

Գիշեր է — ու վարը
Հիմա
Խարխուլ, խուլ ծփում է
Խոնավ
Խորխորատը
Հնի.
Թափվում է, թափվում է
Արյան պես կարմիր մի
Գինի...

Հեյ ո՞ւր եմ հիմա ես —
Էս ո՞ւր եմ —
Ես ո՞ւր եմ
Հասել.
Եվ ո՞ւր է,
Երկի՛ր ի՛մ,
Քո հուրը —
Փրփուրը —
Լուսե:

Էն ո՞վ է սրտին քո
Դրել իր
Կապարը —
Էն ո՞վ է թքել քո
Հրին.
Հե՛յ ո՞վ է կոփել կուռ,
Անդուլ այս խավարը՝
Մահե շիրմաքարը
Լոին:

Եվ ո՞վ է
Տվել քեզ

Այս խեղճ հոգնությունը,
Այս խեղճ հոգնությունը
Հիմա —
Երբ քո հոգնությունը
Քարի հոգնություն է —
Քարի՛ հոգնություն է
Ու մահ:

Իսկ է՞ն, որ թռել ես,
Հոգով
Փրփրել ես,
Սրտում քո կրել ես
Հուրեր ու հուրե՛ր.
Հագա՛ր դար քո կամքը
Կոփել ու կռել ես —
Սրել ես քո կամքը
Հրե...

Իսկ է՞ն որ սրտիս մեջ
Հագա՛ր դար կրել եմ
Քո քաղցր գալիքը լուսե. —
...Օրերը եկե՛լ են,
Օրերը հասե՛լ են, —
Ու հուրը դարձել է քո — սև ...

Եվ ի՞նչը,
Էլ ինչը
Պիտի փոթորկի քո
Հին սիրտը — իմ սիրտը հիմա.
Էլ ո՞ւմ եմ նետո՛ւմ ես
Անգոր իմ այս ճիչը,
Երկիր իմ, մորմոք իմ ու մահ...

Մենք, լուռ, շվարե՛լ ենք,
Լույսերս
Մարել ենք —
Հույսերս էն ո՞ւմ ենք տվել...
Եվ ո՞վ մեզ,
Էլ ո՞վ մեզ,
Էն ո՞վ պիտի տա —
Երկի՛ր իմ, թռիչք ու թևեր...

1918

ՍՈՄԱ

(Նոր վեղյան պոեմ)
Սո՛ւմա, դու վերջի՛ն ազատություն...
ՌԻԳ-ՎԵՂԱ

I

Որպես քուրմը Գանգեսի,
Կարոտակեզ, սիրակեզ —
Կյանքս տվե՛լ եմ լույսիդ
Եվ երգում եմ քեզ:
Քե՛զ եմ երգում այս կարմիր
Աշխարհում հիմա, —
Քե՛զ եմ երգում, քա՛ղցր քույր,
Խելա՛ գար Սո՛ւմա:

II

Դարեր շարունակ, անվերջ, անդադրում,
Ու սիրտս — գարուն,
Կյանքս երգ շինած՝ քե՛զ էի փնտրում
Այս չար աշխարհում:

Ու չէի գտնում, Սո՛ւմա, ո՛չ մի տեղ
Քո դեմքը հրե, —
Բայց ես գիտեի, որ մեռնում է նա,
Ով որ քեզ սիրե:

Ու սիրտս տված մահի անուրջին, —
Մա՛հ էի տենչում, —
Բայց տեսա հանկարծ քո դեմքը վերջին
Այս աղջամուղջում:
Քո դեմքը տեսա, որպես սրբազան
Մի գոհաբերում.

Քո դեմքը տեսա աշխարհասասան
Այս հրդեհներում:

Եվ քեզնով հարբած՝ կանչեցի՛ նրանց
Հրդեհի պարին, —
Եվ կյանքս տվի, պարզ ու սրտաբաց,
Վառվող աշխարհին...

III

Սո՛ւմա, ես գիտեմ՝ մի աղջիկ ես դու,
Երկնային մի քույր,

Որ տալիս է մեր սուրբ ծաղիկներին
Թույն, թախիծ ու բույր:

Երկնքից իջած քո ցո՛ղն է սերում
Բույսերը բուրբ.
Քո՛ւյր, ապրում ես դու մեր սուրբ բույսերում
Քաղցր ու ահավոր:

Մենք այդ բույսերից խմիչք ենք շինում,
Գինի հրակեզ,
Եվ այդ սրբազան խմիչքով հարբած —
Ցանկանում ենք քեզ:

Վառվում ես, Սո՛մա, մեր երակներում
Դու, որպես գինի, —
Եվ քեզնով հարբած ուզում ենք մենք էլ,
Որ այս աշխարհում քո կամքը լինի...

IV

Սո՛մա, օ, Սո՛մա, սրբազան խմիչք,
Սրբազան դու սեր,
Ոգևորության դու քա՛ղցր գինի,
Երկունքի գիշե՛ր:

Արշալույսների սրբազան արզանդ,
Ոգու Կաթն Ծիր,
Արևից առաջ դո՛ւ երկնից անցար,
Ոսկի փռեցիր:

Օ, սրբազան հա՛րս դու ազատության,
Դու — ազատություն,
Դու — վերջին ցնորք վերջի՛ն քաղցրության,
Դու — ոգու խնդում:

Դո՛ւ, որ սրտերում փրփրում ես վառ,
Հոսում ես արագ,
Ու փրփուր-փրփուր եփվելով սրտում
Վառվում ես հանկարծ, դառնում ես կրակ: —

Սո՛մա, օ, Սո՛մա, օրհնվի՛ թող այն
Վայրկյանը կարմիր աշխարհում այս չար,
Երբ մարդու սրտում առաջին անգամ
Հրի փոխվեցիր ու Ա՛զնի դարձար...

Ու հրդեհ դարձար, ու կրակ, ու հուր,
Սրտից ծփալով — անցար աշխարհին.

Եվ կյանքը այս չար, այս կյանքը տխուր
Հանձնեցիր հրին:

Ծփում ես հիմա մարդկանց սրտերում
Ու ողջ աշխարհում հրդեհ ես վառել.
Քո՛ւյր, դո՛ւ ես միայն թխպոտ օրերում
Մեզ մխիթարել...
Վառե՛լ ենք հիմա աշխարհը նորից,
Ուխտի ենք ելել խենթ ու խելագար.
Օրհնվի՛ թող քո անունը նորից,
Որ հուր դարձրեց մեր սրտերը քար:
Հուրդ մեր սրտում թող սուրբ փրփրի.
Խմե՛լ ենք արդեն, ելել ենք պարի,
Խառնել ենք իրար հիմա կյանք ու մահ.
Բռնկվի՛ր կրկին ու կրկին անգամ,
Վառվի՛ր մեր սրտում, ծփա՛ արնաքամ,
Խելագա՛ր Սո՛մա...

V

Քո՛ւյր, քո գինին մեր սրտերում
Մխացել է դա՛ր ու դարե՛ր.
Քո՛ւյր, քո գինին մեր սրտերում
Քանի՛ նսկի ջահ է վառել...
Քանի՛ նսկի ջահ է վառել
Երկրի մուժում,
Քանի՛ նսկի ջահ է վառել
Կյանքի փոշում:
Դա՛ր ու դարե՛ր մեր սրտերում
Վառվել է վառ,
Բայց հրդեհվել չի կամեցել
Աշխարհը քար:

Ո՞վ չի տեսել, երբ իջնում է թանձր գիշեր —
Շիրիմներից դուրս են թռչում ոսկի լույսեր:
Փռշիացող ոսկորներից լույս է ծորում.
Գինի՛դ է այն, որ չի վառվել մարդու օրում:
Գինի՛դ է այն, որ գուր հուզվել, բայց չի՛ վառել՝
Գինի՛դ է այն, որ մարդ իր հետ վա՛ր է տարել.

Ու գիշերի թանձր մթում —
Հրե՛ մի սուր —
Դուրս է թռչում գերեզմանից՝
Վառվում է գուր...
Սո՛մա, գինիդ, որով հարբել,
Խենթ ենք հիմա —
Դա՛ր ու դարե՛ր տվել է մեզ

Երկունք ու մահ.
Մա՛հ է տվել ու գերեզման,
Հող ու անհուն —
Որ դուրս թռչի, ազատ վառվի —
Գերեզմանում...
Ու չէր վառվում դա՛ր ու դարեր
Աշխարհը քար.
Հիմա վառվեց... Խե՛նթ ենք մենք էլ
Ու խելագար: —

Պա՛ր ենք բռնել խելագար,
Հրդեհում ենք ու վառում —
Այն ամենը, ի՛նչ որ կար
Հագարամյա աշխարհում:
Ու արյունը մեր՝ խառնըված հրին՝
Վառվում է ազահ, —
Ու լույս է տալիս վառվող աշխարհին
Դեմքդ հեռակա:

VI

Ու դառնում է մեր շուրջպարը արագ,
Եվ մեր շուրջպարում — հրդեհի պարում
Հեքիա՛թ է կյանքը, ու մարդը — կրակ:

Հրթի՛ռ-հրթի՛ռ վեր են թռչում
Կյանքերը մեր կարեվեր,
Ու վառվում է աղջամուղջում
Ողջակիզվող սիրտը մեր:

Ամբոխները զրահապատ
Ծափ են զարկում ու պարում,
Ջա՛հ է դարձել ամեն մի մարդ
Կրակապատ աշխարհում:
Ու պար բռնած ու խելագար
Ե՛րգ ենք ասում կրակին —
Ու վառվում է աշխարհը քար
Մրրիկներում կրակի:
Կիրակի է կյանքն հիմա —
Ջահագարդվա ծ, կրակուն —

Ու պարում են կյանք ու մահ
Սո՛մա, քո սուրբ կրակում...

VII

Հէ՛յ, հեռավոր ընկերներ ու եղբայրներ, —
Դուք չէ՛ք լսում, ձե՛զ ենք կանչում, —
Զվարթ ու սեզ,
Եկէ՛ք, մտե՛ք շուրջպարը մեր —
Եկէ՛ք, եկէ՛ք:

Օ, կո՛ւյր է նա, ով չի տեսնում
Երկինք հասած կրակը թեժ.
Եկէ՛ք, եկէ՛ք, ով սիրտ ունի
Ողջակիզվող ու հրակեզ:
Ով որ եկավ — պետք է իր հետ
Ողջակիզվող մի սիրտ բերի —
Եկէ՛ք, հսկա պարը մտեք
Աշխարհային հրդեհների:

Ու ծավալվի՛ թող
Աշխարհովը մեկ,
Հրդեհը մաքրող,
Բոցը հրաշեկ:

Կյանքը հնամյա,
Որ մխում է գուր —
Թող մոխի՛ր դառնա
Ու անցնի իգուր:

Հո՛ւրը թող մնա,
Հրդեհը հոգու,
Որ հրաշք դառնա
Սո՛ւմա, խոսքը քո:

VIII

Ու գալիս են անվե՛րջ, անվե՛րջ
Ամբոխները ահագին,
Որ կյանքը հին ու սնամեջ
Ողջակիզեն կրակին:

Ու հուրն ընկած, անդարձ, անել,
Այրըվում է կյանքը քար —
Ու հրդեհում պար են բռնել
Ամբոխները խելագար:

Ու արյունը մեր, խառնված հրին,
Վառվում է հրում՝ զո՛հ է սրբազան —
Ու ժպտում է քո դեմքը աշխարհին
Այս հրդեհներում աշխարհասասան...

IX

...Թվում է հիմա կյանքը իմ հոգուն
Մի ոսկի տեսիլ.
Ինչ լա՛վ է, Սո՛ւմա, որ կյանքի հոգուն
Հիմա՛ եմ հասել.
Ինչ լա՛վ է, Սո՛ւմա, որ քո կրակում
Վառվում եմ ես էլ...

Կվառվեմ հիմա, որպես գոհ կամքիդ
Ու գոհաբերում,
Եվ եթե մարի հրդեհը այս մեծ,
Որ չունի մարում —
Դու էլի՛ հազար հրդեհ կվառես
Այս չար աշխարհում...

Սո՛ւմա, սերը քո թույն է ու գինի,
Բայց քա՛ղցր է այնքան.
Սո՛ւմա, կաս դու միշտ, բայց անցնում եմ ես
Ու վաղը չկամ.
Սո՛ւմա, աշխարհում թող կամքդ լինի
Տիեզերական: —

Կյանքս կմարի՛ հին, չնչին մի կայծ
Քո ոսկի հրում —
Բայց վառվի՛ պիտի սիրտս մոխրացած
Քո բոլո՛ր գալիք արշալույսներում...

1918 հունիս — հուլիս
Կարմիր բանակ

ԱՄԲՈՒՆԵՐԸ ԽԵԼԱԳԱՐՎԱԾ

I

Հեռո՛ւ, մոտիկ ընկերներին, — աշխարհներին, արևներին, —
Հրանման հոգիներին: —
Բոլո՛ր ի նրանց, ում որ հոգին վառվում է վառ, —
Բոլո՛ր ի նրանց հոգիներին արևավառ, —
Կյանքի՛, մահի՛ այս ամենի աղջամուղջում՝
Ողջակիզվող հոգիներին — ողջո՛ւյն, ողջո՛ւյն: —

II

Իրիկուն էր, հրակարմիր մի իրիկուն:
Արևը, բոբբ՝ մայր էր մտնում արևմուտքում:
Դաշտի վրա փովել էր մուժ արյունամած՝
Թույն էր կարծես՝ բոբբ արևի սրտից քամած:
Արևը, թեժ՝ մայր էր մտնում արևմուտքում —
Ու արյուն էր դաշտի վրա, թո՛ւյն էր թքում:
Հորիզոնում վառել էր մի կարմիր քուրա —
Ու արնավառ փայլ էր փռում դաշտի վրա:
Ու արտերը, ալեծածան, վառվել էին
Արեգակի կարմիր փայլով իրիկնային: —
Դաշտը, անձայր ու անսահման, լայնատարած՝
Հրակարմիր տարածվել էր նրանց առաջ:
Ծով էր կարծես, որ սկիզբ ու սահման չունի —
Ծով էր կարծես՝ մշուշի մեջ իրիկունի: —

III

Արևի տակ իրիկնային, իրիկնային հրով վառված՝
Այդ հին դաշտում կովում էին ամբոխները խելագարված:
Քաղաքներից ու գյուղերից, ստեպներից հեռու ու մոտ
Եկել էին նրանք նորից՝ հուսավառված ու կրակոտ:
Ով քաղաքից էր հեռացել — նա թողել էր մշուշը ծեր, —
Մշուշը, որ կյանքի վրա մխաշաղախ ամպ էր դարձել:
Ով եկել էր գյուղից հեռու — նա թողել էր հողը խոնավ,
Որի վրա կյանքը հլու ո՛չ մի ոսկի հասկ չծնավ:
Ով եկել էր ստեպներից, նա թողել էր անձայրածիր
Լայնությունը հորիզոնի, որ իր համար բանտ էր դարձել:
Ով քաղաքից էր հեռավոր, ուր մառախուղ էր անորոշ՝
Նա բերել էր թոքախտավոր սիրտը, որպես կարմիր դրոշ: —
Ով եկել էր, թողած հեռուն անձայրածիր մութը գյուղի
Բերել էր իր մկաններում բեղմնավորված ուժը հողի:
Ով եկել էր ստեպներից, ուր ապրում էր որպես գերի —
Բերել էր իր լուրթ աչքերում լայնությունը ստեպների...
Ընթոստացած, խելագարված, չտանելով հին կյանքը էլ
Անծիր դաշտում այդ հավաքված՝ նրանք կովի էին ելել:

IV

Մայր էր մտնում իրիկնային արևը՝ թեժ լույսով վառված: —
Ու երգելով կովում էին ամբոխները խելագարված: —
Դաշտն էր դեմը՝ փոված էր նա շառագունված ու արևուն, —
Ու հետևում, ճամփի վրա հսկա քաղաքն էր երևում: —
Ծո՛ւյլ նազանքով, իրիկնային արևի տակ անփույթ փոված՝
Պսպղում էր քաղաքը հին՝ հազարերանգ մի զանգրված:
Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, անձայր ու լայն, տարածվել էր քաղաքը հին —
Լողանում էր կարծես մարմանդ մշուշի մեջ իրիկնային:
Հաղթ շենքերը, բարձր ցցված, կարծես կախված կարմիր օդում՝

Հետըզհետե մթնում էին, անգունանում ու աղոտում:
Հեռու հրով միայն վառված պատուհանները ապակի
Փայլում էին արյունամած վերջին հրին արեգակի.
Արևի դեմ փայլում էին հրաբոսոր՝
Բռնակվել էր նրանց սրտում տագնապը սուր...
Եվ երկընքի սիրտը միաված բևեռների պես արնաքամ՝
Փայլում էին արյունամած ծխնելույզներն հսկայական:
Ծուխ չէր ելնում նրանց փողից՝ չէին փնջում երկինքն ի վեր.
Չէր կարծրանում նրանց ծուխից իրիկնային երկինքը էլ: —
Լոկ մշուշը իրիկնային թանձրանում էր հետզհետե —
Ու մշուշում կորչում էին ծխնելույզները երկաթե: —

V

Իսկ քաղաքից դեպի հարավ՝ ահատեսիլ ու հաղթական՝
Երևում էր երկաթուղու կայարանը հսկայական:
Լսվում էր մերթ շոգեկառքի սուլոցը սուր հեռու մուժում —
Մորթում էին կարծես այնտեղ խելագարված մի անասուն...
Ճչում էր սուր, հուսակտուր, ու հուսահատ ձայնը նրա,
Որպես անդարձ մահի մի լուր տարածվում էր դաշտի վրա: —
Ցրված էր նա, կայարանը, հսկա ու հաղթ, նրանց առաջ: —
Ու հանգույցից կայարանի, դաշտովը մեկ լայնատարած՝
Դեպի հյուսիս, դեպի հարավ, ու արևմուտք, ու արևելք —
Ուղիները երկաթագիծ ձգվել էին ամենուրեք: —
Երակների պես երկաթե քաղաքամոտ կայարանից
Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ ձգվել էին ուղիները երկաթագիծ:
Երակների պես երկաթե՝ ամուր գրկած կուրծքը հողի՝
Մեղմրվելով հետզհետե՝ փախչում էին գաղտագողի...
Ու ցցված էր ուղիների խաչակնքման սեղմ հանգույցում —
Կայարանը, որպես մի հարց, որպես հսկա մի քարացում:
Ուղիների ճամփամիջում հանգույց էր նա կարծես կապված —
Ու անզիջում կռվում էին ամբոխները խելագարված:
Կարճես նետված մի հաղթ ձեռքով՝ աշխարհային կամքին հլու՝
Գնո՛ւմ էին կռվո՛վ, երգո՛վ կայարանը գրավելու: —

VI

Կռվում էին: Մուրում էր մի իրիկնային մարմանդ քամի:
Դեմը քաղաքն էր տարածվել՝ հազարամյա մի թշնամի:
Մֆինքսի պես հսկայական, շեկ ծծերը դրած հողին՝
Նա կտրել էր արևակամ ամբոխների կարմիր ուղին: —
Ու կայարանը՝ հաղթանդամ իրիկնային կարմիր մուժում,
Հաղթ նստել էր նրա առաջ, որպես նրան հսկող մի շուն:
Հաղթ նստել էր նրա առաջ ու տիրուհու կամքին գերի՝
Երթն էր հսկում գետնատարած, երկաթագիծ ուղիների:
Ու գծերի մոտ երկաթե, դեպի հյուսիս, դեպի առաջ՝
Ձգվել էին այլքաձև խրամատներ գետնատարած:

Թշնամին էր պահվել նրանց ալիքաձև գետնափորում
Ու մատներով արյունոտած դեմը փոված դաշտն էր փորում:
Մտել էր ջերմ կուրծքը հողի՛, հողի սրտում դարան մտած՝
Կրակում էր գաղտագողի, նենգ ձեռքերով արյունոտած:
Կռվում էին՝ մոտենալով, մոտենալով հետզհետե:
Պայթում էին զրբնգալով հրանոթները երկաթե: —
Ե՛րգ էր կարծես կռիվը այդ, որ զնգում էր մայրամուտում.
Նայես՝ թռավ մի հրանոթ ու թունդ պայթեց խրամատում...

VII

Կռվում էին, ու կռվելով անցնում էին նրանք առաջ:
Ու դաշտերում իրիկնային մա՛հն էր քրքջում համատարած:
Երգում էր նա՝ երգը խառնած հրանոթի զրնգունին, —
Անցնում էին նրանք առաջ ու կրակված կռվում էին:
Ե՛րգ էր սիրտը ամեն մեկի, երգ էր հայացքը կրակոտ.
Վառվում էր սիրտը ամենքի, որպես կարմիր մի առավոտ:
Ե՛րգ էր կարծես արևը հին՝ իրիկնային լույսով վառված —
Եվ երգելով կռվում էին ամբոխները խելագարված...

VIII

Եվ երգում էր մեկը՝ հզոր, հուժկու ձայնով ահեղագոչ,
Գո՛վքն էր երգում կովի ելած, արիացած իր ընկերոջ: —
Որպես բազե՝ երգը նրա պանում էր հեռո՞ւ, հեռո՞ւ —
Եվ երգելով կռվում էր նա՝ լուսաժպիտ ու ահարկու:
Երգում էր նա: Մայր էր մտնում արևը հին՝ կարմիր քուրա:
Եվ դաշտերում իրիկնային — զանգ էր կարծես ձայնը նրա:
Զա՛նգ էր կարծես, զանգում էր զիլ, որ ողջ աշխարհը իմանա —
Բորբ կարոտով անձայրածիր, կրակելով երգում էր նա: —

IX

«...Ստեպներից, անտառներից, քաղաքներից հեռու ու մոտ —
Մենք մեր սիրտն ենք բերել նորից՝ հուսավառված ու կրակոտ:
Այստեղ հիմա կռիվ է, մահ, ու աղջամուղջ է անորոշ, —
Մենք մեր սիրտն ենք պարզել հիմա — մահի հանդեպ՝ կարմիր դրոշ:
Արյունաքամ մա՛յր է մտնում հազարամյա արևը հին.
Արյունավառ ժպտում է մեզ այս աշխարհը իրիկնային...
Ու խնդասիրտ կռվում ենք մենք, ե՛րգ ենք ասում կռվում հիմի.
Կուրծք է տվել աշխարհը ողջ՝ հազարամյա մի թշնամի...
Բայց անվհատ կռվում ենք մենք, ու մահը՝ սեզ ժպտում է մեզ —
Շատերս, ախ, պիտի զոհենք սրտերը մեր կարոտակեզ: —
Անողո՞ք է երթը այս սեզ, ինչպես կարմիր կարոտը մեր —
Կրակեցե՛ք, կրակեցե՛ք, խելագարված իմ ընկերներ...»:

X

...Մայր էր մտնում իրիկնային արևը՝ թեժ լույսով վառված:
Ու անվհատ կռվում էին ամբոխները խելագարված:
Աչքերի մեջ՝ կարմիր մի հուր, ու սրտերում — կարմիր կրակ՝
Վերջին թափով մի ամրակուռ՝ անգայթ կռվում էին նրանք:
Խենթ երգելով, կրակելով նրանք անցնում էին առաջ —
Ու թշնամին փախուստ տվեց՝ ահաբեկված ու վտարված: —
Մութ էր արդեն, մայր էր մտել արեգակի շողը վերջին,
Երբ գրոհով մի անվեհեր կայարանը գրավեցին...

XI

Մութ է հիմա: Գիշերը, խոր, իջել է վար:
Մութ է հիմա, թանձր խավար:
Երկաթուղու կայարանում, ուր ո՛չ մի լույս չկա վառված,
Խռնվել են հազարանուն ամբոխները խելագարված: —
Գիշերի մեջ չեն երևում հաղթ կամարները երկաթե՝
Լույս չեն վառել կայարանում, որ թշնամին չնկատե:
Սպասում են՝ աչքերն հառած խավարամած հեռուներին՝
Մութը իջավ համատարած, մինչ կայարանը վերցրին: —
Սպասում են, որ մինչև լույս գոնե մի քիչ հանգստանան
Ու առավոտ դուրս գան նորից ու քաղաքի վրա գնան:
Աչքերն հառած թանձր մութին, սրտատրոփ, անապաքեն՝
Սպասում են առավոտին, որ կռիվը շարունակեն:
Մի քիչ առաջ, արյունաքամ, երբ դեռ դաշտում կռվում էին —
Մոտ էր թվում քաղաքն այնքան երկաթուղու կայարանին...
Եկան իրենք, կռվով, երգով գրավեցին կայանը մեծ —
Իսկ թշնամին փախուստ տվեց ու քաղաքում պատսպարվեց:
Սպասում են իրենք հիմա, որ մինչև լույս հանգստանան —
Ու առավոտ դուրս գան նորից և քաղաքի վրա գնան:

XII

Ու մթի մեջ հազարամյա, գիշերի մեջ խորը, անհուն՝
Խռնվել են նրանք ահա երկաթուղու կայարանում:
Դաշտն է դեմը, խավարակուռ ձգված է նա:
Չկա մի ձայն, չկա քամի, մութ է հիմա:
Դաշտն է դեմը՝ անծիր, անձայր մի զանգված խավարամութ,
Ուր նստել է անաչք, անլույս, խորհրդավոր կասկածը մութ:
Շնթոկել է, որպես մի շուն, ու խավարն է հսկում հիմի, —
Շնթոկել է թանձր մուժում, որպես անտես մի թշնամի:
Մութ նստել է կասկածը հին ու աչքերով խավարամած
Նայում է նա կայարանին, որ կանգնած է իրա դիմաց:
Շարժվում է մութը կարծես ու խավարով իր աչքերի —
Նայում է նա լուրթ աչքերին խելագարված ամբոխների: —
Ու տագնապով անլրճելի, հայացքներով անթարթ լարված՝
Նայում են մութ հեռուներին ամբոխները խելագարված:

Լուրթ աչքերով խորը, տխուր — մո՛ւթն են դիտում նրանք անհուն —
Ու դժժում է աղմուկը խուլ գիշերային կայարանում...

XIII

Հո՞ծ բանակով հսկայական կայարանի դեմ խոնված՝
Լուրթ աչքերով արևակամ — դաշտն են դիտում խավարամած:
Մո՛ւթ է դեմը, ու խավարում, որ բացվել է, որպես անդունդ՝
Երևում է հեռո՛ւ-հեռո՛ւ ն կարմիր լույսով վառվող մի գունդ:
Աչքերի դեմ մթակալված, հայացքների դեմ ակընդետ —
Հեռու մթում լույսն այդ վառված գո՛ւնդ է թվում, կարմիր մի կետ:
Գիշերի մեջ — կարմի՛ր, կարմի՛ր, տազնապալից վառվում է նա՝
Գիշերի մեջ վառել են, որ զորքը պատրաստ, արթուն մնա:
Անձայրածիր մթում հեռվի կարծես կարմիր գլուխ է շան —
Վառել են այն, որպես կովի ու տազնապի ազդանշան:
— Քաղաքն է այն հազարամյա, ուր տազնապ ու տենդ կա հիմի:
Պահվել է նա, որպես վախից խելագարված մի թշնամի:
Ու կրակը այդ կարմրակեզ — ահանշան ու վիրխարի —
Մի արնագույն կետ է կարծես ուղեղի մեջ խելագարի:
Բռնրկվել է հույսով հետին, հոգեվարքի տենդով վառված —
Ու նայում են կարմիր կետին ամբոխները խելագարված...

XIV

Գիշերի դեմ խավարամած, աչքերն հառած կարմիր կետին՝
Ամբոխները խելագարված սպասում են առավոտին:
Ու վառվում է խավարակուռ հոգիներում նրանց անգայթ
Կետը այդ մուգ, որպես հեռու, հրաբոսոր մի ճառագայթ:
Մուր մխվել է նրանց սրտում, որպես մի թեժ, կարմիր բևեռ —
Թույն է լցնում ու բորբոքում ու երազներ աշխարհավեր...
Աղմըկում է նրանց սրտում մորմոքը հին, հազարամյա —
Տենդ է սփռում ու խլրտում նրանց անգայթ սրտում հիմա:
Լուրթ աչքերում փայլում է վառ արյունամած մի ցանկություն —
Ու աչքերը միլիոնավոր թո՛ւյն են թքում, արյուն ու թույն:
Բարձրանում է նրանց սրտից տարիների մաղձը աղի —
Ու վառվում է լուրթ աչքերում՝ արյունալից ու կատաղի:
Ու աչքերը արյունամած անթարթ հառած կարմիր կետին՝
Ամբոխները խելագարված սպասում են առավոտին:

XV

...Գիշերի՛ դեմ գիշեր է մութ խավարամած նրանց հոգին,
Որ կարոտով մի կրակոտ սպասում է առավոտին:
Խավար է մեծ սիրտը նոցա, բայց խավարում անձայրածիր —
Երկինքնե՛ր կան կապուտաչյա, հորիզոննե՛ր անձա՛յր, անձի՛ր:
Ու աչքերում նրանց կապույտ, ուր իջել է գիշերը մութ —
Հազա՛ր բողբոջ կա կրակոտ, ու արշալույս, ու առավոտ:

Նրանց ձգված մկաններում ուժն է նստել խոնավ հողի, —
Եթե ուզեն՝ արևներին նոր տե՛մպ կըտան ու նոր ուղի...
Եթե ուզեն՝ արեգակնե՛ր կշարտեն երկինքն ի վեր.
Եթե ուզեն՝ վա՛ր կըբերեն երկինքներից արեգակներ...
Եթե ուզեն՝ կամքով արի ու աշխարհի հրով վառված —
Ինչե՛ր միայն չեն կատարի ամբոխները խելագարված...

XVI

Ու հոսում է գիշերը մութ, մոտենում է առավոտին:
Հոսում է պաղ ու անօգուտ սպասումի ժամը հետին:
Դաշտից ահա սուրում է գով, մարմանդ քամին առավոտի —
Ու վառվում է վերջին լույսով կրակը այն կարմիր կետի:
Նոսքանում է խավարն ահա, գունատվում է հետզհետե —
Ճեղքում է մութն արևելքում հսկայական, հրե մի թև:
Ու սուրում է հեռուներից առավոտվա կիսամթում —
Մարմա՛նդ, մարմա՛նդ, բուրումնալից, զարնանային մի թարմություն:
Շարժվում է խավարը թեն ու հեռում խավարամած
Երևում է քաղաքն արդեն՝ մութ, անորոշ մի զանգրված:
Հաղթ շենքերի պատերը հաղթ որոշվում են հետզհետե,
Երևում են ահա հպարտ ծխնելույզները երկաթե...
Ու բոբբ սրտում ամբոխների թո՛ւնդ է առնում կարոտը վառ,
Երկինքներում լուրթ աչքերի վառվում է տենդը հոգեվար...
Բո՛րբ աչքերով նայում են մեծ, խավարակուռ զանգրվածին —
Ու վառվում է սիրտը նրանց, որպես հրդեհ արեգնածին...
— Պիտի երթան առա՛ջ հիմա, պիտի առնեն քաղաքը մեծ,
Պիտի թափե՛ն նրա վրա հազարամյա մաղձը իրենց:
Քանդե՛ն պիտի ու ավերեն, տեղը փոշի՛ պիտի փռեն —
Հազարամյա քաղաքը այդ քանդե՛ն պիտի ու ավերեն: —
Այրե՛ն պիտի, խելագարված պիտի պարե՛ն հրդեհներում,
Ու կարմրավառ կրակ ու կայծ պիտի փռեն երկրի հեռուն: —
Ու մնացած մոխիրը ձիգ պիտի այրե՛ն նրանք նորից,
Որ կյանքը հին, որպես փյունիկ չբարձրանա՛ մոխիրներից...
Քամո՛ւն տալով մոխիրը այն, որ տանի ու ետ չբերի —
Դեպի հեռո՛ւն պիտի երթան դեռ չծնված արևների...

XVII

...Լուսաբացին, երբ կարմրածուփ հորիզոնում հրաշուշան
Կարմիր վառվեց արևը բոբբ, որպես կովի ազդանշան,
Երբ բռնկվեց արևելքում արևը՝ նոր լույսով վառված —
Դո՛ւրս նետվեցին կայարանից ամբոխները խելագարված...
Դեմը դաշտն էր անծայրածիր, ուր մշուշ էր արևագույն,
Ու մշուշում շոգիացող, առավոտի մարմանդ միգում,
Կրկեսի պես մի վիթխարի, խայտաբղետ, խայտանկար —
Եզերքի մոտ ճանապարհի երևում էր քաղաքը քար...
Աչքերն հառած հեռո՛ւ-հեռո՛ւն կարմիր վառվող արեգակին՝

Արևավառ հեռուներում նրանք կովում էին կրկին,
Հոճ խմբերով հազարանուն, արեգակի հրով վառված՝
Դեպի Արևն էին գնում ամբոխները խելագարված...

* * * * *

* * * * *

1918, հուլիս

ԲՈԼՈՐԻՆ, ԲՈԼՈՐԻՆ, ԲՈԼՈՐԻՆ

(Երեք ռադիոպոեմ)

ՆԱԻՐԻ ԵՐԿՐԻՑ

Եկել — երկաթե երգ եմ ձեզ ասում
Ես — կարմիր պոետ — Եղիշե Չարենց:
Ե՛ս եմ՝ նաիրցի մի հսկա պոետ —
Եկել եմ ահա դարերի հեռու
Ու հին մշուշից —
Մշուշի միջից անթիվ դարերի.
Եկել եմ ահա ու կանգնել եմ սեզ,
Եվ երգ եմ ասում հիմա բոլորիդ —
Երկաթե մի երգ:

Ոտքերս, ամուր, հողի մեջ մխած,
Գլուխս աստղերում,
Անսասան, հաստատ կանգնած հողմային
Օրերի հրում —
Իմ հավերժատես, պայծառ աչքերով
Նայում եմ հեռուն:

Դեմս — հողմակոծ աշխարհն է անձայր,
Հեռո՛ւ ու հեռո՛ւ, —
Շաչում է, զնգում, ահեղ ու պայծառ —
Բոսո՛ր հողմերում:
Գլխիս վրայով
Թռչում են, շաչում օրերը արագ,
Հողմերի նման հավիտենության
Ծեծում են կուրծքս վիթխարի թափով, —
Ծեծում են կուրծքս, շաչում ու իրենց
Երկաթ թևերով թռչում են հեռու —
Ու հեռուներում ոռնում են անտես,
Ոհմակների պես քաղցած գայլերի,
Որ գազազել ու շշմել են ասես
Հողմերում հրի:

Ու կանգնել եմ ես՝
Ոտքերս ամուր հողի մեջ մխած
Ու գլուխս տոթ խառնարաններում
Անցած ու գալիք անթի՛վ օրերի: —
Ու կանգնել եմ ես՝
Լեռների վրա իմ ավեր երկրի,
Կանգնել եմ հաստատ ու երգ եմ ասում
Խնդասիրտ, արի,
Եվ նետում եմ իմ երգը հողմաձայն
Ժողովուրդներին բոլո՛ր կողմերի —
Բոլո՛ր կողմերում տառապող մարդուն:
Եվ ասում եմ ես.
— Եկե՛ լ եմ ահա.
Եկե՛ լ, հասել եմ դարերի մուժից,
Անբոց մշուշից հեռու դարերի —
Եվ բերել եմ ձեզ, կարմիր ձեր երթին,
Մի՛ րտը Նաիրի...
Բերե՛ լ եմ կարմիր սիրտը Նաի՛րի
Ձեր կարմիր հրին — կարմիր ողջակեզ.
Եվ ասում եմ ես
Ժողովուրդներին բոլո՛ր կողմերի,
Բոլո՛ր կողմերում տառապող մարդուն.
— Լսե՛ք, հե՛յ, լսե՛ք, —
Բոլոր կողմերում տառապող մարդիկ,
Բանվորներ արի — բոլոր կողմերի,
Եվ գյուղացիներ, զինվորներ բոլոր
Ռազմադաշտերից տուն դարձող արդեն. —
Լսե՛ք, հե՛յ, լսե՛ք.
Դուք, որ հաղթակամ
Ելե՛ լ եք արդեն ու կռվով ըմբոստ,
Շաչող, շառաչող օրերի միջով
Գնում եք դեպի Կարմիր Ապագան —
Լսե՛ք, հե՛յ, լսե՛ք, իմ ողջույնը սեզ
Ու եղբայրական...

Նաիրի երկրից — իմ ողջույնը ձեզ.
Ձեր կարմիր հրին — Նաիրի կարմիր
Միրտը — ողջակեզ:

Ո՞վ գիտե արդյոք՝
Բերե՛ լ է մեկը այսօր աշխարհում
Խառնելու ձեր մեծ ու հզոր երգին
Մի երգ — ավելի՛ ըմբոստ ու արի,
Քան իմ երգը մեծ — երգը Նաիրի...

Ո՞վ գիտե արդյոք՝
Բերե՛ լ է մեկը այսօր աշխարհում

Խառնելու հզոր, բոսոր ձեր սրտին
Մի սիրտ — ավելի՛ ըմբոստ ու արի,
Քան իմ սիրտը թեժ — սիրտը Նաիրի:

Եվ ո՞վ, ո՞վ կասի՝
Նետե՛լ է արդյոք մեկը աշխարհում
Այսօրվա կարմի՛ր, կարմիր ձեր երթին
Ողջոյն — ավելի՛ առնական, արի,
Քան ողջոյնը քո, երկիր արնաքամ,
Կարմի՛ր Նաիրի...

* * * * *

Ծաղկի պես կարմիր, հրասիրտ, զվարթ,
Բացվել է այսօր սիրտս նաիրյան
Աշխարհի սրտում —
Թեժ, կարմիր սրտում վառվող աշխարհի:
Իմ հագա՛ր անգամ ու հագա՛ր սրով
Արնոտած, խոցված սիրտը նաիրյան
Բացվել է այսօր աշխարհի սրտում.
Հուզում է հոգիս անհուն մի խնդում,
Խնդում մի հրե —
Եվ երգում եմ ես, ահե՛ղ ու պայծառ,
Քո էն երգը մեծ, տիեզերական,
Երկի՛ր Նաիրի...
Երգում եմ հիմա քո երգը էն մեծ,
Որ սրտիս տվեց տառապանքը քո,
Քո աշխատունակ, հաղթ ժողովրդի
Տառապանքը մեծ:

Ե՛ս — ե՛ս եմ նորից. —
Դարերից եկած անհո՛ւն մի պոետ —
Եղիշե Չարենց —
Նաիրի երկի՛ր, քո երգիչը վառ,
Օրհներգուն պայծառ
Ու գավակը մեծ...

Ե՛ս — ե՛ս եմ նորից, —
Ոսկի երակը հնամյա ցեղիս,
Իմ ջլաբագուկ, հաղթ ժողովրդի
Օղակը վերջին,
Տվել եմ սիրտս գալիք օրերի
Երկաթե երգին,
Կապել եմ կյանքս Գալիքի հետ վառ —
Եվ կրում եմ իմ մեծ, հսկա սրտում —
Մի երկաթակուռ, նո՛ր, հզո՛ր աշխարհ:

Ու կանգնել եմ ես, հզոր ու հաստատ,
Լեռների վրա քո հավերժաձյուն —
Կանգնել եմ, պայծառ, ու շուրջս հիմա
Գալիքի կարմիր թներն են շաչում —
Եվ կարծրանում ու պնդվում է հոգիս
Նրանց շառաչում:

Ու հպարտ եմ ես, հպա՛րտ է ու խենթ
Քո կարմիր հրով լցված իմ հոգին.
Հպարտ եմ, որ ես — անհուն մի պոետ,
Ձայնով խնդագին —
Խառնում եմ այս նո՛ր, հզոր ե՛րգը քո —
Բռլորի՛ երգին...

ԴԵՊԻ ԱՊԱԳԱՆ

Լցված է անհուն իմ հոգին հիմա
Շփոթ երգերով ու աղմուկներով.
Լցված է սիրտը իմ՝ էլեկտրական
Բորբ հոսանքներով:

Ռադիո-կայան է իմ հոգին հիմա
Ամբո՛ղջ աշխարհի ու մարդկանց հանդեպ,
Ու բա՛րձր է, բա՛րձր է կայանն իմ հոգու՝
Մասիսի նման բարձր է ու հաստատ —
Հզո՛ր, ահարկո՛ւ:

Օրերում այս վառ, հողմավար, շփոթ —
Հեռու ու մոտիկ միլիոն սրտերի
Ե՛րզն է վիճակվել ինձ երգել այսօր.
Իմ բազմամիլիոն, բյուր ընկերների
Խինդը այսօրվա ու թռիչքը մեծ —
Գալիք օրերին նետե՛լն է երգիս
Վիճակվել այսօր:

Ահա՛ թե ինչն՛ է երգս հաղթական,
Ահա թե ինչու է իմ ձայնն այսօր
Հավերժի նման համա՛ռ ու հաստա՛տ:

Ահա թե ինչու
Վիթխարահսկա, որպես էջֆեյյան
Աշտարակը մեծ,
Անցած ու գալիք դարերի շեմքին
Հզոր, բարձրաբերձ՝
Կանգնել եմ ամբողջ հասակովս մեկ
Եվ երգում եմ ես:
Եվ հոգիս հիմա՝ ռադիո-կայան՝

Իր հրակարմիր երգն է ուղարկում
Հեռո՛ւ ու հեռո՛ւ, —
Բոլո՛ր սրտերին, որ ապրում են, կան
Բոլո՛ր կողմերում:

Երգում է հոգիս, հրեղեն հնչում:
Գիտեմ՝ այսօրվա իմ երգի առաջ —
Իմ հոգու կարմիր կայծերի հանդեպ —
Ռադիո-կայան է ամեն մի հոգի,
Ո՛ր էլ նա լինի. —
Ամե՛ն մի հոգի, որ ապրում է, կա
Եվ կրում է իր թևերի վրա
Նո՛ւյն խորհուրդը մեծ, խորհուրդը հսկա
Օրերի այս վառ, —
Այս վառ օրերի խորհուրդը պայծառ:
Ամե՛ն մի հոգի,
Որ իր երկաթե թևերով այսօր
Զնգում է, շաչում —
Եվ փնտրում է նո՛ր հանգիստ ու օրոր
Միլիո՛ն թևերի ըմբոստ շառաչում...

Գիտե՞ք, որ հիմա
Այստեղ — Նաիրի իմ երկրում ավեր
Ու հեռու-հեռուն —
Կարմիր Մոսկովում,
Տիրեթում դեղին,
Սան-Ֆրանցիսկոյում, Լոնդոնում հսկա
Ու Մինգապուրո՛ւմ —
Բոլո՛ր վայրերում, բոլո՛ր կողմերում
Աշխարհը մի նո՛ր երգով է հղի:

Հե՛յ, հեռո՛ւ-մոտիկ
Հանքահորերում,
Գործարաններում,
Լայն ստեպներում ու անտառներում —
Բոլո՛ր վայրերում, բոլո՛ր կողմերում,
Երկաթի՛, բրոնզի՛, հողի՛ ու հանքի
Երգով օրորված իմ բյո՛ւր եղբայրներ,
Ո՞վ ունի այսօր կամքը մեր հրե,
Ուժը մեր բոսոր
Ու վառ բախտը մեր
Տիեզերական:

Ո՞վ ունի այսօր...

Մե՛նք ենք, որ նո՛ր ենք, հազա՛ր ենք ու բյո՛ւր:
Երկաթե հսկա մի դիսկի նման

Բյո՛ւր եղբայրների կամքը մեր արի,
Տիեզերական —
Նետե՛լ ենք արդեն թափով վիթխարի
Դեպի հողմերը գալիք օրերի,
Դեպի — Ապագան...

ԲՐՈՆՁԵ ԹԵՎԵՐԸ ԿԱՐՄԻՐ ԳԱԼԻՔԻ

Շաչում է աշխարհը, զնգում է հիմա,
Շաչում ու զնգում են աշխարհի վրա
Բրոնզե թևերը Կարմիր Գալիքի:

Որպես երկաթե մի մրրկահավ՝
Թռչում է կարմիր մեր կամքը հիմա
Աշխարհի հեռուն —
Ու շաչում է հաղթ, երկաթ թևերով
Հեռու ու մոտիկ ռազմադաշտերում:

Փողփողում է վառ արևի առաջ
Մեր կամքը հիմա, որպես վիթխարի
Մի կարմիր դրոշ,
Որի արնագույն, կարմրավառ փայլից
Հնավանդ, զազիր քաղաքները քար,
Ցուլերի նման վիթխարահսկա,
Վախից խելագար,
Կանգնում են հետին ոտքերի վրա.
Փորում են հողը ոտքերի տակի
Ու սարսափահար
Իրենց վայրենի վա՛խն են մոնչում
Աշխարհովը մեկ —
Վա՛խը վայրենի, որ հնչում է մեր
Բոսոր սրտերում, որպես հաղթության
Ու փառքի մի երգ:

Օ՛, բառաչը այդ խելագար վախի,
Օ՛, սարսափահար ճիչը հոգեվար
Ու տազնապը սուր՝
Հին, հազարամյա, քա՛ր քաղաքների
Տազնապը զազիր...
Օ՛, սարսափը այդ հուսահատական,
Մեռնող ցուլերի բառա՛չը վերջին
Կրկեսների մեջ հսկավիթխարի, —
Օ՛, սարսափը այդ նրանց հուսահատ,
Որ մեր սրտերում, կրծքերում երկաթ
Փոխվում է կարմիր, խնդացող հրի...

Ճշում են հիմա
Թերթերը բոլոր մայթերի վրա,
Հաղթ կայանները ռադիո-գրի,
Գոց, զրահապատ գնացքներն շտապ
Ու շշակները գործարանների,
Սավառնակների թները շաշոդ,
Աղմուկը մաշվող ավտոշինների,
Թնդանոթների ամբոխները ծույլ,
Որ հիմա արնոտ ռազմադաշտերից,
Գործադուլ արած բանվորների պես
Տուն են շտապում քայլերով տարտամ, —
Ֆանտաստիկական, ահե՛ղ առօրյան
Ճշում է հիմա
Նրանց անամոք, նրանց հոգեվար
Տագնապի նման հուսահատական,
Ճշում է խոպոտ իր ձայնով վերջին —
Ու հասնում է այդ ճիշը հուսահատ
Լոնդոնից — Փարիզ — Ցեյլոն — Հնդուչին...

Զգվել են ցանցեր,
Երկաթե անտես ցանցեր ու ցանցեր
Աշխարհում անծիր, —
Մրտից սիրտ հիմա, քաղաքից քաղաք —
Վառ, կարմիր ցանցեր...
Մեր կա՛մքն է այդպես հզոր շղթայել
Աշխարհը համակ, —
Մեր կամքը՝ թռչող, որպես փոթորիկ,
Ու տոկուն, համառ, որպես ժամանակ: —

Ես՛ եմ — եղբայրս — ընկերս — օ՛, ո՛չ.
Կա՛մքը իմ, կա՛մքը քո — ու էլի՛, էլի՛
Կամքեր նույնագոր — հազար ու հազար:
Ու էլի՛, էլի՛,
Ու էլի՛, էլի՛,—
Զգո՛ւմ են՝ հոգիս, հոգիդ ու նրա —
Հեռու, անծանոթ ընկերոջ հոգին —
Նո՛ւյն արեգնական խորհրդով է լի:
Ու էլի՛, էլի՛,
Ու էլի՛, էլի՛,—
Ամե՛ն տեղ հիմա, բոլո՛ր կողմերում՝
Մոսկովից — Փարիզ, Լոնդոնից — Հռոմ...

Մինչև — Հնդուչին...

Թնդանոթների բառաչը վերջին:
Տանկերը արնոտ ռազմադաշտերում՝
Կետերի նման երկաթազրահ...

Գնդացիների ծարավը ագահ,
Գործարանների շչակները լուռ...
Օրերը՝ երկաթ ու պղինձ հագած
Սավառնակների նման ումբաձիգ —
Օրերը, որ թեժ ռուբեր են նետում
Եվ թռչում են —
Ո՞ւր...

Անձի՛ր դաշտերում — բանակներ կարմիր:
Քաղաքներ մեռնող ու գյուղեր անմարդ:
Օրերի միգում — տազնապ ու գրգիռ:
Ոսկի ու բռունցք, արյուն ու երկաթ:
Ու տազնապը մութ, անկուշտ ու ագահ,
Հրեշի նման դեղին, հագարաչ, —
Ու բազմամրրիկ աշխարհի վրա —
Բրոնզե կարմիր թների շառաչ:
Ու երգը իմ նոր պիտի ավետի
Վաղը աշխարհին առաջին անգամ
Թռիչքի՛ մասին անկուշտ կարոտի
Մեր հավերժական:
Եվ նրանք, որ դեռ աշխարհում չկան,
Որ դեռ նոր պիտի ապրեն աշխարհում,
Դեռ նոր պիտի գան, —
Կարո՞ղ են, թող մեր թռիչքն այսօրվա
Անձկորեն չըզգան...

Նրա՛նք, որ պիտի ապրեն աշխարհում
Կարմիր Ապագան:

Նրանք, որ դեռ նո՛ր, դեռ նո՛ր պիտի գան...

1920, V

ԵՐԳ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԱՍԻՆ

(Ազիտ-պոեմ ժողովրդի համար)

I

Երկիրը մե՛ծ էր ու լայն: — Տափաստաններ ընդարձակ,
Անծայրածիր հովիտներ ու ստեպներ հեռանիստ,
Հորիզոնից-հորիզոն ձյունե դաշտեր սպիտակ,
Լա՛յն երկնքի տակ փոված գյուղեր անդորր ու հանգիստ:
Մե՛ծ էր երկիրն հյուսիսի վերի ծովից մինչ հարավ,
Ու արևի մի ծագից մինչ մյուս ծագն արևի:
Նստել էր էդ ընդարձակ երկրի մեջ ցարն անիրավ
Ու իշխում էր սանձարձակ, որպես դաժան թշնամի:

Խեղճ էր ապրում ժողովուրդն հազարբարիք երկրի էդ՝
 ճորտ էր, գերի, հողագուրկ՝ աշխատում էր, աշխատում,
 Բայց մնում էր անոթի ու ապրում էր անհեթեթ,
 Անիմաստ կյանք մի դժվար, որպես լծկան անասուն:
 Նստել էին էդ անբախտ ժողովրդի շլինքին
 Գոռ իշխաններ զանազան, հողատերեր ամեհի.
 Քշում էին տեղից-տեղ գուրկ, անկրակ մուժիկին,
 Ու լում էր մուժիկն էլ՝ աչքը ահի ու մահի:
 Էդ ընդարձակ աշխարհում, ուր հողը շատ էր այնքան,
 Որ երկրի կեսը հաճախ մերկ ու խոպան էր մնում —
 Հողագուրկ էր գյուղացին ու տառապում էր կարկամ,
 Ուրիշի հողն էր վարում առավոտից-իրիկուն:
 Լուռ տառապում էր էդ խեղճ ժողովուրդը հողագուրկ,
 Հացի տեղ քար էր ուտում ու մեռնում էր անոթի,
 Վշտից օղի էր խմում կաբակներում բազմադմուկ
 Ու քնում էր օրն ամբողջ, որ չարթնանա ու չուտի:
 Ու հավատում էր մեկ էլ, աղոթում էր աստծուն
 Ժողովուրդը էդ թշվառ, — հավատում էր, որ վերից
 Լույս կբացվի մի օր էլ — հող կտրվի գյուղացուն,
 Եվ ժողովուրդը ազատ ու լի՝ կապրի էդ օրից:
 Բայց ո՛չ աղոթքն էր փրկում ժողովրդին էդ թշվառ,
 Ոչ էլ օղին՝ դառնահամ կաբակներում աղմկուն,
 Երկիրը ծով էր արյան ու կարիքը — անսպառ,
 Սովն էր երկրում թափառում՝ արյունըռուշտ ու անքուն:
 Հազա՛ր տարի էր երկրում արևն ելավ արյունոտ
 Ու մայր մտավ արյունոտ, որպես թրով զարկած աչք.
 Երկիրը ծո՛վ էր արյան, երգը երկրում — մահվան բոթ,
 Ու չէր վառվում օրերում լույս — փրկաբեր մի հրաշք:
 Վաղո՛ւց էր, շա՛տ էր առաջ, որ հայտնվեց մի մուժիկ,
 Շուրջը խմբեց բյուրավոր ըռնչպարներ անոթի,
 Անտուն մարդիկ հավաքեց, գործից ընկած ու բորիկ,
 Ու խմբերով նրանց խեղճ ուզեց երկիրն ազատի:
 Ձայն տվեց — «Է՛յ, ընչագուրկ, անհող մարդի՛կ կ, եկե՛ք դե՛ս,
 Հավաքվեցեք բյուրավոր հոսանքն ի վար էս գետի.
 Հազա՛ր-հազա՛ր հավաքվեք, պիտի տանեմ այսօր էս
 Մինչ քաղաքը ցարի ձեր էս բանակն անոթի:
 Պիտի Մոսկո՛ւ վ տանեմ ձեզ... Ու քե՛ֆ պիտի անեք դուք,
 Էնտեղ օղի պիտ խմեք՝ ինչքան կուզեք, ինչքան կա,
 Պիտի նստեք մեծամեծ պալատներում մեծաշուք,
 Ու ձայնը է՛ն գրկվածի պիտի գահի՛ց գրնգա...»:
 Էսպես կանչեց: — Ու եկան հազարավոր, բյուրավոր,
 Եկան, բոլո՛րը եկան, ով որ չունեի խա՛ տա-տուն,
 Եկան, բոլո՛րը եկան, հավաքվեցին նորից-նոր,
 Ու բանակը ծավալվեց օվկիանի պես ծփուն:
 Ինչպես անտառը խշշար, ինչպես ծովը շառաչեր,
 Ինչպես մրրիկը շաչեր — բանակից էդ բազմամարդ

Ամբողջ երկիրը զնգաց ու դորդաց ծերից-ծեր՝
 Երգը զնգաց բանակի՝ հազարաձայն ու զվարթ:
 Ու անտառի նման սև բանակը էդ շարժըվեց,
 Հորձանք տվեց ու ծփաց հոսանքն ի վեր էն գետի,
 Ու հեղեղի պես սրբեց շեն կալվածներ մեծամեծ
 Ու հողերի վրա տեր նստեց մուժիկն անոթի:
 Էդ քանի օրը մի քիչ զուլալ էր աչքն արևի՝
 Կարծես դեղդիր էր քաշել արնոտ աչքին իրա էն.
 Արևավառ ծփացին տափաստաններն հեռևի, —
 Զուրկ մուժիկները ելան, որ ստեպները վարեն:
 Էսպես եղավ: Եվ հանկարծ, ինչպես հեղեղը հորդի՝
 Ահեղ սուրաց վերից-վար արնախում գորքը ցարի.
 Եկան, կռիվ եղավ մեծ, կռվեց բանակն անոթի,
 Որ հույսը զուրկ մուժիկի անվերադարձ չմարի:
 Երկա ր-երկա ր կռվեցին: — Ու ետ առան նորից էն
 Քաղաքները գրաված ու հողերը խեղճերի,
 Իշխանների կիսավեր պալատները հոյաշեն —
 Ու բյուր, հազար անոթի տարան հետները գերի:
 Ու բռնեցին սևաչյա առաջնորդին նրանց մեծ,
 Վանդակ դրին, որպես մութ սարից բռնած մի գազան,
 Դեմքին ներկեր քսեցին, արնոտեցին ու եղպես
 Մոսկով տարան — ցարանիստ քաղաքը էն սրբազան:
 Էնտեղ տարան: Ողջ երկիրն արդեն գիտեր ծերից ծեր
 Առաջնորդի մասին էդ անտունների բանակի,
 Գիտեր, որ ռուս աշխարհի, ժողովրդի էդ անտեր
 Պաշտպանն է նա ու մեռնի՝ պիտի մահով կրկնակի:
 Գիտեր. — ու սուգ էր անում: Մինչ դողանջը զանգերի
 Արքայանիստ Մոսկովում ահասարսուռ զրնգաց,
 Ու ամբոխը հավաքեց, և հսկային էն բերին,
 Դահիճն եկավ — ու քաջի գլուխն ընկավ ուսից ցած:
 Իսկ նրանց, որ նրա հետ գերի էին վերցրել —
 Հռչոտեցին դահիճներն անգղների նման գեշ,
 Պատառ-պատառ արեցին ու փորեցին աչքերն էլ
 Ու փռեցին դաշտերում հազա ր դիակ, նեխած լեշ:
 Էսպես արին: Ու էսպես թաղեցին բախտը խեղճի
 Ու ծիծաղը մի օրվա նրա քթից բերին ետ:
 Նորից արևը ելավ, ինչպես ձեռքից դահիճի՝
 Աչքը թարախ ու արյուն ու շողերը — մեկ-մեկ նետ:
 Բայց ժողովուրդը երկա՛ր իր երգերի մեջ երգեց
 Քաջի մասին էն խիզախ՝ ժողովրդին մխիթար,
 Հազա՛ր երգեր հորինեց էն հսկայի մասին մեծ,
 Որ ճորտացած մուժիկին ազատություն պիտի տար:

II

Ու տարիներ սահեցին դանդաղ, իրար ետևից...
 Եվ արևը բարձրանում ու իջնում էր արյունոտ:

Պատերազմներ էին միշտ ու նախաճիւղներ էն թեկի՝
 Մովն էր իշխում սանձարձակ ու աշխատում էր տենդոտ:
 Էնտեղ թաթարն էր զարկում: Թուրքն էր էնտեղ: Էնտեղ լեհ
 Ջորքն էր մտնում ընդարձակ, շեն կալվածներն արքայի:
 Տենդ ու երաշտ էր երկրում, հիվանդություն ամեն տեղ,
 Ու թռչում էր գեղից-գեղ սև ուրվականը մահի:
 Ձեռքին կոտրած գերանդի՝ անցնում էր մահն անկշտում,
 Մավառնում էր ձյունաբուք մրրիկներում սպիտակ,
 Հունձք էր անում ժրաջան, հագարներով գլխատում
 Ու մեռնում էր կյանքն, ինչպես ջրով լցված մի փեթակ,
 Էս ժամանակ էր ահա, որ հյուսիսի դաշտերում
 Երկաթական ու համառ մի նոր մուժիկ երևաց,
 Շուրջը մարդիկ հավաքեց ու վրեժով աններում
 Կովի ելավ ահավոր ու արշավեց սրընթաց:
 Նորից անտուն, անոթի հողագուրկները եկան,
 Հավաքվեցին գյուղերից, քաղաքներից հեռավոր,
 Հոծ բանակներ կազմեցին ու համայնքներ գյուղական
 Ու խմբերով իրենց բյուր կովի ելան նորից-նոր:
 Ասին՝ երկրի վրա թող ո՛չ մի իշխան չմնա,
 Մա՛հ գիշատիչ ու գազան իշխաններին հողատեր.
 Այլևս ռուս աշխարհում հողատեր է միայն նա,
 Ով փոցխ ունի իր ձեռքին և կարող է աշխատել:
 Ասին՝ էսպե՛ս կլինի: Եվ երբ իշխան չմնա —
 Բոլորը գոհ կլինեն ու կաշխատեն ժրաջան,
 Ու ժողովուրդը ամբողջ օր ու արև կիմանա
 Ու քարե՛րը անգամ մեծ խնդությունից կճչան:
 Ու քշեցին այրուձի՛ն: Առան գյուղեր, քաղաքներ,
 Չյունե ուղին բռնեցին արքայանիստ Մոսկովի,
 Բայց գորքն իջավ ցարական՝ խեղճի ցավին անտարբեր,
 Ու բանակները նրանց տվեց քամուն ու հովին:
 Երկա՛ր-երկա՛ր ր կովեցին մարտիկները գյուղացի,
 Բայց գորքերը ցարական ո՛չ մի մարտիկ չթողին.
 Առաջնորդին բռնեցին, իսկ նրա քաջ այրուձին
 Ահից եղավ ցիրուցան ու հանձնվեց հաղթողին:
 Ու սրանց էլ անվեհեր առաջնորդին սևաչյա
 Վանդակ դրին ու տարան մայրաքաղաքն արքայի.
 Ճամփին հագա՛ր սրիկա թքեց դեմքին ու նրա
 Արևառ դեմքն արնոտեց, որ վանդակից չնայի:
 Ու բերեցին սրան է՛լ, ինչպես էն հին հսկային,
 Հագարամյա Մոսկովի հրապարակն ահավոր, —
 Նորից ահեղ դորդաց զանգերի խումբն ահագին
 Ու դահիճը ելավ վեր՝ ոտից-գլուխ հագած նոր:
 Ու դուրս եկավ վանդակից առաջնորդը սևաչյա,
 Կանգնեց՝ ըմբոստ ու արի, աչքը հառեց ամբոխին,
 Աչքերը հուր շանթեցին, ուզեց կանչի ու ճչա
 «Ելե՛ք» ասի — բայց նրան կապկպեցին, չթողին:

Ուզեց կանչի, համոզի ժողովրդին իր էն ռուս,
 Ելի՛ր, ասի, Բարձրացի՛ր իշխանների դեմ գազան,
 Ճզմի՛ր ասեղ հարվածով իշխաններին էդ գոռոզ
 Ու պաշտպանի՛ր, ինչպես մարդ, իրավունքդ սրբազան:
 Բայց ի՛նչ ասեր... Դահիճի հարվածներից ահավոր
 Խեղդված մանկան նման մի — ձայնը խզվեց ու դողաց.
 Ձեռքերը ետ կապեցին, ծունկի բերին նորից-նոր,
 Գլուխը վար թեքեցին ու դանակը շողշողաց...
 Ու ժողովուրդը նորից մնաց թշվառ ու անտեր,
 Նորից արևը ելավ՝ արյուն հագած ու մոխիր —
 Ու տարիներ սահեցին անմխիթար, անտարբեր,
 Ու չձգտեց ո՛չ-ոք էլ կյանքի ընթացքը փոխել:
 Նորից երկրում ծերից-ծեր անհուսությունը իջավ
 Ու մորելիս պես նստեց հոգիների վրա խեղճ:
 Սովը նորից տարածվեց ու արշավեց սրընթաց,
 Ու տարիներ անցան մութ ու աղետներ եղան մեծ:
 Եվ չէր մուժիկն հավատում էլ ո՛չ մի նոր հսկայի.
 Մեծ էր ոսոխն ավելի, քան ուժերը մի-երկու:
 Ըմբոստ, խիզախ քաջերի, որ օրերում ամայի
 Ելնում էին ու վառում փոթորիկներ ահարկու:
 Ու ժողովուրդը լռեց: Կրեց վիճակն իր դժվար,
 Որպես վերից սահմանած անմխիթար կյանքի բեռ:
 Դարեր անցան ու դարեր: Մի՛ շտ նույն երկինքը մռայլ,
 Նո՛ւյն իշխաններն ամեհի ու արքաներն անտարբեր...

III

Էսպես երկար տարիներ ժողովուրդը տառապեց
 Եվ օրերը նրան նոր առավոտներ չբացին —
 Մինչ բացվեցին ամենուր գործարաններ մեծամեծ
 Ու խուլ, խավար գյուղերից քաղաք եկավ գյուղացին:
 Եկան, լցրին քաղաքներն հազարանուն խմբերով,
 Խուլ գյուղերից անոթի բազմություններ եկան մեծ,
 Հավաքվեցին երկաթե աշխատանքի տներում
 Ու վաճառքի հանեցին հաղթ մկանները իրենց:
 Նրանք ոչինչ չունեին ու էլ ոչինչ չունեցան,
 Նո՛ւյն անոթին մնացին քաղաքների մշուշում,
 Բայց սրտերը վառվեցին ու մկաններն ամբացան —
 Չէին նման էլ նրանք էն անիմաստ գյուղացուն:
 Քաղաքների անողոք աշխատանքի հնոցում
 Շչակները ճչացին աշխարհների մասին նոր,
 Ու երկաթե երկնահույզ ծխնելույզի փնչոցում
 Բոլո՛րն հանկարծ լսեցին մի աղաղակ ահավոր:
 Մեքենաները նրանց ըմբոստ երգեր երգեցին
 Եվ աշխատանքը հոգու մի նոր թռիչք ստեղծեց.
 Ջղուտ բանվոր էր արդեն դաշտ ու սարի գյուղացին
 Եվ ընկերներ ուներ բյուր ու երազներ ուներ մեծ:

Էսպես եղավ: Եվ ահա քաղաքներում ամրակուռ
 Մի առավոտ երգեցին ծխնելույզները բոլոր —
 Բանվորների մասին մերկ, տառապանքի մասին լուռ
 Ու բովանդակ աշխարհի մե՛ծ պայքարի մասին նոր:
 Ասին՝ համայն աշխարհում երկու բանակ միայն կա՝
 Մեկը — խարդախ տերերի, հարուստների անկշտում,
 Որ լիանում են առատ, վայելում են անխնա,
 Նստում են շեն տներում և երբեք չեն աշխատում:
 Նրանք, որ տաք են հագնում, ու միշտ մաքուր, ու միշտ նոր,
 Գլխի տեղ վի՛հ ունեն մի ու անկշտում մի բերան,
 Որ հարբում են ու փսխում, որ կերակուր ուտեն նոր,
 Եվ ափսոսում են միայն, որ աշխարհը չկերան:
 Նրանք, որ տերն են հիմա քաղաքների, գյուղերի,
 Պալատների, բերդերի, բարիքների բոլոր մեծ —
 Նրանք, որ հացն են ուտում կիսաքաղցած բանվորի,
 Զո՛ւրկ թողնելով միշտ նրան, որ էդ բարիքն ստեղծեց:
 Սակայն բանակը մյուս, մյուս բանակը էն մե՛ծ —
 Աշխատավոր բյուրերի բանա՛կն է էն անսասան,
 Նրանց, որ բյուր դարերի աշխատանքը ստեղծեց,
 Որ աշխատանքն եղան մեծ, բայց բարիքներ չտեսան:
 Նրանց, որ բյու՛ր են հիմա, անհաշիվ ու անհամար,
 Որ մկաններ ունեն կուռ ու երակներ վիթխարի —
 Ու հոգիներ ունեն մեծ՝ արևների նման վառ,
 Եվ ստեղծում են բոլոր հրաշալիքներն աշխարհի:
 Նրանք, որ հողն են փորում, ճեղքում են կուրծքը հողի,
 Ու վիթխարի գետերին հոսանքներ են տալիս նոր —
 Կուրծք են տալիս ծովերի հորձանքներին կատաղի,
 Գնացքներ են շարժում բյուր ու հանքեր են փորում խոր:
 Նրանք, որ ուժն են կյանքի, կյանքի բազուկն ստեղծող,
 Որ շինել են, ինչ որ կա, ինչ որ դեռ պե՛տք է լինի.
 Ասին՝ ամբողջ աշխարհում ինչքան հանք կա, ինչքան հող,
 Ինչքան բերք կա ու բարիք — պետք է նրա՛նցը լինի:
 Էսպիսի վա՛ռ երազներ մեքենաները ասին, —
 Ու երկաթի անողոք շշուկներով ահարկու
 Մեքենաները մի օր ահադողորդ ճչացին,
 Որ պիտ կռվի ելնեն մեծ էդ բանակները երկու:
 Ու տարածվեց վիթխարի քաղաքներից հեռավոր
 Ըմբոստ մի ճիչ հրեղեն, մի աղաղակ հրաշեկ —
 Քաղաքներից երկաթե մի աղաղակ թռավ նոր.
 — Պրոլետարներ՝ աշխարհի, հավաքվեցե՛ք, միացե՛ք:
 Ու միացան, ամրացան նրանց շարքերը փշուր,
 Ու սրտերին նրանց կուռ մեքենաները ասին,
 Որ պայքարի համար մեծ ու հաղթության համար նոր
 Պետք է բոլո՛րը ելնեն ու պայքարեն — միասին:
 Ու պայքարի ելան մեծ նրանք մի մութ իրիկուն,
 Երբ պատերազմ էր երկրի սահմաններում հեռակա,

Ելան բանվոր-գյուղացիք խենթությունով ահարկու
Ու բանակներ հանեցին արիասիրտ ու հսկա:
Քաղաքներում կարմրավառ դրոշակներ պարզեցին,
Կուրծք տվեցին զորքերին արյունարբու արքայի, —
Սակայն չօգնեց բանվորին դաշտ ու սարի գյուղացին,
Անշարժ մնաց, ահաբեկ՝ աչքը ահի ու մահի:
Ինչքա՛ն արյուն հոսեց վառ, ի՛նչ ընկերներ վիթխարի
Ջինվորների թրերից տապալվեցին ու կորան,
Եվ ի՛նչ ահեղ ցասումով բազմություններ բանվորի
Արյունոտած ձեռքերով վերադարձան գործարան...
Նրանք, տխուր, քաշվեցին, բայց պայքարի համար նոր
Ձնդաններում, բանտերում նրանց հոգին ամրացավ,
Ու տառապանքը անհուն նրանց հոգին կռեց լուռ,
Մինչև աղետ եղավ մեծ ու ժողովուրդն արթնացավ:

IV

Աղետ եղավ: Պատերազմ: Ու ժողովուրդը անտեր
Զավակներին իր հեռու թշնամու դեմ ուղարկեց:
Չէր հասկանում, թե ինչո՛ւ. ինքը ոչինչ չգիտեր:
Գնաց երկրորդ զավակն էլ — ու տունն ամբողջ մնաց խեղճ:
Ու հազարներ գնացին, ու միլիոններ, ու բյուրեր,
Դեպի դաշտերը հեռու ուղարկվեցին շարեշար.
Պիտի այնտեղ նրանց տաք գնդացիքը համբուրեր,
Պիտի գնդակը սուլեր ու թնդանոթը ճչար:
Այնտեղ խեղդող գազերի ամպերը տոթ ու դեղին
Պիտի հանկարծ իջնեին բանակների վրա էն,
Պիտի արյուն թքեին ու արնահազ մեռնեին —
Մա՛հն էր նրանց սպասում գզվանքներով հրեղեն:
Երեք տարի շարունակ սպասեցին տներում,
Որ կռիվը վերջանա — չվերջացավ սակայն նա.
Աչքերը ջուր կտրեցին՝ հառած արնոտ էն հեռուն,
Մահն էր էնտեղ դեգերում ու գլխատում անխնա:
Էսպես եղավ: Եվ ահա քաղաքներում բազմամարդ,
Ուր երկաթե բյուրավոր գործարաններ կային մեծ,
Մի առավոտ երկնահույժ ծխնելոյզները երկաթ
Կոչ նետեցին զինվորին՝ զինվորի դեմ չկովե՛ս:
Գործարանի մշուշից բանվոր մարդիկ գնացին
Ու բանակները լցրին մեծ խոսքերով իրենց նոր,
Ընկեր դարձան զինվորին, զինվորի աչքը բացին —
Ու հուզվեցին, ծփացին ահա դաշտերն ահավոր:
Չհամբերեց էլ զինվոր-զորքը՝ ելավ գահի դեմ,
Ամբողջ երկիրը ելավ, որպես զինվոր մի արթուն.
Ժողովուրդը հասկացել ու արթնացել էր արդեն —
Ու զինվորը էն ծերից պատերազմից եկավ տուն:
— Էլ չե՛մ կովի, — ասաց նա, — թշնամու դեմ դրսևի.
Մենք ի՞նչ ունենք կիսելու, բաժանելու աշխարհում.

Նո՛ւյն արևն է բոլորիս արևել ու կարևի —
 Մեր՝ ո՛ւնևորն է միայն մեր թշնամին արնախում:
 Կռի՛ վ տգրուկ ու վիշապ հարուստների դեմ բոլոր,
 Ո՛չ մի հարուստ չմնա թող աշխարհի երեսին: —
 Էսպես ասին ու հսկա բանակներով ահավոր
 Ճակատներից տուն դարձան նրանք մի օր միասին:
 Ու տվեցին կրակի օրենքները հնամյա,
 Հարուստների ստեղծած իրավունքը արնատառ,
 Ասին՝ ամբողջ աշխարհում մի՛ իրավունք միայն կա՝
 Մարդու քրտինքը զուլալ ու աշխատանքը արդար:
 Հողերն առան, ցանեցին աշխատունակ, ժրաջան,
 Գործարանները մի նոր հպարտությամբ երգեցին,
 Մինչդեռ երկրի ծայրերից թշնամիներ բարձրացան,
 Որ ետ խլեն կարգը նոր ու հաստատեն կարգը հին:
 Բայց էլ զինվո՛ր էր հիմա բանվորն ու զուրկ գյուղացին,
 Բազմահազար հրացան ու թնդանոթ ուներ նա.
 Հավաքվեցին բյուրավոր ու բանակներ կազմեցին,
 Որ մարտնչեն մինչև վերջ, մինչև ոսոխ չմնա:
 Ելան, հաստատ, որպես սար ու սարի՛ պես անսասան,
 Կուրծք տվեցին բյուրավոր ահեղագուրկ հարվածի,
 Հազար կռի՛վ արեցին, բայց պարտություն չտեսան,
 Հազար կռի՛վ արեցին ու բոլորին հաղթեցին:
 Ու կռվում են հիմա էլ, որ ետ չտան էլ երբեք
 Իրավունքը բանվորի, որ անսասան է արդեն.
 Բարձրացել են նրանց դեմ ունևորներն ահաբեկ,
 Բայց կռվում են նրանք դեռ — ու կհաղթե՛ն, կհաղթե՛ն:
 Չե՛ն տա նրանք էլ իրենց ձեռքից զենքերը իրենց,
 Չե՛ն տա թշվառ գյուղացու հողը նորից ավարի.
 Ինքն իրեն տե՛ր կմնա էդ ժողովուրդը էդպես —
 Մինչև երկիրը սառի, մինչև արևը մարի:
 Չկա կյանքում էնպես ուժ, որ կարենա պայքարել
 Աշխատավոր բանվորի էլ կուտակված ուժի դեմ: —
 — Փա՛ռք բանակին նրանց կուռ, նրանց կամքին պողպատե...
 Ժողովրդին, որ կյանքում իր բախտի տերն է արդեն:

1920, Երևան

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՌԱԴԻՈ

Նորի՛ց զրնգում է հոգիս,
 Դողդում է անսանձ ահով:
 Զգում եմ՝ կուտակվում է նորից
 Փոթորիկը կյանքի ու մահու:

Նորից —
 Աշխարհի բոլոր կողմերում —
 Դեպի հյուսիս, արևմուտք, արևելք —

Ահաձայն գրնգում է մի երգ
Ու թռչում է — հեռու:

Նվագվում է նորից
Բյուրավոր սրտերի վրա
Մի անդարձ պարտության կսկիծ...
Բայց վառվում է նո՛ր մի քուրա:
Բոցկլտում է միլիոն աչքերում,
Սրտերում արևտենչ ու վառ,
Երկաթե, բրոնզե կրծքերում,
Կրծքերում — կարմի՛ր մարմար:
Սրտից-սիրտ թռչում է մի ճիչ
Օրերում այս ահեղ ու խենթ —
Հեծկլտում է հիվանդ մի քրքիջ,
Զառանցում է մի տենդ:

Իսկ նրանց աշխարհում ավեր,
Ինչպես մի ուղեղում հիվանդ,
Մնուցվում են արնոտ դավեր,
Արյունի կարոտ ու խանդ:
Լոնդոնից, Փարիզից, Պեկինից
Մինչև Պո, ու Բեռլին, ու Լիոն —
Զառանցում է Նյու-Յորքը նորից
Ու տենդում է դեղին Տոկիո՛ն...

Ու նրանց դաժան երագում
Թնդանոթը ճչում է բուրթ,
Գնդացիքը արյուն է հագում
Ու տանկերը սեղմում են անգուրթ:
Ու կապույտ ծովերի վրա
Զրահապատ նավերը մեծ
Նորի՛ց հորանջում են հիմա
Արյունառուշտ ձանձրությից իրենց.
Բացել են բերանները լեն
Ու նրանց դեղին որկորից
Մոնչում է մահն հրեղեն —
Նորից...

Իսկ մե՞նք, որ ելել ենք կովի,
Մարտնչել ենք դարե՛ր ու դարե՛ր,
Հարբել ենք երագով հեռվի,
Երագել ենք — կարմիր արև:
Երագել ենք հզոր աշխատանք —
Միլիոնի, բյուրի, բոլորի, —
Խնդությո՛ւն աշխարհից-աշխարհ,
Խենթությո՛ւն անմար հրի...

Մենք, որ բյուր երազներ ենք սնել
Օրերի աքսորում, բանտում,
Օրերում դժվար ու անել, —
Մերկ, հոգնաբեկ, անտուն:
Մաշել ենք մկանները մեր,
Ձեռքերով մեր պողպատ ու քար
Փորփրել ենք միլիոն հանքեր —
Դարերում անսահման երկար...
Որ եղել ենք հին Աթենքում,
Կանգնեցրել ենք Մեմֆիսն ու Թեբեն,
Դարերից անցել ենք անքուն
Ու հարթել ենք կյանքի ճամփեն:

Ու հազար դարերի տենդում
Մեզ ծախել են նրանք ոսկով —
Բայց հիմա եկել ենք — խնդուն,
Ու հասել ենք հիմա — Մոսկով:
Ծփծփում են հիմա հողմավար
Բանակները մեր բյուր,
Շառաչում են վարար,
Լեռնանում են, շաչում ամենուր:
Ձգվում են մկան առ մկան,
Ցանցում են աշխարհը հին, —
Կեցել ենք հզոր, հաղթական,
Սպասում ենք — վերջին կովին:

Ասում ենք. — Ծառացե՛ք հիմա,
Եկե՛ք, ինչքան կաք կյանքում,
Սպասում ենք ձեզ — անսահ,
Սպասում ենք — անքուն:
Երագում ենք բանակները ձեր սև,
Որ պիտի հորդեն նորից,
Որ քանդեն մեր ուղին լուսե,
Լուսավոր ուղին բոլորի:
Եկե՛ք, ինչքան կաք: Եկե՛ք:
Մեր կրծքերը պողպատ են ու քար:
Այս օրվան սպասել ենք մենք
Դարերում — անսահման երկար...
Եկե՛ք, հեղեղե՛ք, հորդե՛ք,
Ծփացե՛ք ոհմակ առ ոհմակ,
Հյուսիսից մինչև արևելք
Տարածե՛ք ավերում ու մահ:
Ոսկեղեն արևի ներքո
Թող շողան ոսկի սվիններ, —
Եկե՛ք, դարերի խորքից
Անընդհատ արշավող հոներ:

Դուք, որ միշտ մեր քրտինքն եք կերել
Ու հարբել քրտինքով մեր տոթ, —
Եկե՛ք, թե կուգեք չլինել
Մեր վերջին կովից հետո...

Մենք ասում ենք, — Կա՛նք, կլինե՛նք,
Աշխարհում ինչքան կա դեռ արև,
Ինչքան կա աշխատանք ու երգ,
Մկաններ — պողպատե, քարե:
Եկե՛ք Փարիզից, Լոնդոնից,
Նյու-Յորքից, Բեռլինից — եկե՛ք.
Սպասում ենք նորից, — նորից
Մեր ճակատը հպա րտ է ու սեգ:
Սպասում ենք կովին վերջին
Եվ գիտենք — վերջին կովում
Ձեր հետքերը պիտի կորչին
Մեր երթի լուսավոր հեռվում : —
Եվ ձեր խեղճ դիերի վրա
Մեր քրտինքը գուլալ, սրբազան —
Կվառե խնդության մի քուրա,
Կկապե պայծառ ռ ծիածան...

1921, Երևան — Մոսկով

ԱՄԵՆԱՊՈԵՄ

ՄԿԻՉԲ

Ես — Հայաստանցի պոետ —
Երկիր, ուր մշուշ է ու մահ —
Բուրի՛, բուրի՛ համար
Երգում եմ
Նորից
Հիմա:

Բայց ինչո՞ւ միայն ես երգեմ,
Միայն ես, և ո՛չ թե նրանք,
Որ օրերը այս հողմածեծ
Գրոհել են անցյալի վրա:

Նրանք, որ փոշոտ, արևոտ,
Օրերի խոնավ մշուշում
Աշխատում են, եռում, պայքարում
Այս աշխարհի փոշում:

Որ հոսում են քրտինքի նման
Աշխարհի երեսն ի վայր —

Ու սրբում է, տանում է քամին
Ու խառնում է նրանց — իրար:

Եվ մի թե դուք չգիտեք,
Որ ամեն մի անհայտ բանվոր,
Որ ձեռքով իր երկաթ է կռում —
Հազա՛ր պոեմներ ունի
Իր հուժկու, երկաթ թոքերում:

Չգիտե՞ք...
Իմացե՛ք հիմա:
Ականջներդ — լայն — բացե՛ք. —
— Ուրիշ հանճարներ չկան
Աշխարհում — նրանցից բացի՛ :

Եվ գիտե՞ք, թե ինչե՞ր են երգել,
Ինչե՛ր են ստեղծել նրանք —
Ինչպիսի՛ պողպատե երգեր,
Ինչպիսի՛ եռանդ ու կրակ...

Երգել են —
Եվ երգը նրանց,
Դարերի սարսափից անահ —
Կանգնել է՝ վիթխարի, հաստատ,
Նրանց երգը —
Աշխարհը —
ահա՛ :

Աշխարհը —
Քաղաքները բոլոր,
Ճամփաները, փոշոտ խճուղին, —
Վերջին արտաքնոցը քարե —
Ու բոլո՛ր բերքերը հողի:

— Ինչպիսի՛ բազմալար երգեր
Ու հրաշք,
Հեքիաթ,
Հիացմունք:
— Ողջո՛ւյն, բյուրհանճար ընկե՛ր, —
Հանքագո՛րծ,
Հանքափո՛ր,
Հացթո՛ւխ...

Այո՛ :
Ինչո՞ւ միայն ես:
Թող բոլո՛րը նրանք — երգեն:

Բուրբի՛ն, բուրբի՛ն, բուրբի՛ն —
Երգեն:

Եվ ինչո՞ւ միայն նա՛ երգի — .
Միայն նա — նաիրցի մի Պողոս. —
Իսկ Իվա՞նը, Յուսո՞ւֆը, Չունկ-Ֆո՞ւն,
Որ իրար ճանաչում են վաղուց,
Եվ մի թե դուք չգիտեք,
Որ կարող է այսօր Տիբեթից
Մի Խուն-Յուն ինքնիրեն թռչել —
Ռաշտ, Պետրոգրադ, Թիֆլիս:
Կամ աշնան տերևի նման
Կարող է թռչել Կարոն —
Կուզեք, թող լինի Հագո —
Թիֆլիսից՝ Մարսել, Երևան,
Պեկին, Գահիրե, Չիկագո՛ :

Օ, աշխարհը վաղո՛ւց է դարձել
Մի փոքրի՛կ, փոքրի՛կ փողոց...
Վաղո՛ւց դեղնավուն Պեկինից՝
Մինչև Նորք իր ձեռքը պարզած՝
Մի Չունկ-Ֆու կարող է ասել. —
— Բարի լո՛ւյս, բանվո՛ր Պողո՛ւս...

Էլ ինչո՞ւ միայն նա երգե —
Թող երգեն, ինչքան մարդ որ կա.
Թող աշխարհը ամբողջ երգե,
Զրնգա՛ ,
Զնգա՛ ,
Զնգա՛ ...

ԳԼ. Ա

1914 թ. հուլիս. Երևան

Երևան:
Աստաֆյան փողոց:
Փողոցի մեջտեղով ահա,
Մտքերի տակ ծանր կքած՝
Անցնում է մի բանվոր —
Պողոս:

Այրում է արևը եփող,
Խանձում է ջղերն հոգնած: —
Գնում է դեպի դեպո
Նա:

Տոթ է:
Ամառվա կեսօր:
Արևը — կարմիր շաֆրան:
Արևը -դրել է հինա:
Շտապում է նա — դեպո՛:
Մտքերը հրում են՝ գնա՛:
Ամեն ինչ — գո՛րշ, առօրյա:
Ինչպես միշտ — գորշ, փոշոտ փողոց:
Սառը ջուր:
Խաղող:
Գինի՛:

Մարդիկ: Կառքեր: Մարդիկ:
Եվ ոչ-ոք չգիտեր, որ հիմա
Աստաֆյան փողոցի վրա —
Հրա՛շք պիտի լինի...
Եվ հրաշքն...այնպես պա՛րզ եղավ...
Հանկարծ բանվորի ճակատից
(Տոթ էր, շոգն ասում էր՝ գնա՛) —
Մի կաթիլ քրտինք ընկավ
Փողոցի փոշու վրա:

Ընկավ — ու մնաց մի պահ:
Ու ցուլաց նրա մեջ հանկարծ —
Երկնքի անսահման հեռուն
Ու արևը — հեռո՛ւ մի առկայծ...

Ու հանկարծ այնտեղից, փոշուց,
Ուր քրտինքը մնաց մի պահ —
Բյուրավոր բանակներ ելան՝
Վիթխարի, համարձակ, անահ...

Ելան բյուրավոր մարտիկներ,
Զինվորներ երկաթե, բրոնզե,—
Նրանք, որ իր պես, իր նման
Աշխատում էին դեռ անգեն:

Ելան հառնեցին հանկարծ
Փողոցի ամառվա փոշում —
Բյուրավոր բանակներ անահ,
Զրահապատ բանակներ ուժի:

Շողացին սվիններ, սրեր,
Երգեցին կրծքեր հզոր,
Դրոշներ ծփացին արնավառ —

Դրոշներ կարմիր, բոսր...

Եվ նրանց բոլորի առաջից
Մի դրոշ առնական ուսին՝
Արշավում էր Պողոսը հաստատ —
Ելնում էր փողոցի փոշին:

Ելնում էր փողոցի փոշին,
Ծփծփում էր բանակը հոծ.—
— Անցնում էր դարերի միջից
Մի հսկա, բյուրանուն Պողոս...

Գնում էր Աստաֆյան փողոցով,
Աչքերը հառել էր հեռուն:
Վառվում էր արև մի բոսոր
Պողոսի խոնավ աչքերում...

Ոչ-ն՛ք, ոչ-ն՛ք չտեսավ:
Միայն մի վայրկյան էր վառ:
Հետո — անիվներ անցան:
Գորշ, փոշոտ — փողոցի ճանապարհ:

* * * * *

(Իսկ որպեսզի հասկանաք այս հրաշքը —
Բավական է, որ իմանաք,
Որ մի հին ընկերոջ մոտից էր
Վերադառնում նա:

Այդ ընկերը նրան ասել էր,
Որ գալու են դեպքեր վիթխարի,
Որ արդեն, արդեն հասել է,
Մրընթաց արդեն արշավում է
Ժամանակը մեծ պայքարի...):

* * * * *

Երևան:
Աստաֆյան փողոց:
Քնթաթախ:
Աչքերին փոշի:
Խաղաղ — խաղող — քաղաք:
Ու գոռոցը — «Ա՛ — ի՛, ա՛ — ի՛, ա՛ — ի՛» —

Իշու,
Էշան,
Էշի...

Ծույլ,
Դանդաղ:
Մի քնած էշի
Երջանիկ երագի նման —
Տոթ,
Ամառվա փոշի —
Երևա՛ն,
Երևա՛ն,
Երևան...

* * * *

Իսկ իրա խանութի առաջ
Նստած՝ խանութպան Համոն
Գանգատվում էր, — Ինչո՞ւ չկա
Մի անուշ, գարնան քամի...

Թվում էր նրան, Համոյին,
Աշխարհը — փոշոտ մի փողոց —
Ու ապրում են ողջ աշխարհում —
Համոն,
Մի Կարո,
Մի Պողոս: —

Երագ էր թվում Համոյին
Փողոցի արևոտ հեռուն.
Թվում էր՝ արևի վրա
Նստել է — ինքը Համոն:
Ոտքերը կախել է վար
Ու մոռում է դանդաղ մի երգ...
Հաշվվում է տոթ ուղեղում.
— Տասնըմեկ... տասերկու... Տասերեք...

Հոսում է արևի գինին...
Իսկ էսօր առևտուր չկա...
Շուտով իրիկուն կլինի —
Կգնա —
Նորից կգա...

Կելնե արևը նորից,
Կվառվի՝ հիմար ու շոգ —
Էդ շոգին ո՞վ կլինի
Գինի կամ կոնյակ ուզող...

Երագում էր Համոն կիսաքուն,
Օրորվում էր մեղկ հոգում
Աշխարհը — շոգ մի անկյուն՝
— Առավոտ,
Կեսօր,
Իրիկուն...
Էլ ո՞նց հրաշքներ տեսներ
Խանութպան Համոյի հոգին,
Էլ ինչո՞ւ շարժվեր տեղից...
Երբ եկան ասին «Պատերազմ» —
Չդողաց անգամ ծայրը... բեղի:

Չլսեց: Չգգաց: Չիմացավ:
Թվաց թե — հարսանիք է մի:
Ու պիտի հորդե այնտեղ —
Անհաշիվ... կարմիր... գինի...
Եվ երբ իրիկուն եղավ
Եվ ելավ, որ գնա վռագ —
Մինչև տուն լսեց բոլորից՝
— Պատերազմ: Պատերազմ:
— Պա — տե — րազմ:

ԳԼ. Բ

Լսեցի՞ք —
Ելան —
Բանակներ հսկա, երկաթագրահ:
Լսեցի՞ք —
Ելան —
Աշխարհի բոլո՛ր դաշտերի վրա:

Ելան,
Գնացին —
Ուրալից դեպի Կարպատները լուրթ,
Ու Կարպատներից — մինչև Էրզրում,
Ու Էրզրումից — Տրիպոլի՛, Հոռո՛մ:

Բոլո՛ր կողմերից հավաքված ելան. —
Թուրք,
Իտալացի,
Հնդիկ,
Վրացի,
Ռուս,
Շոտլանդացի —
Հայ,
Խունխուզ,
Թաթար,

Կիրգիզ,
Չինացի —
Նյու-Յորքից եկան,
Տայիտի կղզուց,
Հեռու Բադաղից, —
Եկան —
Ո՞ւր եկան —
Բռլո՛րը բանվոր,
Մուշա,
Գյուղացի: —

Եկան —
Ուր եկան. —
Լոնդոնից — Պեկին,
Ղարս,
Սարիղամիշ. —
Փոշի բարձրացավ,
Արձիճե քամի...

Ու ոռնում էին —
«Վո՛-վո՛-վո՛» — «վո՛-վո՛» —
Թնդանոթների կոկորդները չոր —
«Վո՛»
«Վո՛-վո՛»
«Վո՛-վո՛» —
Գիշեր,
Ցերեկ,
Կեսօր:

Ու ոռնում էին —
Դաշտերի, ցանքսերի,
Արտերի վրա.
Ճճի՛-ճճի՛, ճճի՛ —
Ռումբ —
Բում-բո՛ւմ-բո՛ւմ —
Էլ ոչինչ — կարմիր արձիճից բացի:

Ու ոռնում էին.—
Ռո՛ւմբն էր հողմավար, վարար անձրևում,
Քաղաքներ քանդում, դաշտերը ձևում:
Ու լուսարձակներ հազարաչքանի
Լույս էին սփռում դաշտերի միգում,
Որ արձիճն իր գործն անվրե՛ պ անի: —

Իսկ քաղաքներում —
Բեռլինում, Փարիզում,
Նյու-Յորքում հեռու —

Արնաքամ տենդով, ահով վարակված՝
Աշխատում էին գործարաններում:

Գործարաններում վիթխարահսկա,
Որոնց երկաթե շչակները բյուր
Անասունների նման խելագար
Իրենց երկաթե խո՛րխն էին փնջում
Հորիզոնն ի վեր —
Գործարաններում աշխատում էին
Պրոլետարների բյուրավոր խմբեր:
Դեռ կոփում էին ու կոփում ռումբեր,
Թեկուզ գիտեին՝ ո՞ւր պիտի ճամփեն. —
Դեռ կռում էին ու կոփում ռումբեր,
Որ միլիոն, միլիոն թնդանոթների
Անկուշտ, անհագուրդ ծարավը ջամբեն:

Եվ ովքե՞ր էին նրանք. — կիսաքաղց՝
Ռուս,
Հնդիկ,
Թաթար,
Գալլ,
Իռլանդացի. —
Բոլորը — բանվոր,
Մուշա,
Գյուղացի՝ -

Իսկ իրենց ոսկի կաբինետներում
Նստած՝ գիտուններ, խելքեր վիթխարի
Կովի՛ պես դանդաղ որոճում էին
Երազներ մահի, արյունի, հրի:
Նրանք, ոսկեպատ կաբինետներում,
Հանճարում էին հեղձուցիչ գազեր,
Որպեսզի Մահի ոտքերի առաջ
Մի ակնթարթում կանգնել կարենան
Դիակի բերդեր ու բուրգեր մսե:

Եվ այսպես — եկան, ելան դեմ-դեմի
Բանակներ բազում ու բազմամիլիոն...
Եկան —
Բաղդադից — Բեռլին,
Պերեմիշլ,
Բեռլինից — Կալե,
Դուվր,
Վերդեն,
Լիոն...

Աշխարհից աշխարհ,
Ծովից ծով ելան. —
Նյու-Յորքից — Պեկին,
Ուրալից — Միլան...

ԳԼ. Գ

Այսպե՛ս էր:
Խառնըվեց իրար
Աշխարհը — եզերքից եզերք:
Եվ բոլո՛ր դաշտերի վրա
Կանգնեցին քաղաքներ մսե:
Հնամյա արևին մոտիկ,
Արևի հարազատը միակ —
Քայքայվում էր կարծես տոթից
Աշխարհը — նեխած մի դիակ:

Ու խելառ, սարսափից երեր,
Հավերժի մուժում անուղի —
Տանում էր ժամանակը ծեր
Դիակը իր նեխած տղի...
Տանում էր — նեխած մի դիակ,
Փախցնում էր ամո՛թը իրա —
Ու հոսում էր արյունը տաք
Հավերժի ճամփեքի վրա:

Հեռու — Սատուրնի վրայից
Կարելի էր տեսնել զազիր՝
Արնահոս վերքերի նման —
Լույսերը Բեռլինի, Փարիզի:
Դեղին, ամպերի նման,
Աշխարհի նեխած երեսին —
Կուտակվել էին արնահամ
Ամպերը հեղձուցիչ զազի:

* * * * *

Այսպես էր:
Եվ դուք չիմացա՞ք,
Չտեսա՞ք ձեր մութ հոգում,
Թե ո՞նց — բանակներ մեռան՝
Հազարը մի սև իրիկուն:
Որ նորի՛ց, խաչվելու համար,
Ինչպես նա, որ գնաց Հռոմ —
Միլիոններ ընդ անխոս գնացին
Վերդեն,

Պերեմիշլ,
Էրզրում...

* * * * *

Երևան:
Աստաֆյան փողոց:
Նստած է խանութպան Համոն:
Աշուն է:
Անձրև:
Մշուշ:
Թաց, խոնավ — անձրևոտ իրիկուն:

Փողոցը լիքն է հիմա,
Դարձել է լեփ-լեցուն մի բերան:
Թափվել են մարդիկ խմբերով
Անձրևոտ մայթերի վրա:

Հորանջում է փողոցը թաց,
Որոճում է թեն, անատամ. —
Ծամվում են մշուշում ընկած
Հազա ր ու հազա ր գաղթական:

Իսկ այնտեղ — կիսամեռ ընկած —
Ժամերի հյուրընկալ բակում
Կիները շների նման
Ցկնում են ամեն իրիկուն:

Ցկնում են ժամերից նայող
Գթառատ աստծու համար
Քոստո Հիսուսներ հայու,
Հիսուսներ հիվանդ, հիմար...

Նայում է ժամերից աստված,
Ուրախ է. քիչ մնա... երգի.
Հոսում է թուփը նրա
Ճերմակ, փառավոր միրքին: —
Շաքարե աչքերի առաջ
Ծնվում են Հիսուսները հոծ.
— Գիտե որ՝ Նյու-Յորքից կգան
Կբանան հազա ր որբանոց:
Հորդում է ժպիտը լուսե.
Ամոթխած պառավի նման
Ուզում է, բայց... քաշվում է ասել.
— Իմ որդին անկողին չունեք,
Բայց նրանք — գիտե՞ք — կունենան՝ն...

* * * * *

Այսպես էր:
Խանութի առաջ
Նստած խանութպան Համոն
Մտածում էր՝ ինչո՞ւ չկա
Մի փոքրիկ... գարնան... քամի:

Մտածում էր՝ «Բաղդադ են հասել
Զորքերը անսահման Ռուսի —
Էլ
Սրանք

Ինչո՞ւ են փախել
Բիթլիսից, Բաղդադից, Մուշից:
Ինչո՞ւ են մնացել թափված.
Թող գնան Բիթլիս, Բասեն —
Էլ
Ինչո՞ւ
Էրզրումն առավ
Անհաղթ Անդրանիկ փաշեն...»

Եվ էս մեծ մտքերից հոգնած՝
Գնաց տուն, որ փաստոն խաղա:
Իսկ նրա խանութի առաջ
Մեռնում էր մի որբ երեխա:

Այսպես էր:
Խանութպան՝ Համոն —
Հավատո՞ւմ եք՝ ա՛յն էլ չտեսավ,
Որ Պողոսը դարձավ զինվոր
Ու մինչև Պերեմիշլ հասավ...

Բայց երբ առևտուր չկար,
Որպեսզի ձանձրությից չըքնի —
Համոն երկա՛ր-երկա՛ր
Երգում էր
«Մեր
Հայրենիք...»

ԳԼ. Դ

Երևան:
Այսինքն — Նաիրի:

* * * * *

Այսինքն՝ այստեղից սկսած
Գնում էր դարերի հեռուն
Հնամյա, հին մի երագ,
Երկիր մի՝ դարերի ուրու:
Աշխարհի ճամփեքի մեջտեղում,
Ուր գալիս են, խառնվում իրար
Արևմուտքն ու արևելքը հին —
Կանգնել է — դարերի ուրու —
Հնամյա երկիրը՝ Նաիրին:

Որպես արյունոտ հարցանիշ՝
Դարերի մեջ մեխված վաղուց՝
Կանգնել է երագի նման —
Եվ չկա՝ Նաիրի ուրիշ...

* * * * *

Աշխարհի այն ահեղ օրերին,
Աշխարհի ճամփեքի մեջտեղում,
Ուր եղել էր հին Նաիրին —
Կանգնել էր — խանութպան Համոն:

Կանգնել էր խանութի առաջ. —
Նաիրի պես «հզոր», «անսասան» —
Գնացել էր արյունոտ ռազմադաշտ
Համազասպը՝ «քաջ ջանքեզար»:

Իսկ նրանց երկուսի մեջտեղում,
Ակնոցը նաիրյան քթին՝
Կանգնել էր վարժապետ Սողոմն՝
Նաիրի հարազատ որդին:

Դարերի մշուշից ելած,
Ձեռքին՝ հնամյա մի նետ —
Դարերի մշուշի վրա
Գրում էր՝ «Վեց վիլայեթ...»:

Ո՞նց իմանար Սողոմն,
Կամ «ղարիբ», «գաղթական» մշեցին՝
Թե ինչո՞ւ Կարպատներն առան
Ու Ռեյմսի տաճարն այրեցին:

Է՛ն էլ նա հազիվ հասկացավ,
Որ երբ ռուսը քաշվեց Վանա —
Ուզեց, որ երկրի երեսին
«Խայու անուն չմնա...»:

Ողբալով Նաիրին հարազատ,
Աշխարհի ճամփեքի միջում —
Վարդապետ Սողոմն հուսահատ
Հարցնում էր՝ «Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ...»:

Եվ միայն Պողոսն էր, որ արդեն
Դեպոյից ընկած Պերեմիշլ
Ամբանում էր ոգով ու սրտով
Ու մտքեր ընդունում ուրիշ:

Ձուվում էր բանակին էն մեծ,
Որ հուզվում էր արդեն, խլրտում,
Որ պիտի աշխարհը ցնցեր,
Երբ դառնար կրկին մի օր տուն:

Բայց նրանք դեմ-դեմի կեցած
Այն ահեղ, ահավոր կռվում
Արնաքամ դեռ կռվում էին
Հայրենի դաշտերից հեռու:
Իվանը, Հանսը, Ժանեն —
Մոսկովցի, փարիզցի, բեռլինցի —
Բոլո՛րը մի հսկա, բյուրանուն
Բանվոր,
Մուշա,
Գյուղացի:

Եվ նրանց դիերի վրայով,
Լոնդոնից մինչև Կապուտան —
Անցնում էր երկաթե քայլով
Մի հրեշ՝ անունը Կապիտալ:

Գալիս էր Բեռլինից, Փարիզից,
Գալիս էր — հյուսիսից դեղին,
Անցնում էր Նաիրի վրայից,
Բռնել էր Բաղդադի ուղին:

Գլխի տեղ — հսկա մի բերան,
Գլխի տակ — անսահման մի փոքր, —
Կանգնում էր դիերի վրա,
Խմում էր արյունը բոսոր:

Հագել էր — պուրպու՛ր, ոսկի՛,
Շողում էր արևի ներքո.
Ժպիտը ճարպոտ երեսին՝
Արշավում էր հաղթական երգով:

Եվ նրա երգին գերի,
Բաղդադից մինչև Լիոն,
Արնաքամ զարնվում էին
Զորքերը՝ միլիոն-միլիոն...

* * * * *

Արնաքամ կոխվն այս ահեղ
Վերջ պիտի չունենար գուցե,
Թե քանակը մեր ետ չնայեր,
Չկանչեր՝ կանգնեցե՛ք, կանգնեցե՛ք...

Բանակը:
Բանակում մարդիկ,
Որ ուրի՛շ պայքարի սովոր՝
Կանչեցին ուրի՛շ մի մարտի
Բանակները այն ահավոր:

Կանչեցին — ու դարձան իրանց
Ստեպները անծայր ու լեն,
Վառեցին դաշտերի վրա
Մրրիկներ ահեղ, հրեղեն:

Պարզեցին դրոշներ կարմիր,
Կանչեցին աշխուժով հրձիգ. —
— Բանվորներ համա՛յն երկրի,
Միացե՛ք, միացե՛ք, միացե՛ք...

Վառեց նրանց կանչն ամբողջ
Աշխարհը, որպես հրդեհ,
Ծփացին բանակները հոծ
Ու ծփանքը, ահեղ, հորդեց:

Մոսկովը ծփաց փողփողուն,
Ինչպես մի բոսոր դրոշակ —
Պարզե՛ց արնավառ աշխարհին
Մի կարմիր խնդության նշան:

Ու ելած հողմերից այդ վառ,
Որպեսզի խորտակե այդ հինը՝
Լեռնացավ, որպես դեկավար,
Ու կանգնեց Լենինը:

Ու ելած իրենց տեղից,
Հրահրած արնավառ ոսկով —
Նորի՛ց բանակները դեղին
Շարժվեցին դեպի Մոսկով...

Եվ, որպես դաժան մի երագ,
Կարմիր գորքերի հանդեպ
Փարիզի մշուշից ելած
Կանգնեց գնդապետ Գալիֆեն:

Երկաթե քայլերով նորից
Արշավեց, որպես չար բազե,
Որ կարմիր Մոսկովում փորի
Մի հսկա, նոր Պեր-Լաշեզ...

* * * * *

ԳԼ. Ե

Աշխարհի ճամփեքի մեջտեղում,
Ուր գալիս են, խառնվում իրար
Արևմուտքն ու արևելքը հին —
Ուր եղել է հին Նաիրին —
Կանգնել էր վարժապետ Սողոն:

Մի հսկա հորձանքով ահեղ
Զորքերը անսահման ռուսի
Վարարած ջրերի նման
Քաշվեցին Բասենից, Մուշից:

Նորից — խուժեց թշնամին,
Եկավ — մինչև Կարս հասավ...
Նորից դարձավ Նաիրին
Բարբարոս սրերի հեսան:

Նորից քաղաքներն հնամյա
Դարձրին հողին հավասար —
Դաշտերում անթաղ մնաց
Ժողովուրդը՝ հազար-հազար:

Նորից — անվրդով նստած,
Որպեսզի ձանձրույթից չքնի —
Համոն երկա՛ր-երկա՛ր
Երգում էր «Մեր հայրենիք...»:

Չէ՞ որ Երևան քաղաքում,
Հնամյա Մասիսին մոտիկ,
Մասիսի պես հզոր, կանգուն —
Ելել էր «Նաիրյան ոգին»:

Ելել էր «հզոր», «անհաղթ»,
Պարզել էր — երեքգույն դրոշ,

Հառնում էր — «անկաշկանդ», «ազատ» —
Ու չկա՛ր Նաիրի ուրիշ...

Աչքերը դարերի հեռուն,
Ակնոցը նաիրյան քթին՝
Կանգնել էր վարժապետ Սողոն՝
Նաիրի հնամյա որդին:

Դարերի մշուշից ելած,
Ձեռքին՝ հնամյա մի նետ —
Դարերի մշուշի վրա
Գրում էր՝ «Վեց վիլայեթ...»:

* * * * *

Իսկ այնտեղ — Կարմիր Մոսկովից
Դեպի աշխարհները բոլոր —
Անթել հեռագիրը նորից
Կանչում էր ձայնով ահավոր:

Կանչում էր — երկրից-երկիր,
Ձայնում էր խանդով բոցավառ.
— Ելի՛ր, սովալլուկ մարդկության
Անեծքով գերված աշխարհ...

Հյուսիսից մինչև արևելք,
Մինչև Հինդ, Հաբաշ, Հնդուչին —
Կանչում էր՝ «Եղբայրներ՛ր, ելե՛ք —
Սա՛ է մեր կոիվը վերջի՛ն»:

Եվ ահա այդ ահեղ կանչին
Շիրակի դաշտերից — հանկարծ —
Զրահապատը խանդով առաջին
Նաիրի դաշտերում զնգաց:

Զրահապատը զնգաց զնգուն,
Շիրակի դաշտերից կանչեց —
Նաիրի հնամյա երկրում
Կարմրավառ, ահեղ հնչեց...

Ու կարմիր, հրդեհի նման
Մրրիկներ անցան սրընթաց —
Եվ, ելած քնից հնամյա՝
Արևելքը, կարմիր, խնդաց: —

* * * * *

Դու հիմա, երկի՛ր Նաիրի,
Աշխարհի ճամփեքի միջում
Կանգնել ես՝ ինդավա՛ն էլի,
Հառնել ես՝ երկաթե թռչուն:

Աշխարհի ճամփեքի միջում
Ուր գալիս են, խառնվում իրար
Արևմուտքն ու արևելքը հին —
Դու հառնել ես նորի՛ց, բոցավառ,

Վառվել ես՝ կրկի՛ն, կրկի՛ն...
Պարզել ես ճամփեքի միջում
Արնավառ, կարմիր մի դրոշ,
Ու նորի՛ց քո խոսքը հնչուն

Զրնգում է խնդությամբ որոշ:
Եվ ո՛չ թե վարժապետ Սողոմ,
Այլ Պողոսն է հիմա քո որդին,
Որ դեմքը քրտինքով ողող

Լծվել է գալիքիդ երթին:
Լծվել է օրերիդ երթին
Եվ սրտում խնդություն ու կամք՝
Բյուրերի հետ մեկտեղ, միասին

Այս երկրագունդը հին
Քաշում է դեպի Ապագան...

* * * * *

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Հիմա —
Ամեն տեղ —
Լսո՞ւմ եք —
Զնգոց...
Երկաթի գրգիռ:
Օրերը — հրետանի:
Ու կյանքը, հին կյանքը հիմա —

Հիշո՞ւմ եք —
«Տիտանիկ...»:
Հիշում եք.
Եղավ տո՛ն.
Լույսի ու երկաթի մեծափառ հանդես...
— Օրեր...
Շփոթում...

Մարսէյեզ...

...Անտես:

Ու ճչաց —

Սո՛ւր ճչաց —

Կանչեց հոգեվար —

Ռադիոն...

Կանչեց:

Դեպի քաղաքները բոլոր,

Դեպի կայարանները բոլոր,

Ճչաց,

Սո՛ւր ճչաց

Կանչեց...

Ու մեռան:

Գնացին:

Ո՞ւր...

— Օրերը թռչում են, թռչում են արագ:

Օրերը — կրակ,

Պուրպուր...

Ուզո՛ւմ ես՝ բռնեմ հոգիդ այսօրվա —

Ու ծանր,

Երկաթե մի դիսկի նման —

Նետե՛մ —

Ո՞ւր նետեմ —

Ու՛ր...

— Դեպի կյանքը գալիք,

Պուրպուր...

* * * * *

Շինվում է աշխարհը հիմա,

Շինում են

Փողոց առ փողոց —

Մոսկովցի,

Բանվոր մի Իվան,

Մի Չինկ-Ֆու,

Մի Հանս,

Մի Պողոս:

Ես ասում եմ՝ աշխարհը կդառնա

Մի հանո՛ւր խնդության փողոց,

Ու Չինկ-Ֆուն Պեկինում կխմե

Քո կենա՛ցը, Բարթո՛ւղ, Պողո՛ս...

Իսկ եթե հույսերից իմ այս վառ
Իմ սրտում պիտ մնան վերքեր —
Ես էլի՛ քո փառքը կերգեմ,
Իմ հզո՛ր, երկաթե՛ եղբայր:
Կերգեմ քո կռիվը մեծ,
Աշխատանքդ հզո՛ր, անծի՛ր, —
Այս պոեմս — քո կա՛մքը երգեց,
Այս պոեմս — դո՛ւ երգեցիր:

Թե խաբեն օրերն այս հրկեզ՝
Սրտո՛վ միշտ քեզ պե՛ս ու քեզ հե՛տ —
Ես էլի՛ քո փառքը կերգեմ —
Ես — չնչին,
Վերջին
Պոե՛տ...
Երևան, 1920, III

Մոսկվա, 1921, XII

ՉԱՐԵՆՑ — ՆԱՄԵ

Москва, Москва,
Ты Меккой мне, Москва,
А Кремль твой-сладость черная
Каабы.
А. Кусяков. «Искандар Намэ»

Ձեր հոգին մի պահ թող ների
Ինքնամեծարանքն այս քարե: —

Ո՛չ «խալխի նոքար», ո՛չ «գերի»*, —
— Ես եմ այս՝ ոսկյա խոսքերի
Շահինշահ — Եղիշե Չարենց:

Ես եկել եմ հեռո՛ւ Իրանից:
Հայրենիքս է — Իսանի Մակուն:
Իմ հոգում — արև՛ն Իրանի,
Իրանի արև՛ն է իմ հոգում:

Իսկ արյան մեջ երգում է իմ —
Նաիրյան տխրությունն անծիր...

Իսկ ուղեղս — կարմի՛ր-կարմի՛ր
Մոսկովյան հրով այրեցի:

Թող իմ սիրտը — բուրմունքը վարդի,
Իսկ ուղեղս — կրակը խանձի: —

— Իսկ հիմա լսեցեք, մարդիկ,
Շահ-Նամեն քանաստեղծ Չարենցի...

I

Ոսկեվառ արևի նման
Իրանից նետված Նաիրի,
Նաիրից նետված Մոսկով —

Ես երգում եմ կյանքս հիմա —
Արևով,
Արյունով,
Ոսկով:

Ես ի՞նչ հրաշքով դարձնեմ
Օրերիս անիվն անգո,

Թող իմ երգը ձեզ թոցնե՛ —

Նաիրի.

Կարս —

Մանկություն...

Ես Կարսում եմ —
Նորի՛ց,
Նորի՛ց...

Մանկական շրթերիս կախած՝
Ես տեսնում եմ մորս
Նորից —
Ստիսքները՝ երկու ձագար...

Դեռ հոգիս մի նետ է հանգիստ՝
Օրերիս աղեղին կպած:

Հեռում — մորմոքը զանգի:

Ահա հայրս՝ հազին կապա...
Նրա դեմքը՝ արծաթե ափսե,
Վրան քիթը՝ կեռ մի դանակ:
Թափել է ժամանակն անսեր
Մազերին — ճերմակ նիրվանա:

Ահա մայրս՝ գնում է ջրի,
Գլխին՝ Թեհրանի լաչակ...

Սուլում է քամին Նաիրի —

Ուզում եմ բարձր ճչալ:
Պարզում է ձեռքերն առաջ
Հոգիս, որպես որբ տղա. —
Ուզում է — արևկեզ հարավ,
Ուզում է արևի ծնծղան...

Իսկ երբ մայրս մազերին իր ձյուն
Դնում է ոսկեմուգ հինա —
Թվում է՝ մազերի միջով
Ես կարող եմ Թեհրան գնալ...

Կարող եմ հասնել Հնդուչին,
Տիրանալ զանձերին Շահի...

Մանկություն... ոսկեթև թռչուն...
Դեղնավուն ոսկի՝ հինայի...

II

Ես ծնվել եմ Մակու քաղաքում,
Արևի տակ ոսկեղեն, հասուն,
Շոգ շնչի տակ Որմուզդի թևի —

1897 թվին:
Թափել է արևն Իրանի
Իմ հոգում Շիրազի վարդեր:

Բայց տխուր Նաիրյան քամին
Իմ սրտում թախիժ է բարդել:
Դեռ աչքերս արևին չբացած
Նետել է ինձ հին մի քաղաք: —

Ես անգույն Կարսում մեծացա՝
Հայրենիքս հեռուն թողած:

Աչքերս թևերի նման
Դեռ նիրհել էին շվարած —
Երբ գրկեց ինձ թախիժն հնամյա,
Որպես տան մշտական ծառա:

(Նա մեր տանն էր վաղուց մեծացել,
Դեռ եղել էր պապիս ժամանակ:
Մնացել էր՝ հոգնած ու ծեր,
Սպասում էր, որ երկինք գնա:

Մենք նրան ասում էինք՝ ապի,
Նա տանում էր ինձ փողոց.
Միրում էր ամեն բան թափել.
Երդվում էր նաիրյան հողով...):

Հորական տնակում նստած,
Նա մոռում էր, որպես տան կատու:
Բայց հոգիս կարոտով վստահ
Երագում էր արև ու խնդում:

Եվ հենց նա՛ էր, թախիժն հնամյա,
Որ ծածկած արև ու Իրան —
Մի ծերուկ ուսուցչի նման
Ինձ մի օր վարժարան տարավ:

Ու, ծածկած արև ու Իրան,
Նա, շնչով կարծես մի հրե —
Ուղեղիս կտավի վրա
Փորփրեց հնամյա գրեր...

(Իմ հոգին
Ո՞նց
Իմանար,
Որ հոսանքը այդ հին գրերի
Իմ հոգու անհաղթ թևերին
Պիտի բյուր երկինքներ բանա:

Որ հետո,
Տարիներ հետո,
Առածից բյուրպատիկ ավելի —
Նավերիս ճերմակ կտավին
Նա քամի ու արև պիտի տա...):

Իմ խաղա՛ղ, կապո՛ւյտ մանկություն,
Դու նման ես լճակն ընկած
Արծաթե լուսինի դիսկին: —
Դու կայիր — ու չկաս հիմա դու,
Արևի դեմ դու, թույլ, հանգար —

Բայց արդյոք կայի՞ր դու իսկի...

III

Եվ ահա — պատանի եմ ես
Տասնըչորս, տասնըհինգ տարեկան: -

Հիմա քեզ,- պիտի քեզ երգեմ,
Իմ լուսե, հեռո՛ւ քարեկամ: —

Աստղիկ: — Քո անունը այս
Ես պահել եմ սրտում իմ — վառ:

Ինչպես ծովն ընկած առագաստ
Թող ընդմիշտ նա այնտեղ մնա:

Օ, հաճա՛խ, հաճա՛խ, քարեկա՛մ,
Որպեսզի հոգիս չմրսի —

Ես հիշել եմ վայրկյան-վայրկյան
Կանաչած այգին Կարսի...

Ես հիշել եմ —
Ի՞նչ.
Չգիտեմ: -

Ես հիշել եմ այն ամառվա
Քո ժպիտը —
Տխուր,
Անթև, —
Իմ շապիկը — հիշո՞ւմ ես — ճերմակ...

Հիշո՞ւմ ես...

Ախր ի՞նչ հիշես...

Ախ, ոչինչ չկա հիշելու: —
Աշունը
Տերևներ քշեց —
Թիթեռներ դեղնած հուշերի...

Ների՛ր ինձ,
Ների՛ր, քարեկա՛մ,
Ինչքան էլ լուսե լինեիր —

Ես անմիտ պատանի էի
Տասնըչորս-տասնըհինգ տարեկան...

IV

Եվ
Ահա —
Տասներկու թվին —
Առաջին անգամ... այնտեղ...

Առաջին համբույրս տվի —
Քեզ...

Հիշատակ անթև:

Ես ուզում էի — շո՛գ,
Իրան...
Շիրազի վարդեր կարմիր: —

Բայց գտա...
Անկողնի...
Վրա...
Տարածված... մի պաղ... մարմին...

Ներիր, Աստղիկ Ղոնդախյա՛ն,
Իմ լուսե բարեկամ...
Ների՛ր...

Ես...
Հետո...
Աշխարհներ անցա —
Բայց թողածս ետ չբերի...

Միրելի,
Լուսե
Ղոնդախյան —

Ների՛ր... օ...
Ների՛ր...
Ների՛ր...

Եվ ահա
Առաջին
Անգամ —
Այնտեղ... միևնույն տարին —
Երևաց մի ուրիշ անգո,
Անունը... Երկիր Նաիրի:
Երևաց:
Երևի չկար:
Երևի չկային վարդեր:

Եկավ —
Ուսերիս վրա
Մի անհուն տխրություն բարդեց:

Թվաց թե —
Տեսնում եմ մշուշում
Մի կապո՛ւյտ-կապու՛յտ աղջիկ: —

Նման էր — հնամյա փոշու,
Նման էր — արնոտած խղճի:

Սպիտակ շրթերի վրա
Կային... դեղնավուն վերքեր:

Տվեցի սիրտս նրան —
Ուզեցի, որ նրան երգեմ...

* * * * *

VI

Օ, երգե՛ր իմ —
Առաջի՛ն,
Առաջի՛ն...

«Երեք երգ»...

Աստղիկ Ղոնդախյան...

Քրքրեմ
Մոխիրն իմ խղճի

Եվ երբե՛ք, երբե՛ք
Չզոջամ...

VII

Ես ինքս էլ լավ միտ
Չբերի —
Թե ո՞նց՝ Կարսի այգուց —

Տասնըհինգ թվի վերջերին —

Արթնացա... գորքերի շարքում:

Կամավոր:

Հայկական բանակ:

Հրացան: Թնդանոթ: Ռումբեր:

Եվ ահա — Այգեստանը Վանա:

Եվ ահա — Վարդան, Ռուբեն:

Եվ ահա ընկերներ նոր-նոր:
Նյու-Յորքից, Բասենից, Պոլսից: —

Մա՛հ,
Մա՛հ,
Մա՛հ:
Ընդհանուր, հանուր:

Զինվորի, աղջկա, հարսի: —

Ես կարծում էի — այնտեղ,
Ռուսերի ահեղ որոտում
Կգտնեմ քո դեմքը լուսե:

Բայց գտա... դիակներ փայտե,
Ու տեսա մի երկիր, որը դու
Լքեցիր խուժումից մեր սև:

Ու իջավ թախիժն հնամյա
Ու հոգիս ճնշեց, ճնշեց...

Եվ իմ դեմ հրաշքի նման
Կրակվեց քո ուղին անշեղ...

VIII

(Ո՞ւմ ինչ, որ — միևնույն թվին
«Պրոգրես» տպարանը Թիֆլիսում
Ավետեց իմ կոտրած թևի
Արնոտած անկումի մասին...
Ու «Գիր»-ը փոշոտ վիտրինում
Մի փոքրիկ բրոշյուր դրեց: —

Իմ տողերը վիշտ բերին ո՞ւմ —
Դանթեյան իմ տողերն հրե):

IX

Իսկ
Հետո
Տասնըհինգ թվին —
Երբ եկա, հասա Մոսկով —

Զգացի հսկա մի թևի
Թպրտում... Վիթխարի սոսկում:

Թվաց թե —
Հասնում եմ ահա
Աշխարհի վերջին վրանին, —

Բայց որպես ոսկի մի վահան
Բարձրացավ արևն Իրանի...

Վառվեցին իմ հոգում հանկարծ
Վարդերը հեռու Շիրազի...
Օ, սի րտ իմ, գլխիվայր ընկար —
Կախվեցիր... աղջկա վարսից:

Զարթնեցին հեռո՛ւ տարիներ —
Ձիերի նման վրնջան...

Արթնացավ հրկիզող մի սեր...

Կարինե:

Կարինե Քոթանճյան...

X

«Ծիածանը»...
Արև՛ն է այնտեղ, —
Նաիրյան թախիծի միջից.
Հրկիզված իմ հոգին բանտել
Եվ ուզում էր անդարձ շիջի:

Իրանի արև՛ն էր շոգ —
Լացակումած կապույտը Նաիրի...

Ու թախիծը — խեղդող, ճնշող, —
Խառնված ոսկեման հրին:
(Դեռ չկա՛ր աշխարհում անշող
Դեռ չկա՛ր արև-Նաիրին...):

XI

Մոսկով:
Տասնըյոթ թվական:

Իմ սրտում — արևն Իրանի:
Եվ ուզում էր արևն ազահ
Հրդեհել սկսվող տարին:

Հունվար...
Փետրվար...
Քսանրվեց:

Պոկվեց, ինչպես քար սարից:
Արևը՝ կարմրակեղ բանվոր
Գլորեց թափով վիթխարի:

Ի՞նչ...

— Հսկա,
Վիթխարի մի քար,
Որ նստել էր մեր թներին:
Ծծում էր մեր արյունն, ազահ, —
Շնչում էր սառնություն բնեռի:

Գլորվեց:
Ու գուր,
Երերուն,
Մի վայրկյան սպասեց, չըզնաց:

Բացվել էր — անհուն մի հեռու:

Ջարդել էր մի հին մեքենա:

* * * * *

Կանգնել էր ճամփի սկզբին,
Հետևում — մռայլ տարիներ:

Վախենում էր կարծես վազքից...

Կարինե...

Հիմա՛ր Կարինե...

XII

Իմ հոգում — արևն Իրանի
Լափլիզում էր հրդեհի նման:

Ու ծանր, որպես գրանիտ,
Նաիրյան թախիձն հնամյա:

Թե իզո՞ւր կրքերիդ բազեն
Հետևեց ինձ երկա ը տարիներ...

Տխրություն էր հմայքդ մսե —
Կարինե...
Մշո ւշ — Կարինե...

XIII

Ինչպես քարը, մնացած ճամփին,
Որ նորից գլորվի պիտի —

Իմ հոգին կարոտով անբիծ
Սպասում էր վերջին աղետին:

Պիտ ընկներ, որպես գրանիտ,
Քո կարոտը հոգնած իմ խղճից —
Որ ոսկի արևն Իրանի
Խառնըվեր նաիրյան թախծին...

Եվ ահա —
Հունիս,
Հուլիս...
Եվ ահա —
Սեպտեմբեր,
Հոկտեմբեր...

Զարնվեց կռանը — սալին:
Տեղացին վիթխարի ռումբեր:

Ու ռումբերը — արնակեզ երգով
Պայթեցին ուղեղում իմ մութ: —

Ու կարմիր ռումբերի ներքո —
Երազներս տվի... քամուն:

Գլորվեց, որպես գրանիտ,
Քո կարոտը հոգնած իմ խղճից:

Ու ոսկի արևն Իրանի
Խառնվեց նաիրյան թախծին...

XIV

Տասնըութ:
Թվական կյանքի:

Իրիկուն: Վերադարձ: Առավոտ:

Ազատվեց հին կապանքից
Հոգիս՝ վիթխարի ցավով:

Տասնըութ:
Թվական հրի.

Ողջակեզ — կարմրակեզ բոցում:
Արթնացավ արև — Նաիրին
Իմ հոգու նո՛ր զնգոցում:

Հրդեհ էր:
Անհատնում կրակ:
Արնաքամ վերքեր կարեվեր:
Ու կարոտդ հանկարծ ավլըլան —

Ողջակեզ — հոգիս արևեց:
Ողջակեզ: Խնդություն: Ու մի
Անհատնում վատնում միասին —
Եվ հոգիս սանձարձակ թռավ...

Այսպես էր տասնըութ թվին: —

Սո՛ւմա...
Լյուսի Թառայան...

XV

(Հոսում է արնակեզ մի գինի,
Հրդեհվում է սրտում իմ շոգ.
Անցնում է իմ թեժ արյունից
Ու քանդում է կապանքը ճնշող:
Նա այնտեղ է — դուրսը, նա կա,
Որպես կին, որպես նո՛ր Նաիրի,
Հարբել են խմբեր խելագար
Ու աշխարհը հանձնել են հրին:
Նա այնտեղ է — Լյուսի Թառայան.
Վարդերում, արևում Շիրազի,
Նաիրյան դաշտերի վրա,
Մկյության դաշտերում անձիր...
Ու բոլո՛ր նրանց սրտերում,
Որ աշխարհը հանձնել են հրին:
Հրդեհվել է աշխարհի հեռուն...

— Այսպես էր այն կարմի՛ր տարի՛ն):

19.

Կարմիր Բանակ:

Հորդել են հեղեղները սև:
Անսահման դաշտերի վրա
Շաչում են քո թները լուսե:

* * * * *

Կայարան:

Ջորքեր:
Ջորքեր:
Զինվորներ կարմիր:

Գիշեր:

Ու կարմիր գորքերի վրա
Կործվել է խավարը սև:

Խոր,
Խավար,
Ահավոր սպասում:
Հեռուն՝ կրակներ տարտամ:

Առավոտ — կգնանք, հգոր. —
Կփշրենք թշնամու շղթան:

* * * * *

Այստեղ էր — 19 թվին:

Օ, ինչ հո՛րդ էր տագնապն ուղեղիս...

Ու հոգիս հրդեհին տվի,
Որ լափվի բոցերում դեղին:

Այստեղ էր:

19 թվին:
Հավաքվել էր Բանակը Կարմիր:

Ու բոլոր աչքերում ծավի
Անսահման խնդություն կար մի:

Ու մոտի՛կ, մոտի՛կ էր այնքան
Երագած աշխարհը գալիք...

Հավատում էր — տերևն անգամ
Որ... կգա՛, կգա՛ Անձկալին...

Կանգնել էր Նա դռանը
Կարծես —
Խանդավառ՝ ճակատին արև:

Ես երբեք քեզ չե՛մ մոռանա —

Թառայան...

Կայարան Տիխորեցկ:

XVII

(Եվ մի՞թե
Ես
Չերգեցի՞
Ձեր կռիվը, կարմիր
Ընկերներ...)

Նայեցի երկաթե գծին —
Հասկացա, որ ամբողջը — մե՛րն է:

Ու կարմիր հրդեհում հրձիգ
Վառվելով՝ ձգտեցին իրար —
Անձրևը նաիրյան թախծի
Եվ արևը քո, ոսկի իմ Իրան:

Հասկացա, որ որպեսզի դուք
Միանաք ու ձուլվեք ի մի —
Պիտի նախ իրար միանան
Լույսերը Փարիզի, Պեկինի:

Դեռ պիտի խմիչքը վեղյան
Բյուրավոր սրտեր խանձե: —
Բայց ուղին ես արդեն գտա՝
Դեռ երեք, անմարմին, անձև...):

XVIII

Ինձ կանչում էր կարծես անծիր
Կարոտով — երկիր Նաիրին. —

Նորից Հայաստան գնացի
Տասնըինը թվի վերջերին:

Այնտեղ — Նաիրի երկրում,
Հնավանդ ցանկությամբ ուրիշ՝
Արդեն խմբապետ Դրոն

Պարզել էր երեքգույն դրոշ:
Պարզել էր — Երևան քաղաքում,
Հնամյա Մասիսին մոտիկ:

Ու լցրել էին հողագույն
Ուրուներ քաղաքն անոթի:

Որպես քար՝ տխրությունն իջավ,
Ծանրացավ ուսերիս,
Վրաս:

Ես նորի՛ց, նորի՛ց քեզ տեսա —
Մանկություն...

Կարոտ իմ...

Կարս:

* * * * *

XIX

Կարս:
Տասնըինը թվին:
Տասնըինը թվի վերջերին:

Նո՛ւյն երկինքն էր՝ կաթսա արևի:
Նույն խշշոցը քչփչան ջրի...

Բայց արևը իզուր էր փորում
Կուրացած աչքերը շենքերի:

Իզո՛ւր էր նաիրյան հեռուն
Ունկնդրում քչփչուն ջրին...

Մանկական երազում տեսած
Շուքերի նման չկային
Ծանոթներս — լուսե՛ մարդիկ...

Դարձել էր — սրերի հեասն
Կապույտ մանկությունը իմ —
Իմ կանաչ, պայծառ բարդին...

Էլ ինչո՞ւ ծիծաղեր հոգիս,
Երբ մի լուրջ քննադատ մի օր
Սարսելով դահլիճն ու ֆոյեն —
Ավետեց ամբողջ աշխարհին,

Որ ծնվել է — մեծ մի պոետ...

Որ ծնվել է երգիչ մի վառ
Ու բերել է երգեր հրե. —

Ցնծա՛, նաիրյան աշխարհ, —

Ցնծա՛ ... Եղիշե Չարենց...

XX

Երևան:
Քսան թվական:

Փետրվար,
Մարտ,
Մայիս...

Ողջո՛ւյն, ընկեր Թավաթա՛լ:
Մուսայե՛ լ:
Սարուխա՛ն:
Ավի՛ս...

Ողջույն բոլորի՛ դ, բոլորի՛ դ:
Ձեր կամքին — երկաթ,
Գրանիտ:

Մոսկովյան կարմրակեզ հրին,
Կարմրավառ վարդին Իրանի...

* * * * *

Երևան:
Մեկ մայիսի:
Աստաֆյան փողոցում — խմբեր:

Խնդավառ ելած միասին —
Կտրել են փողոցի ճամփեն:

Եվ ահա — դրոշներ կարմիր:
Հնամյա Մասիսի առաջ...

Ով որ կա — թող գա՛:
Վառվի՛,
Մուր ճչա, ինդասիրտ գոռա՛:

Զիզգագներ —
Նժույզներ թռան,
Կապվեցին՝ Երևան-Մոսկով.

Թափվեցին շենքերն հնօրյա
Հարվածի տակ երկաթե բազկի:

Ու սրտում իմ վառ խտացան
Գալիքները... Ո՞ւր գայիր էլ: —

Իսկական մարմին ստացած —
Կանգնեց ինդավառ Նաիրին...

XXI

Քսանըմեկ:
Հատված քսանըմեկ:

Ինչ եղավ քսանըմեկ թվին —
Թող հոգիս գալիքի՛ն գամե,
Թող հոգիս ընդմիշտ արևի: —

Ընթերցո՛ղ: Քո հոգին հիմա
Թող ճեղքեմ երգիս դանակով.
— Ես եղա... առաջին Նաիրյան
Իսկական Կարմիր Բանակում...

Ու տեսավ Մասիսն հնամյա,
Առաջին անգամ իր օրից —
Չերագած հրաշքի նման
Կռիվը նաիրցի բանվորի...

Իսկ
Երբ
Տուն դարձանք բանակից
Սպասում էր ինձ արդեն
Նաիրին... երկրային մի կին.

Աչքերը — ջահեր կրակի,
Շրթունքները — Շիրազի՛ վարդեր:

Ինչքան շահ տանցան դեմքեր,
Բայց հոգիս թող քեզնու վ հարբի.

— Ախ, ինչքան ես սիրում եմ քեզ,
Արփիկ, լուսավոր Արփիկ...

* * * * *

XXII

Ես հիմա ապրում եմ Մոսկվայում.
Գլխիս մեջ՝ մրրիկներ ոսկի:

Գլխիս մեջ մի Ռոբերտ Օուեն
Հիմա վառ գալիքն է հսկում:

Գրում եմ պոեմներ, երգեր:
Երագում եմ — Գալիքն անծիր:

Նաիրի, ես սիրում եմ քեզ.
Քեզ սիրում եմ, իմ Իրան հրձիգ:

Ես հիմա հեռու եմ...Օ, ո՛չ.
Ձեզ մոտիկ եմ հիմա ավելի —
Ինչպես նետը՝ դեպի ետ քաշած՝
Առաջից փախչող գազելին:

Իմ հոգին երեք նետ ուներ —
Պի՛րկ հենած աղեղին օրերի: —
Հիմա թռե՛լ են երեքն էլ —
Զարնվել են — խնդո՛ւն հրին:

Ես ձեզ չե՛մ, ձեզ չե՛մ մոռացել.
Դուք հիմա դարձել եք — մի: —

Մենք շուտով, ինչպես նետ երեքձայր —
Թռչելու ենք — Հնդուչին, Պեկին:

Ընդունե՛ք, առե՛ք ինձ հիմա —
Մոսկո՛վ կարմրակեզ հրի,
Իմ ոսկի՛, ոսկի՛ իմ Իրան,
Իմ հեռո՛ւ, հեռո՛ւ Նաիրի...

1922. 6. 1.

Մոսկվա

ԱՄՊԵՏԱԿԱՆ

(Ռապսոդիա)

I

Մի հոգնած, տխուր տրուբադուր,
Օրերի գորշ ճամփեքին
Երգում էր հարվածը հատու,
Մահացու հարվածը իր տեգի:
Երգում էր նրանց երգը լուսե,
Մարմինները նրանց ալ-կրակ,
Երգում էր սե՛րը նրանց սև
Ու վերքի արյունն ալվլան:

II

Երգում էր կարոտն իր արթուն,
Երգում էր ամո՛թը այն սև,
Որ կարող է դարձնել մարդուն
Գետնահար ստվեր մի նսեմ:
Իր մոայլ օրերի բանտում,
Աշխարհի գո ըշ ճամփեքին
Երգում էր հեք մի տրուբադուր
Մահացու հարվածն իր տեգի...

III

«... Հոգնած ու թույլ մի խաչակիր՝
Ես մի օր այն դոյակը մտա.
Ասպետի լաթեր էր հագիս,
Զրահներս ժանգոտած ու թաց:
Ես դառնում էի սուրբ Քաղաքից
Եվ սրտիս թագուհուն նվեր
Ես տանում էի ցա՛վը վերքիս
Ու կարոտս՝ քա ըձր ու վեհ...

IV

Դարբասը շոինդով բացվեց. —
Մի զինվոր էր մառ ու մթին:
— Կտանես ողջո՛ւյնս ձեր վեհ
Ու խիզախ, անհաղթ ասպետին:
Ասացի. ու կրկին փակվեցին
Դարբասները մու՛թ ու մոայլ:
Հոգնած խրխնջում էր իմ ձին
Այն օտար ճամփեքի վրա:

V

Ու նորից մտայլ շոինդով
Բացվեցին դարբասները վեհ...
Եվ ասաց. — Ալֆոնս Անդոն
Ձեզ, խոնարհ, խնդրում է վեր:
Ու բռնեց ձիուս սանձից,
Հանեց գրահներս թաց:
Եվ ահա, ես՝ թողած իմ ձին՝
Այն մտայլ դոյակը մտա:

VI

— Ողջո՛ւյն պիլիգրիմ ասպետին.
Ձեզ ծառա Ալֆոնս Անդոն:
Ու իջավ գլուխս գետին
Մի անհուն ու խոր եռանդով:
Եվ երբ, շարժումով մի անփույթ,
Բարձրացրի աչքերս լուռ —
Ես տեսա աչքե՛րը նրա մութ
Ու մորուքը ճերմակ ու սուր:

VII

Ծերունի էր Ալֆոնս Անդոն՝
Իննսուններեք տարեկան...
Բայց աչքերը՝ չոր ու անթով՝
Դեռ նայում էին չար ու ազահ:
Նա կարող էր լինել արքա
Մավրերի, կամ ցեղին Արաբ,
Նա կարող էր լինել բռնակալ —
Ամբո՛ղջ աշխարհի վրա:

VIII

Ծերունի էր Ալֆոնս Անդոն,
Բայց իրանը, պիրկ ու խիզախ՝
Նա պահում էր անմար խանդով
Բարձրահեռ, որպես սուր մի նիզակ:
Նա իր կուրծքը պահում էր հաստատ,
Պղնձե վահանի նման թեք,

Եվ իր քայլքը՝ բիրտ ու վստահ—
Նժույզի քա՛յք էր երկաթե:

IX

— Ընդունե՛ք հարկը դոյակիս
Որպէս ձեր հարկն հարագատ...
Եվ տվեք մեզ սուրբ Քաղաքի
Օրհնությունը, իբրև ընծա: —
Ես նրան դրախտ ցանկացա,
Ես նրան տվեցի երկու խաչ, —
Եվ հանկարծ լսեցի երգի ձայն,
Հնչեցին քնար ու ծնծղա:

X

...Ու մտան երկու գեղանի
Աղջիկներ՝ հուր-հրեղեն...
Մոտեցան կլոր սեղանին,
Դրեցին գավաթներ հողէ:
Ու ճկուն շարժումով մի պարե՛ն՝
Իրենց սեզ ողջույնը տվին...
Ուխտավո՛ր, նման մի արև
Մի՛ անգամ թող կյանքդ արևի:

XI

Ուխտավո՛ր, մի՛ անգամ կյանքիդ
Օրերում տխուր ու մռայլ
Թող ցոլա հրհուր ու անգին
Այդպիսի մի բախտ քո վրա:
Թող բացվի այդպիսի մի լույս
Երկրային կյանքում քո խավար —
Եվ ապա՝ տանջանքին հլու՝
Թող սիրտդ հավիտյա՛ն նվա:

XII

Երկու լույս էին վառ նրանք...
Երկու բոց սպիտակ ու սև,
Երկու խոլ արև հուրհուրան,
Երկու հուր հրաշքներ լուսե...
Մեկի բոյը — սեզ մինարեթ,
Մյուսինը — սև՝ մի սոսի.
Մեկը վառ, պայծառ մի արև,
Մեկը կաթ, արծաթ մի լուսին:

XIII

Բեղվինի խարույկներ էին խոլ
Սևամած աչքերը մեկի,
Մյուսի աչքերը — տխուր

Միրաժներ էին անմեկին:
Մեկի կուրծքը մզկի՛ թ էր սպիտակ,
Մյուսինը — սե՛զ մի տաճար.
Մեկը բիլ գազե՛ լ էր կապուտաչ,
Մեկը հուր նժույզ սևաչա...

XIV

Մեկը թիռ քայլում էր թեթև,
Թռչկոտում էր, որպես բիլ գազել...
Մյուսի քայլքն հրաթև —
Թռի՛չք էր դաշտերում ավազե...
Աշխարհում դեռ չի՛ երազել
Նման բախտ և ո՛չ մի արքա, —
Բայց այդ վառ բախտին տիրացել,
Տիրացե՛ լ էր Անդոն չարկամ:

XV

Ու հոսում էր հուր-հրահուր,
Թափվում էր գինին սեղանին:
Ու տարփում էին բո՛ց մի մահու
Մարմինները նրանց գեղանի:
Ու քամում էր գավաթը հողե,
Ու նայում էր Անդոն չարկամ—
Կույսերին հո՛ւր-հրեղեն՝
Աչքերով չա՛ր ու ազահ:

XVI

Ու իջավ, որպես սև գիշեր
Իմ սրտին թախիծը մռայլ:
Ու մի ամպ՝ մութ-մշուշե՛ն՝
Ծանրացավ հոգուս վրա:
Ու ոռնաց մրրի՛կը իմ հոգում,
Ուրագանը շաչե՛ց ավազե —
Մի վա՛զր էր իմ սրտում մորմոքում,
Վիրավոր էր չա՛ր մի բազե:

XVII

Մոռացել էի արդեն ես
Իմ սրտի թագուհուն լուսե,
Որի դեմքը կյանքում հողմածե՛ծ
Տարինե՛ր էի երազել:
Մոռացա կարոտը իմ վառ,
Մոռացա թագուհուն իմ անգին,

Որի մի՛ հայացքի համար
Ես դարձել էի խաչակիր:

XVIII

— Հանգի՛ստ ասպետիդ վաստակած—
Ու ոտքի ելավ Անդոն:
Մռայլ՝ բարձրացավ ու գնաց,
Հեռացավ, որպես հուշ անթով:
Ու նրա ետևից գնացին
Աղջիկները հո՛ւր-գեղանի...
Իսկ ես... մինչև լույս մնացի՛՜
Կռթնած կլոր սեղանին:

XIX

Մինչև լույս մնացի կիսաքուն
Կռթնած կլոր սեղանին,
Մինչև լույս պարեցին իմ հոգում
Այն կույսերը հուր-գեղանի:
Մինչև լույս, ինչպես ավլվան
Երկու բոց, սպիտակ ու սև՝
Իմ հոգում պարեցին նրանց
Մարմինները լո՛ւյս ու լուսե:

XX

Եվ, ինչպես հավաքվում է քամին
Դաշտերում մառ ավազե,
Կամ ինչպես չար թշնամուն
Մոտենում են քայլերն հովազի,
Կամ ինչպես բեղվինը չարկամ
Հարձակվում է հեռվից հանկարծ
Մի կարոտ խոր ու ազահ
Իմ հոգում շաչեց ու ընկավ:

XXI

Մինչև լույս աղմկեց իմ հոգում
Այդ կարոտը, որպես ուրագան,
Մինչև լույս մոնչաց անքուն
Այդ կարոտը չա՛ր ու ազահ:
Մինչև լույս իմ հոգում շաչեց
Այդ կարոտը, որպես է՛գ մի հովազ,—
Ու ծեզին իմ սիրտը հողմածեծ
Անապատ էր արդեն գորշավազ:

XXII

Անապատ էր արդեն գորշ ու շոգ
Իմ հոգին՝ տապ ու մթին,
Ուր անբավ կարոտը ճնշող
Հղանում էր տենդեր անմեկին:
Կախված էր իմ գլխին կարծես
Անշարժ ու շոգ մի արև —
Ու ծարավ արշավում էի ես
Դաշտերում անջուր -մոխիրե...

XXIII

Ու թվում էր, թե նորի՛ց, նորի՛ց
Ահա ես՝ խոլ մի խաչակիր —
Թռչում եմ դաշտերով մոխիրե՝
Ժանգոտած զրահներ հագիս:
Արշավում եմ անխոնջ ու ծարավ
Ու նորից եռանդ եմ ու վագր,—
Դաշտերով տոթ, գորշավագ
Արշավո՛ւմ եմ դեպի Դամասկ:

XXIV

Այն գիշերը ուշ լուսացավ,
Այն գիշերը տևեց մի դար:
Այն գիշերը անթի՛վ անգամ
Ես Կարմիր Քաղաքը մտա:
Այն գիշերը խեղդամահ արի
Իմ սրտում հագա՛ր սարացին,
Եվ նայում էին ինձ խավարից
Այն կույսերը հուր-հրածին...

XXV

Առավոտը, մռայլ, բացվեց:
Դուրսը մութ էր, մրրիկ ու քամի:
Գլխիկոր՝ դեռ նստած էի ես՝
Կռթնած կլոր սեղանին:
Իմ սրտում անապատ էր արդեն,
Իմ սրտում կեսո՛ր էր արդեն շոգ—
Երբ դրյակը դանդաղ զարթնեց.
Լսեցի հեռու մի շշուկ:

XXVI

Ու վագրի նման վիրավոր
Ցատկեցի իսկույն ես տեղից՝
Ու թռա անհուն ծարավով,
Ինչպես նետ՝ պոկված աղեղից:
Ու իջա ես դոյակի
Ներքնահարկը մռայլ ու մութ.
Ու խեղդում էր արդեն իմ հոգին
Մի կարոտ՝ համր ու անգութ:

XXVII

Եվ ահա աչքերով բոցակեզ
Ու սրտի վագրային խանդով —
Ես տեսա՝ դանդաղ դ այնպես,
Լուռ, գնում էր Ալֆոնս Անդոն:
Ու նրա քայլերին դանդաղ
Հետևում էին հեզանագ,
Օրորուն քայլերով խանդոտ —
Այն կույսերը փայլ ու երագ...

XXVIII

Ես նայում էի անկյունից:
Հեռանում էին համրաքայլ...
Ու թվաց, թե հո՛ւր մի գինի
Լցվում է սիրտս ազահ:
Եվ ահա ես տեսա, որ թեթև
Այն կույր սերը հուր-գեղանի
Ծերունի ասպետի ետևից
Հեզանագ, մտան բաղանիք...

XXIX

Մի առյուծ էր, որ — իմ սրտում
Վիրավոր՝ խոլ մոնչաց:
Իմ հոգում փոթորիկ էր պայթում.
Ճարճատում էր մրրիկ մի չար:
Ես կանգնել էի քարացած,
Ես զգում էի, ուր հիմա
Կծավվեն ոտքերս հանկարծ
Հողմածեծ շամբերի նման:

XXX

Եվ ես էլ չիմացա — ինչպես
Հաջորդ վայրկյանին, խանդոտ —
Քարացել էի արդեն ես

Այն մռայլ, այն մութ դռան մոտ:
Եվ զգում էի ես միայն
Մի կարոտ՝ հուր-խելագար,
Որ մի էգ բորենու նման
Ուտում էր սիրտս ազահ:

XXXI

Ես կանգնել էի դռան մոտ,
Բայց տեսնում էի արդեն ես
Մարմինները նրանց խանդոտ,
Մարմինները լույս ու հրկեզ:
Եվ տեսնում էի, որ մռայլ
Ծերուհու անկար խանդով
Հրեղեն մարմինները նրանց
Չարչարո՛ւմ է Ալֆոնս Անդոն...

XXXII

Ես տեսնում էի կույսերի
Մարմինները՝ երկու ալկրակ,
Որ ծերի մութ գիշերին
Գալարվում էին ավլլան:
Ես տեսնում էի ծերունու
Մարմինը՝ չոր-հողագույն.
Մի ճիվա՛ղ էր սև-լրբենի,
Մի կտրիճ էր Ալֆոնս Անդոն...

XXXIII

Ու փարվել էր Ալֆոնս Անդոն
Գալարուն ու տոթ կույսերին,
Ու խմում էր անհագ եռանդով
Քրտինքները նրանց ուսերի:
Քրտնքոտ ծնկներին էր փարում,
Ձեռքերով մարում էր երկու բոց,
Գրկում էր մեջքերը գալարուն,
Փարվում էր՝ չար ու անթով:

XXXIV

.....
.....
.....

XXXV

Ես տեսնում էի մշուշում
Տարփանքով վառվող երկու բոց,
Երկուսի մեջտեղում — ծեր մի շուն...
Ու լալիս էր հոգիս հողմակոծ:
Որպես հուր երկու ժապավեն,
Երկու օձ՝ սպիտակ ու սև —
Ծերունու մարմինը փաթաթել,
Գալարվում էին օձաձև:

XXXVI

Ես նայում էի հուսահատ
Ու ճշում էր հոգիս խանդից
Եվ ուզում էր հոգիս-նզովված
Տիեզերքն ու կյանքը քանդի:
Կուտակվում էր կրծքում իմ տոչոր,
Ահռելի ու սև մի սամում,—
Ես արդեն — մի վա՛զր էի չար,
Փոթորի՛կ էի ես անհուն:

XXXVII

Ես կարող էի բյուրավոր
Ոսոխներ խեղդել, հոշոտել,—
Հորդահոս արյան ծարավով
Արնահամ դիակներ ուտել:
Որպես չար, արնախում բորենի
Ես կարող էի սի՛րտը հանել —
Թե ընկած լինե՛ր ծերունին
Իմ ճանկերը պիրկ ու անել:

XXXVIII

Բայց կանգնել էի ես քարացած
Ու խղճուկ էի, որպես շուն:
Լսվում էր ներսից երգի ձայն,
Ու պարում էին մշուշում:
Ու պարում էին երկու հուր,
Երկու բոց՝ սպիտակ ու սև—
Ու փարվում էին ծերունուն
Գալարքով խո լ — օձաձև...

XXXIX

Պայթե՛ց փոթորիկը գլխիս
Եվ սիրտս ահեղ մոնչաց:
Մրրիկի պես շաչով մտա ներս,

Բորենու պէս ազա՛հ ու չար:
Ու իջավ տեգս երկաթե
Նրա չոր կրծքին ծերուկ, —
Ու հաջորդ վայրկյանին արդեն
Թավալվում էր նա ա լ լ ճերում:

XL

Ու լցվեց բաղանիքը հանկարծ
Կանացի սուր ճիչերով.
Զգացի, որ կրծքիս ընկան,
Բռնեցին ինձ երկու ուրու:
Երկու բոց՝ սպիտակ ու սև,
Երկու հուր հրեշներ է՛գ.
Երկու չար ոտիներ օձաձև.
Երկու խոլ չարքե՛ր հուսաբեկ:

XLI

Ու վայում էին կատաղի,
Ու ծեծում էին ինձ նրանք:
Նրանց դեմքը դարձել էր դեղին
Ու հայացքը՝ օձ ալվլան:
Այդ վայրկյանը հուր-արյունի
Զառանցանք էր՝ խո լ միստերի.
Ու հոսում էր ալ մի գինի
Դեպի սիրտս նրանց զիստերից...

XLII

Ճանկոթում էին նրանք ինձ,
Գազազած՝ ձեռքերս կծում,
Ու թքում էին դեմքիս
Վահրով՝ դառն ու կծու:
Ու լուսե մատներով չարկամ
Իմ աչքե՛րն էին փորփրում.
Օ, մահու քա դցր վայրկյան,
Օ, նզո՛վք, անեծք, աններում:

XLII

Զառանցանք էր, տենդ էր թվում
Այդ վրեժը չար եզերի:
Ու տրվել էի ես հլու
Նրանց չար, տանջող կամքերին:
Ու խփում էին երեսիս
Նրանք հուր-թեթև ոտքերով:

Ու անհույս, սև մի կսկիծ
Լռվում էր սիրտս խռով...

XLIV

Եվ հանկարծ թողեցին նրանք ինձ
Ու հասան մեռած ծերուկին:
Կախվեցին նրա չոր դեմքից,
Փարվեցին կրկի՛ն, կրկի՛ն:
Ու ներկում էր արյունը նրա սև,
Ծերունու արյունը մութ—
Մարմինները նրանց լուսե,
Մարմինները դառն ու անգութ:

XLIV

Համբուրում էին ծերուկի
Սպիտակ շրթերը նրանք:
Ու ճշում էին դառնագին,
Ու կանչում էին — նրան:
Ու սրբում էին վերքի
Արյունը մազերո՛վ իրենց սև: —
Ու ընկած էի ես մեջքիս՝
Մերժված, ին՛ դճ ու անսեր...

XLIV

Ո՛վ երկինք, պայթի՛ր գլխիս,
Փոթորի՛ կ, մազերիս տեղա՛ .
Տատասկնե՛ր թող բացվեն ճամփիս,
Կայծակնե՛ր գլխիս թող շողան:
Կուրանա՛ն թող աչքերն իմ դաժան,
Չորանա՛ թող ձե՛ռքը իմ չար,
Թող զգվի ինձ մա՛հ տարածամ,
Թող հոգիս դժոխքո՛ւմ ճչա...

XLVII

Ինձ զցին բանտը դոյակի,
Ինձ համար սուսեր սրեցին:
Բայց էլի լիքն էր հոգիս
Այն սիրով հուր-հրածին:
Ու մռայլ բանտից ես փախա,
Որ կյանքի գո՛րշ ճամփեքին
Երգեմ իմ այս սե՛րն արնահամ
Ու հատու հարվածը իմ տեգի:

XLVIII

Չուզեցի մեռնել բանտում
Ու թաղել սերս անհետ:
Ուզեցի լինել տրուբադուր,
Դոյակից-դոյակ թափառել:
Ուզեցի, որ լուռ չմնա,
Չմարի սիրտս հրկեզ, —
Ուզեցի ապրել մշտական,
Որ նրանց գովքը երգեմ:

XLIX

Երկու լույս էին վառ նրանք,
Երկու բոց սպիտակ ու սև,
Երկու խոլ արև հուրհուրան,
Երկու հուր-հրաշքներ լուսե:
Մեկի բոյը — սեզ մինարեթ,
Մյուսինը — սև մի սուսի.
Մեկը — վառ, անմար մի արև,
Մեկը — կաթ, արծաթ մի լուսին:

L

Բեղվինի խարույկներ էին խոլ
Սևամած աչքերը մեկի,
Մյուսի աչքերը — տխուր
Միրաժնե ր էին անմեկին:
Մեկի կուրծքը մզկի թ էր սպիտակ,
Մյուսինը — սեզ մի տաճար,
Մեկը — բիլ գազե լ էր կապուտաչ,
Մեկը — հուր-նժո՛ւյզ սևաչյա:

LI

Մեկը թիռ քայլում էր թեթև,
Թռչկոտում էր, որպես բիլ գազել.
Մյուսի քայլքն հրաթև —
Թռիչք էր դաշտերում ավազե:
Աշխարհում դեռ չի՛ երազել
Նման բախտ և ո՛չ մի արքա,
Բայց այդ վառ բախտին տիրացել,
Տիրացել էր Անդոն չարկամ...

LII

Ես կարող էի նրանց հետ
Աստծու գահին տիրանալ,
Դամասկի վրա հարձակվել
Մեն-մենակ՝ հա՛ղթ ու անահ:
Ես կարող էի, որպես շուն,
Հավիտյան նրանց ո՛ւտքը լիզել. —
Օ, նրանց ոտքերի՛ վրոշում
Ինձ համար դրախ՛ տ էր լուսե:

LIII

Բայց ահա — հոգնած մի տրուբադուր.
Օրերի գորշ ճամփեքին
Երգում եմ հարվածը հատու,
Մահացու հարվածը իմ տեգի:
Երգում եմ նրանց երգը լուսե,
Մարմինները նրանց ա՛լ-կրակ,
Երգում եմ սե՛րը նրանց սև
Ու վերքիս արյո՛ւնն ավլլան:

LIV

Երգում եմ կարոտն իմ արթուն,
Երգում եմ ամո՛թը այն սև,
Որ կարող է դարձնել մարդուն
Գետնահար ստվեր մի նսեմ:
Ուխտավո՛ր, լսի՛ր հիմա դու.
Աշխարհի գո՛րշ ճամփեքին
Երգում է հե՛ք մի տրուբադուր
Մահացու հարվա՛ծը իր տեգի...»:

1922

ՊՈԵՄՆԵՐ ԵՎ ԲԱԼԼԱԴՆԵՐ

ՍՏԱՄԲՈԼ

(ընկեր Մուստաֆա Մուրխու և ընկերների հիշատակին)

I

Լեզենդ է,
Բայց խո՛ր ու հատու:

Ձին,
Բարձած արծաթե թամբով՝
Քշե՛լ է սուլթան Ֆաթին

Ու հասել է այստեղ —
Ստամբուլ:

Քշել է հուր ձին դեպի դարը,
Մտել է Այա-Մոֆիա ,
Ինչպես մահը՝ դաժան ու ահեղ,
Ինչպես մահը՝ միակ:
Զարկել է սուրը մարմարին —
Ճեղքել է սյունը:
Եվ—
Նայի՛ր.
Անցել են դարե՛ր, դարե՛ր,
Իսկ իր կամքը դեռ խոսում ու հուզում է:

Կռացել է սուլթան Ֆաթիմ,
Թաթախել է ձեռքը արյան մեջ —
Ու խփե՛լ է մարմարե պատին՝
Տե՛ս: —

Մնացել է հետքը ձեռքի
Եվ ահա —
Դարե՛ր, դարե՛ր —
Հեծում է — ամբո՛ղջ մի երկիր,
Եվ ո՛չ թե լոկ մի պատ մարմարե:

Անցել են այն օրից դարեր,
Բայց դեռ հետքը սուլթանի ձեռքի
Մնացել է պատին այս քարե —
Ու մռայլ ճակատին երկրի...

II

Դու ապրո՛ւմ ես դեռ, սուլթան Ֆաթի՛հ,
Ես տեսնում եմ հետքը ձեռքիդ
Օ, ո՛չ թե այս մեռած պատին,
Այլ դեղին, որք ճակատին,
Այս մռայլ, այս անտեր երկրի:

Դու մեռել ես, սուլթան Ֆաթի՛հ:
Բայց դարե՛ր շարունակ,
Մինչև օրըս
Կենդանի՛ է, սերած քո կաթից —
Քո դաժան,
Ժանտ թռռանթոռը:

Նստել է այսօր էլ նա այստեղ,
Այս սունկի պես ուռած Ստամբուլում,

Ու չի ընդունում նա քեզ թե՛ —
Բայց ոչինչ
Ժառանգդ է հլու:

Իհարկե, այլ է Պերան,
Ու այլ է հիմա Գալաթան.
Բայց նստած է Ստամբուլի վրա
Դեռ շոինդը,
Հոինդը քո տան:

Իհարկե, չկա էլ մեջետ,
Որին տա պետությունը տուրք.
Իհարկե, սուլթան Մեճիտի
Սարայները դատարկ են, թափուր.
Եվ գերի երկիրը հիմի
Դարձել է՝
«Ռեպուբլիկ թյուրք»:

Այս բոլորը ճիշտ է, իհա՛րկե,
Այս բոլորը հզոր է ու նոր,
Բայց նո՛ւյնն է հղփացած այս քաղաքը,
Որ կոչվում է Պոլիս,
Ստամբուլ:

Մի ոտքը մեկնած Եվրոպա,
Մի ոտքը Ասիո մեջքին՝

Նստել է
Ստամբուլը հպարտ,
Ինչպես դու, կամ սուլթան Մեճիտ:

Նստել է այստեղ, ինչպես դուք,
Ծծում է հուր ու քրտինք.
Պայքարո՛ւմ է ժողովուրդը թուրք —
Իսկ ինքը —
դի՛նջ:

Այնտեղ —
Էնկյուրից Էրզըրում —
Պայքար է՝
Հաղթանակ կամ մահ, —
Իսկ ինքը —
Լողում է լույսերում,
Ու պարում է,
Ու խնդում հիմա:

Վառել է վարիյեթե, սինեմա,
Վիթրիններ, թեաթր ու օթել.
Հրճվո՛ւմ է պոռնիկի նման
Կոկետ:

Պարում է ֆոկստրոտ,
Տանգո,
Հագել է —
Ֆրենչ ու ֆրաք:

Նագում է —
ալաֆրանգա:
Ա՛խ:

— Զարգա՛ցել է, Ֆաթի՛հ, քո Պոլիսը.
Դու նրան դժվա՛ր թե ճանաչես:
Բայց—
Կարծում ես՝ հեռո՞ւ է գնացել
Քեզանից —
— Չէ՛:

Փոխվել է միայն — արտաքինը:
Թե առաջ մի կին էր ոսկրոտ —
Նա հիմա — զարգացած մի տիկին է:
Միրում է — մայրնեզ ու սինե...
Ու պարում է — ֆոկստրոտ...

III

Ստամբուլը պարում է — ֆոկստրոտ:
Պարում է — իհարկե Պերան:
Ու խնդում է —
իհա՛րկե փոստով —
Մուստաֆա Քեմալի վրա:

Ընթերցո՛ղ,
Մտնում ենք Պերա:

Ահա Թոքատլյանը:
Այստեղ —
Ահա «Restaurant Splendid»

Մտի՛ր,
Թե կուզես տեսնել,
Թե ո՞նց է հրճվում էֆենդին,

Մի հնդիկ կաննի պալտոդ:
Մի խափշիկ — գլխարկդ, թե կուզես:

Կմտնես:
Երկնային մի հոտ
Զմայլած հոգիդ կհուզես:

Կոտի — Լորիզան է այդ հոտը.
Բայց դա հեջ:
Գիտե՞ս դա դու հո:
Կցնցե ջղերդ — ֆոկստրոտը.
— Թավջութակ,
Սրինգ —
ու դիոլ:

Հասկանո՞ւմ ես՝ այստեղ վիռլոնը
Խառնված թմբուկ- դիոլին
Երգում է —
քնքո՛ւշ պոլոնեզ...
Աստվածային օյին:

Զարկում է թմբուկը թաք-թաք,
Նվում է կողքին վիռլոնը:
Ու պարում են այդ հեշտին տակտով —
Պոլոնեզ:

Իսկ կինե՛րը...
Կինե՛րը...
Օ, կինե՛րը...
Հավում են՝ այնքա՛ն մոտիկ...

Հրա՛ջք են:
Շիք:
Հոգինե՛ր են:
Կամ Լորիզան-Կոտի...

Ու հոսում են շոգ շշուկները.
Խոսում են.
Լսո՞ւմ ես.
Իմացի՛ր.
Շրշում են շորերը,
Կոշիկները...
Համաձա՛յն եք...
— Անշուշտ...
— Հիմա ձեր...
— Շրթունքները...
— Փաշա՛ ...

— Կմաշե՞ն...
— Ուզում եք հիստ՞ն...
— Չէ, շա՛տ...
— Օ, ձեր ձայնը...
— Ձեր կոնքը...
— Ձեր կաշին...
— Փաշա՛ ...

Պարում է փաշան: Հեշտավետ
Ջազբանդը քանդում է հոգին:
Ուզում է.
Բայց ինչո՞ւ շտապել...
Այնքան շա՛տ են.
Դեռ փաշան —
Կշոկի՛:
Իսկ փաշի կողքին — էֆենդին:
Ապա սիրը,
Մուսոն.
Ու սինյորը...
Այստեղ կա թե՛ չին, թե՛ հնդիկ,
էֆենդին միայն — գուցե նոր է:

Ու կինե՛րը,
Կինե՛րը...
Ռի՛ժ կիները...
Ռուս կիները՝ բոլո՛րը պրինցուհի:
Թեկուզ թանկ են... գները,
Բայց արյունը — կապույտ է ու հին:

Պարում են սիր ու մուսոն,
էֆենդի, հեռո՞ւ փաշա:
Հարբե՛լ են հարբեցնող մտով.
Միսը շա՛տ:
Ու հոսում են շոգ շշուկները:
Խոսում են:
Առնում են ու ծախում:
Հավել են իրարու
ու շիկնել են:
Լսո՞ւմ ես.
— Ո՛ղջը ծախու:
Ծախվում է ամեն ինչ այստեղ:
Ծախում է —
 ով ինչ ունի:
Համոզում է ֆոկստրոտը հեշտին,
Որ ծախեն ամենքը. —
Ի՞նչ...

Կինը —
Մարմինը.
Մինիստրը — հոգին:
Գինը.
— Չնչին է.
Ջոկի :

Չխարվե՛ս:
Մի գի՛ն է այստեղ:
(Այդպես է օրենքը Ստամբուլի) —
Մի գին են վերցնում այստեղ —
Թե՛ պոռնիկ,
Թե՛ փաշա.
Թե՛ — միտրոպոլիտ:

Ջարմանո՛ւմ ես, ի՞նչ է, Չարե՛նց:
Օ, գլխարկդ հանիր:
Պարո՛ն,
Հասկանո՛ւմ ես՝
Նայի՛ր՝
Դա իրենց
«Հիմնական օրենքն» է պարում:
Պարում է Հիմնական Սկզբունքը,
Որ կոչվում է Մասնավոր-Սեփական:
Պարում է՝ աչքեր ու հոնքեր
Ու մարմին ու սմոկինգ հագած:

Խոնարհի՛ր գլխարկդ,
Կռացի՛ր:
Օրե՛նքն է պարում սրահում:
Ջազբա՛նդն է նրանց, —
Ինտերնացիոնալը:
Նրանց հիմնը կյանքի
Ու մահու:

Ջազբանդը:
Նա դարձել է դեվիզ:
Լոնդոնից Նյու-Յորք ու Բեռլին
Ջազբանդ են պարում երևի
Ամեն մի Կուլիջ ու Չեմբերլեն:

Իսկ Ստամբո՛լը.
Ստամբուլը, դե՛ —
Ինչպես հոլը՝ նետված այնտեղից:
Քանի դեռ նստած է այստեղ
Բարեկիրթ էֆենդին այս դեղին:

Էֆենդի՛,
Ֆրա՛ք եք հագել դուք:
Միայն ֆեսն է ձեր այդ, որ հնից է:
Բայց գիտե՞ք —
 Սուլթան Ֆաթուն
Դուք մի փոքր, մի քիչ... արնակլից եք:

Ստամբո՛լ:
Դու պարում ես ջազբանդ:
Դու ուտում ես բար-մայոնեզ:
Նետում եմ ես ահա, հուզված,
Իմ քնքուշ կոմպլիմենտը —
 քե՛զ: —
Ինչքան էլ մի պրոլետ-Համբո
Այս խոսքիս նախատինք խառնի —
Մի անո՛ւն դու ունես, Ստամբո՛լ. —
Միջազգային պոռնիկ:

IV

Հե՛նց այսպես,
Ինչպես այսօր:
Ճի՛շտ այսպես առկայծել է Պերան,
Երբ նրանց տարել են Տրապիզոն
Մի փայտյա նավակի վրա:

Իհա՛րկե,
Բանկետ է եղել,
Պերայում եղել է կերուխում —
Երբ այնտեղ հրեշ մի դեղին
Խեղդել է արխաղաշ Սուրխուն:

Հրճվել է Թագսիմի սինեման,
Թոքատյանը, Սպլենդիդը եռուն —
Իսկ այնտեղ քսան խեղդամահ
Օրորվել են սև ջրերում...

Ինչ հե՛շտ է բարձրացել այդ օրը
Էֆենդու «պա»-ն ֆոկստրոտում:
Երկնային մյուզիկ է ու օրոր է
Օրորել նստուկը օդում:

Իր հոգին այն օրը, օ, այն օ՛րը
Ինչ քա դցր հույզեր է հինել...
Կարծես շեկ, մի շեկ էլիենո՛ր քա
Տարել է

Իրեն
...Սինե:

Հե՛նց այսպես,
Ինչպես այսօր:
Ճիշտ այսպես առկայծել է Պերան,
Երբ նրանց տարել են Տրապիզոն...
Բայց —
Լսո՞ւմ եք.
— Նրանք կա՛ն:
— Չմեռա՛ն:

Լսո՞ւմ եք, էֆենդի՛, փաշա՛:
Գոռում են էստեղից Բիթլիս.—
Դեռ կգա կարմիր ռեվա՛նշը:
Դեռ կգա — արխադաշ Սուբխին:

Հասկանո՞ւմ եք՝ նա, որ երեկ
Այստեղից քշեց Անտանտին —
Այսօր չէ էգուց —
Համբերե՛ք —
Ձեզ է՛լ կքշի, էֆենդի՛:

Կարծո՞ւմ եք նա Անտանտին
Իզմիրից թոցրեց Վոսփոք —
Որ այստեղ դուք, էֆենդի՛,
Հղփանաք ու պարեք ֆոկստրո՞տ:

Կպարե՛ն դեռ կակուղ ձեր մսերը,
Որ լողում են հիմա ֆոկստրոտում:
Դեռ կզգան մեր գզվանքը
ու սերը —
Մեր սրի համբույրը հասու:

Դեռ կգա Ալին նավաստի,
Դեռ կանցնի այս ցոփ Ստամբուլով,
Որ ուռած ձեր բկին նստի՝
Եվ սրբի այս աղբը ձեր բուր:

Կհնձե՛նա հունձը ձեր բերքի,
Կհարթե,
Որ տեղում ցանի նո՛րը:
Ու հետքը սուլթանի ձեռքի
Արնաթոր ճակատից երկրի
Կքերե —

Թուրք կոմսոմոլը...

1924.19-22 XII

Constantinople

“Khedivial Hotel”

ՄԱՃԿԱԼ ՍԱՔՈՅԻ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Պոեմ գեղջկական)

Քեզ համար եմ պատմում, գեղջո՛ւկ,
Խրատական գրիցը էս:
Ակա՛նջ արա, լա՛վ լսի դու,
Խելքի կտոր թե որ ունես:
Ռանչպա՛ր, ուշով լսի հիմի,
Թե ոնց քո էս ախպեր Սաքոն
Աղի համար գնաց կռիվ,
Կառը կտրած էտ եկավ տուն —
Ու թե ընչե՛ր արավ Սաքոն
Ու ո՞նց հասավ իր ուզածին —
Ու թե ընչի՞ մաճկալ Սաքոն
Դեմ է հիմի պատերազմին:

I

Մաճկալ Սաքոն իրանց գեղում
Իրա օրում ապրում էր խեղճ:
Գեղի ծերին ուներ մի տուն,
Երկու թիզ հող վարելատեղ:
Էդ վարելու տեղն էլ որ կար —
Գեղից հեռու, քար ու քոլոտ:
Արտը հեռու, վարը դժար —
Աշխատում էր տարին բոլոր:
Ու աշունքին թե լավ ըլեր —
Մի չոր հաց էր իրան մնում,
Էդ չոր հացն էլ թե որ չլեր —
Ուրիշի էր մշակ գնում:
Ինքը ջահել — երիտասարդ,
Տունը պառավ հեր ու նանի,
Քրտինք թափում գիշեր ու զօր —
Պահում էր տուն ու ընտանիք:

II

Էս օրումն էր մաճկալ Սաքոն,
Երբ գերմանու կռիվն ընկավ:
Ի՞նչ իմանար մաճկալ Սաքոն —

Ո՞վ է սարքում կռիվ ու դավ:
Ի՞նչ իմանար Սաքոն ռանչպար,
Թե ընչի՞ են կռիվ անում.
Շա՞տ էր տեսել իրա օրում
էդ նեմեցին կամ գերմանուն:
Ինքը մենակ էն իմացավ,
Որ գզիրը եկավ մի օր,
Թուղթ է եկել քաղքից, ասավ,
Թե ջահելին տանեն զինվոր:

III

Ըլե՞լ է հեչ, որ գենք առնի
Ու հարուստը գնա կռիվ:
Դե հայտնի է սաղ աշխարքին,
Որ խեղճին են տանում կռիվ:
Էսպես եկան հավաքեցին
Գեղի քյասիբ-քյուսուբ խալխին.
Ռեսի տղին ձեռ չտվին —
Միկուն վերի ծաղի՞կ էր խի...
Բա գզիրանց թաղի Համբո՞ն,
Բա Մելիքանց Սե՞թը մեկ էլ...
Դե ով ուներ ծանոթ ու փող —
Միպտակ բլեթ էր նրան եկել...

IV

Գեղի ծերին հերը կեցած՝
Ճանապարհ էր դնում տղին,
Մրտին հազար կրակ ու ցավ,
Մրտին հազար աղ ու լեղի:
Ու Սաքոյի վզովն ընկած
Մղկտում էր պառավ նանին
Ու անիծում վիշապ ու չար
էդ նեմեցին ու գերմանին:
Ի՞նչ իմանար նանը պառավ,
Որ մեղ չունի գերմանն էդտեղ,
Որ հարուստն է խեղդում իրան
Ու էն խալխին իրա պես խեղճ:

V

Ի՞նչ իմանար պառավ նանին,
Որ թե՛ գերման, թե հայ, թե ռուս
Ունևորն է իր թշնամին,
Ու հենց իրանք ռեսը տռուզ:
Որ դրանք են կռիվ քցել,

Խալիսին հանել իրարու դեմ,
Որ իրարու արուն ծծեն —
Իրանք վրեն նստեն — ուտեն:
Որ գերմանու խեղճն էլ հիմի
էդպես գրկած իրա նանին՝
Լաց է ըլում աղի-աղի,
Որ գրկում են իրան բանից:

VI

Մնաս բարով ասավ Սաքոն
Իրա պառավ ծնողներին:
Մտիկ տվեց աչքի տակով
Վերջին անգամ իրանց գեղին:
Տեսավ էնտեղ գեղամիջին
Միկուն նստած կապուտ մի ձի,
Ուրախ-ուրախ, թամբին խուրջին՝
Արտն է գնում հրեն հնձի...
Ու ետնից տեսավ ռեսին
Չուխեն հագին, տեսքը գոռոզ.
Հրաման էր տալիս տղին,
Հետն էլ ցնցում փորը տռուզ:

VII

Էսպես Սաքոն տխուր մի օր
Կռիվ գնաց գերմանու դեմ:
Գեղում մնաց հերն հալիվոր,
Պառավ նանին մնաց անտեր:
Էստեղ հարուստ ռեսը էկավ,
Բռնեց յախից Սաքոյի հոր՝
Դու էլ մի խեղճ մարդ ես, ասավ,
Տղեդ սալդաթ, դու հալիվոր:
Դրկեմ, ասավ, մշակներին
Արտդ հնձեն, բերեն քո տուն:
Մշակներն էլ էնպես բերին,
Որ մի բուռ էր արտը բիթուն:

VIII

Էս ժամանակ Սաքոն ֆռոնտում
Թոփ էր քցում խալիսի վրա:
Մեկ էլ, ըհը, դեմից մի թոփ
Թռավ — էկավ, դիպավ նրան:
Ընկավ Սաքոն արնակալած
Ու շուռ էկավ հողը գլխին,
Ու թե շունչ կար փորում հալա —

Էն էլ փչեց, կտրավ լեղին:
Ու չիմացավ Սաքոն էլ բան,
Միայն ոնց որ էրագի մեջ՝
Տեսավ նանին՝ վրեն չոքած
Կժով ջուր էր տալիս իրեն...

IX

Աչքը մեկ էլ բացեց Սաքոն —,
Պիտերում էր, լազարեթում,
Կուռը կտրած, անտեր ու որբ...
Էստեղ բերին, տվին մի թուղթ:
Կարդաց Սաքոն ու իմացավ՝
Հերն էր նամակ գրել գեղից,
Սիրտը կալեց արցունք ու ցավ
Ու ետ փորում կտրավ լեղին:
Էն էր գրում պառավ ապին,
Թե ոնց ռեսը հունձքը կերավ
Ու հետո էլ, նոր գարունքին
Նստավ իրենց հողի վրա:
Ու թե պառավ նանին մեռավ,
Ինքն էլ անտեր ու հալիվոր՝
Մուրացկան է գեղում իրանց,
Թող փող դրկի՝ ունի թե որ...

X

Գիրը դրեց Սաքոն մի կողմ
Ու լաց էլավ էստեղ մեկ էլ:
Ու միտք արավ մաճկալ Սաքոն,
Թե ընչի՞ է կռիվ եկել:
Ում համար են հավաքում էդ
Քյասիբավոր, բանվոր խալխին,
Կռիվ քցում իրարու հետ,
Արուն կապում սաղ աշխարքին:
Ու թե ընչի՞ էդքան հանգին,
Էդքան տռուզ տղեք հազար
Ընենց չելավ՝ ֆոռնթ գային,
Կռիվ տային հետ-հավասար:

XI

Ու միտքն եկան հազարավոր
Էն տղերքը իրանց պոլկի,
Դիփը քյասիբ-աշխատավոր,
Գործը թողած՝ եկած գորքի:
Ով է ասավ, քշել դրանց

Իրանց տնից, գործ ու կարգից,
Էսպես տվել սրի բերան՝
Հեռի մարդից ու աշխարքից:
Ով է դրանց տվել պատրոն,
Բերել քցել սար ու չուեր—
Հազար թոփի, պուլեմետրի,
Հազար-հազար թվանքի կեր...

XII

Լազարեթում ընկած էսպես
Միտք էր անում Սաքոն: Մի օր
Էկան ասին թե՛ ո՛րջ ըլես,
Չկա էլ թագ ու թագավոր:
Ասին՝ ոսի հողի վրա
Ազատութեն հիմի պտի...
Լավ է, ասավ Սաքոն իրան
Ու դուրս գրվեց լազարեթից:
Ոնց որ մորութ թագա ծնած
Քուչա ելավ Սաքոն թիլ-թիլ.
Քուչում բան չէր փոխվել հալա,
Նայող չկար քյասիբ մարդին:

XIII

Թագավորը, դուզ է, չկար,
Համա նրա տեղը թախտին
Նստել էին թե եներալ,
Թե ափիցեր-հարուստ մարդիկ:
Չէր վերջանում կռիվն էլ ետ,

Էլ ետ գորքին քշում ֆրոնտ,
Էլ ետ ախպեր-սալդաթի հետ
Խոսում էին շառ ու գոռով:
Ելավ Սաքոն, գնաց դիվան,
Թե ապրուստ տան, խարջ տան փորի—
Ըսկի ռեխին նայող չելավ
Ու ուշք դնող նրա օրին:

XIV

Ման էր գալիս էսպես քաղցած
Սաքոն էդ մեծ քաղքի միջին:
Ու մի օր էլ ասին՝ հեռվանց
Մարդ է գալիս — «ընկեր Լենին»:
Ասին ինչքան աշխատավոր,
Ինչքան բանվոր, ռանչպար որ կա —

Էդ բոլորի մեծն է Լենին,
Էդ բոլորի առաջնորդը:
Ինչ բանվոր կար էդ մեծ քաղքում —
Դիփը վակզալ գնաց, որ էն
Լենին ասած ընկեր մարդուն
Պատիվ բռնեն, դիմավորեն...

XV

Ելավ ինքն էլ գնաց վակզալ:
Առաջ անցավ սալդաթ Սաքոն:
Էդ սհաթին պոեզն եկավ,
Պոեզի մեջ քսան վագոն:
Ու դուրս եկավ ընկեր Լենին,
Բանվոր խալխը տվավ ուռա:
Սաքոն խառնեց նրանց ձենին
Ըռանչպարի ձենը իրա:
Ու երբ մի քիչ ձենը կտրավ —
Խոսեց Լենին ժողովրդին,
Ու ետ էնպես խոսքեր ասավ,
Որ ջուր խմեց դիփի սրտից:

XVI

Մինչև հիմի, ասավ Լենին,
Ադի համար կռիվ արիք,
Հիմի վախտն է, որ ձեր սվին
Շուտ տաք էլ ետ դեմ տաք ադին:
Ասավ բուրժույն է թշնամին
Կռիվ դրկած բանվոր խալխի.
Նա՛ է խմում արյունն հիմի
Ժողովրդի ու աշխարքի:
Ձեզ կռիվ է դրկել, ասավ,
Ձեզ պես հալալ բանվորի դեմ.
Որ ձեր ձեռով տիրե աշխարհ,
Դուք կոտորվեք, ինքը ուտե:

XVII

Էլ վերջ, ասավ ընկեր Լենին:
Էս արնախում պատերազմին.
Պատերազմը ներսում պտի,
Որ բուրժուի հոգին հանի:
Ի՞նչ ունենք մենք սալդաթի հետ —
Ըլի նեմցի, ըլի ոսի.
Ամեն սալդաթ հալա տգետ
Ու բուրժույի ձեռին եսիր:

Մենք բարև ենք դրկելու էդ
Գերման գորքին ու բանվորին,
Որ վեր կենա բուրժուայի դեմ,
Քցի նրան ու տրորի...

XVIII

Խաղաղութե՛ն ֆռոնտում, ասավ,
Կռի վ ներսի բռնավորին.
Հարըստի հետ անենք հեսաբ
Ու տա՛նք նրա տռուզ փորին:
Ու երբ, ասավ, հեսաբ արինք
Ու բուրժուայի մահը տեսանք —
Հողը կտանք ըռանչպարին.
Բանվորներին զավոդ ու հանք:
Էլ վե՛ր, ասավ ընկեր Լենին,
Ու բուրժուայի հաշիվը տես,
Կռիվն է էս, ասավ, վերջին —
Բանվոր խալիսի կռիվը մեծ...

XIX

Էսպես ասավ Լենինն իրանց:
Լսեց Սաքոն ու հասկացավ:
Միտը էկավ նանը մեռած,
Հերն հալիվոր, կրակ ու ցավ:
Միտը բերեց Սաքոն մեկ էլ
Ռեսանց հրեջ — բռնավորին. —
Ասավ՝ գնամ ետ գեղը մեր
Ու տամ խշտով նրա փորին:
Պոեզ նստավ էդ օր Սաքոն,
Էկավ-հասավ գեղը իրանց,
Մտիկ արավ աչքի տակով —
Քար չէր մնացել քարի վրա...
Ո՛չ հեր կար էլ, ոչ մեր, ոչ տուն,
Հողն էլ ռեսանց տղի ձեռին,
Էդ էր դատել մաճկալ Սաքոն
Ի փոխարեն կտրած կռի...

XX

Գնաց Սաքոն աչքը արուն
Ու ձեն տվավ ռեսանց ցեցին.
Մտածել էր ճանապարհին,
Որ մի քացով նրան քցի:
Բայց դեմ էլավ էդտեղ նրան
Տոզած տղեն տանուտերի՝

Հնայարտ կեցած դռան վրա,
Ձեռը դրած մաուզերին...
Ռեսանց տղա Միկոն էր էդ,
Որ անումը նստել հանգիստ,
Կերել, խմել ու հիմի էլ
Դարձել էր ցեց — մաուզերիստ:

XXI

— Հը՞, մեր տղա, արի մի դես, —
Ասավ հնայարտ տղեն ռեսի.
Քո սաղ կոից վախեցել չեմ —
Պտի վախեմ հիմի կեսի՞ ց...
Բա մեր հո՞ղը... — ասավ Սաքոն
Հո՞ղ, — քրթմնջաց ռեսի տղեն
Ընենց մի հող հիմի տամ քեզ,
Որ քեզ համար լավաշ թխես...
Քանի թեզ է գնա, ասավ.
Մտի՛կ արա, ասավ, ձեռի՛ ս...
Ու ձախ ձեռը բեխին տարավ,
Աջր գրավ մաուզերին:

XXII

Թողեց Սաքոն գեղը իրենց,
Փախավ դաշնակ մավզերիստից,
Եկավ Գյումրի քաղաքը մեծ,
Որ էստեղից մաշին նստի —
Գնա նորից Մոսկով քաղաք,

Ուր օրենք էր սավետական,
Ուր էլ չկար ռես ու աղա,
Ոչ էլ դրանց նման մի բան:
Ուզեց Մոսկով գնա էլի,
Անցնի էլ ետ ճամփեն դժար,
Տեսնի թե ի՞նչ կասի Լենին
Հայաստանի իսլիխի համար...

XXIII

Գյումրի էկավ Սաքոն գեղից
Ու Գյումրիվա վակգալի քով
Ըռաստ էկավ մի լավ տղի,
Հետը զրից արավ խելքով:
Բանվոր էր էդ ծանոթ տղեն,
Պարավոզ էր ռեմոնտ անում.
Ճանաչում էր հալա գեղեն

Մեր Սաքոյին, հորը, նանուն:
Զրից արին սրտանց: Մեկ էլ
Էս բանվորը, թե՛ հա՛, շուտով
Տի դաշնակի յախից բռնեն,
Որ սավետի ըլի հետո...

XXIV

Ու ցույց տվավ բանվոր տղեն
Էդ դեպոյի դեսը մի քիչ,
Ոնց որ վիշապ երկաթեղեն՝
Բրանեվոյի պոեզը մեծ:
Մե՛րն է, ասավ, Սաքո՛ ախպեր,
Ըստեղի՛ց ենք նշան տալու...
Դու էլ մնա, ասավ, մեզ հետ —
Էլ իզո՛ւր էս Մոսկով գնում...
Մնաց Սաքոն: Մի շաբաթ անց
Բրանեվոյի վրից մին էլ
Հարայի տվին, քէցին ցած —
Դե դաշնակն էլ հո չէ՛ր քնել:

XXV

Կռի՛վ, կռի՛վ դաշնակներին,
Իշխանութեն սավետական...
Սաքոն ինքն էլ գնաց կռիվ,
Չնայած, որ կուռը չկար:
Մի քանի օր Գյումրի քաղքում,
Բայազեթում, Ղարսա բերթում
Կարմիր բայդաղ տեսավ Սաքոն,
Սավետական իշխանություն...
Բայց հալա տես, որ ըռանչպար
Խալխը եսիր ցեց դաշնակին
Հասկանում չէր սավետական
Իշխանության կարգը կարգին:

XXVI

Մեպուն եկավ իրա գորքով,
Մավզերիստներ բերավ հազար,
Կռիվ եղավ եդտեղ հինգ օր,
Հինգ օր էսպես տվին իրար:
Կռիվ տվին մերոնք հինգ օր,
Վերջը քաշվան Ղազախու սար.
Էդ օրվանից մաճկալ Սաքոն
Բայլշնիկ էր, կուսակցական:
Ու բայլշնիկ տղերանց հետ

Գնաց Բաբու ու մի տարի
Չանցած՝ եկավ իրանց գեղ ետ,
Որ տա ռեսանց տղի փորին...

XXVII

Եկավ՝ գեղը էն չէր հո էլ. —
Աղքատ խալխը ելել ոտքի
Ոչ Միկիչ էր գեղում թողել,
Ոչ դաշնակի մոռոթ ու քիթ:
Հարուստներից ով մնացել —
Մաճկալ Սաքոն հախից եկավ,
Ու հաստատվեց էդ գեղում էլ
Իշխանութեն սավետական:
Շինականը կպավ գործի
Ու պատերազմ չկար էլ ետ —
Ոչ ինգլիզի, ոչ էլ նեմցի
Ու կամ թյուրքի, վրացու հետ:

XXVIII

Հիմի Սաքոն իրանց գեղում
Նախագահ է գեղխորհրդի:
Վախտ-վախտ նստում գիր է գրում
Ռանչպարական «Մաճկալ» թերթին:
Ու թե գեղում խոսք է ըլում
Պատերազմի-բանի մասին —
Նա միշտ էն է գրից անում,
Թե ի՞նչ ասավ ընկեր Լենին:
Ռանչպար, դու լա՛վ լսի նրան,
Մտի՛կ արա կտրած կռին,
Ու թող ըլի էլ քեզ խրատ
Էս Սաքոյի գրիցը հին:

XXIX

Մաճկալ Սաքոն էլ քեզ խրատ,
Էս գրիցն էլ քեզ օրինակ:
Մենք շառ չունենք խալխի վրա,
Ոչ էլ կռիվ ու պատերազմ:
Համա թե որ էկան մեր դեմ
Բուրժույները, կռվեն միթամ —
Կարմիր Բանակ հիմի ունենք,
Դրանց ռեխին մի լավ կտանք:
Մա՛հ թշնամուն հիմի հարուստ,
Մեր տերության վրա թե գան —

Բանվոր խալիին խաղաղ ապրուստ,
Իշխանութեն սավետական...

1924

ԼԵՆԻՆ

Всем, всем, всем...

Ռադիո:

Մոսկվա:

Կրեմլ:

...Վախճանվել է Իլիչը...

Ի՞նչ.

Ճանե՞ր,

Հեռագի՞ր.

Մո՞ւգ գուցե կամ:

— Իհարկե չէ...

Մուգը —

Առել է դեմ —

Մտնել է բանվորի կոկորդում:

Տեղը —

Ոխ մի դորդոդ

Հորդում է դուրս:

Է՛յ,

Չգա՛ք,

Չմոտենա՛ք.

Հագա՛ր են,

Բյո՛ւր են,

Միլիա՛րդ են,

Ավելի՛ն են

Ու էդ

Բոլորը

Մեքերան —

— Լենին:

-Lenin,

-Ленин...

Գիտե՞ք թե աշխարքի արգանդից
Ինչքա՛ն հանճարեղ մարդիկ,
Ինչքա՛ն, ինչքա՛ն Կրոմվել,
Կամ հնդիկ Գանդի —
Անթիվ
Եղել են,
Կան դեռ,
Ու կգան. —
Այնինչ Իլլիչը — մեկ է,
Ուրիշ Իլլիչ — դժվար թե,
Ուրիշ Իլլիչ- չկա՛ :

Դասակարգը
Դար դարի ետևից —
Մնել է Իլլիչին:
Դասակարգը
Դար դարի ետևից —
Հյուսիս է նյուսիս:
Անգամ ջրկիրը Տիբեթի
Տվել է Իլլիչի ուղեղին
Մի թել:

Թել-թել,
Նյարդ-նյարդի ետևից,
Նյարդից թե քո, թե իմ —
Առել է դասակարգը —
Տվել է Լենինին:
Թել-թել,
Նյարդ -նյարդի ետևից
Հյուսել է —
Բուրդ,
Կանվա:
Եվ հիմա —
Իլլիչը —
Վախճանվա՞ծ...
Մեռա՞ծ կամ,
Կամ չկա...

Չէ՛, պրոլետար,
Իլլիչը իմ մե՛ջ է,
Քո մե՛ջ է,
Նրա մե՛ջ է,
Իլլիչը — կա:

Կա -դասակարգը:
Դասակարգը —
Պարզե՛լ է Լենինին իբրև դեվիզ:

Դասակարգը հակադրե՛լ է հնին —

Իր

Լենինին,

Ու կպարզե՛ հնին —

Լենինիզմ:

Էյ,

Դուք,

Ռոկֆե՛լլեր,

Ստի՛ննես,

Մորգան կամ.

Լսո՛ւմ եք՝

Մենք դեռ կգանք.

Մեր բանակը կանցնի՛ դեռ ձեր աշխարհով:

Դեռ կգա Բլիշը,

Որ մտնի համաշխարհային Սովնարկոմ:

1924